

De stille plantage

Albert Helman

bron

Albert Helman, *De stille plantage*. Uitgeverij Conserve, Schoorl 1997 (negentiende druk)

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/helm003stil01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

Aan jou, om wie ik het eerste woord schreef en het laatste

Hoofdstuk I

Herinneringen zijn als schuwe vogels die fladderen van dak tot dak, die nauwelijks de toppen raken en weer zweven in de lucht. Pas als zij lange dagen zwalkten, en de avond valt, en als zij nat en zwaar van de regen, huiverend over het nachkland gaan, dan eerst zwiert weer hun vlucht omlaag en vinden zij de lome weiden, open valleien, 't grijs en stil moeras. En trager komen ze neergestreken, een voor een, verloren in de duisternis; hun kleur werd één met die van het veld, zij zijn even moe en zwaar als de aarde. Geen die dan nog beweegt, totdat een bleke zon, lang, laat daarna ze opschrikt uit hun droom en verder jaagt. Want geen die 's ochtends meer het land herkent, en die nog weet waar de lome zwarte avondweide bleef. Een kreet en zij peinzen: hoe kwamen wij hier. Een zonnescheet, en zij denken: verder, verder, verder moet het zijn. En eer de luiken van verre huizen de morgen komen ontdekken, zijn ze weer omhooggevlogen. Het licht ging zich nestelen tussen hun vleugels; de avondwind is dauw geworden, van hun sterrendroom bleef slechts de geur der gebersten granaatappels. Zij vluchten en verliezen zich in de damp van de horizon, en vluchten altijd voort als dwarrelende pluizen. En wie ze ooit van te voren zag, hij hervindt ze nimmermeer.

Vele mensen zijn bij de Stille Plantage geweest, en hebben de woestenij gezien, deze kostelijke woestenij van planten die groeien over planten, van bomen die nieuwe bomen overschaduwden, eiken beladen met wuivende tuinen. Zij hoorden het kwinkeleren van klein gevogelte dat nooit verschrok door luide mensenstemmen. Jonge apen buitelden van vreugde, een oude riep met de galm van een sirene; ver achter klaterde het water toen paradijsvogels speelden met jonge eekhoorns, en het strakke blauw in zuilen licht omlaag kwam tussen bruine stammen. Oerwoud, wildernis, woestenij. Niemand wist dat hier ooit, voor lange jaren, de Stille Plantage geweest was.

Maar stilte was er nog. De zoemende stilte van vele geluiden die het zwijgen zijn der natuur, die 't grote zwijgen zijn van deze kinkhoorn binnen ons. En op een late middag, toen de schaduw van een palm als altijd schuw zijn weg zocht naar de brede voeten van een groenhartboom, zijn al de vogels neergezwermd: de schuwe die herinnering heet, de al te trage van de weemoed, de zwarte die fluistert: 'nu is 't zo niet meer', en de andere die altijd cirkelen rondom hoge kruinen; wie ze ooit zag, geneest niet meer van het heimwee naar een onvindbaar huis. Ze streken neer, ieder op hun eigen tak, en andere op de grond, die nog het droefste kirden. De spechten sloegen met lange tikken; nooit speelde een xylofoon zo schoon. De pelikanen bewogen langzaam hun koppen; het was als een droom.

En wat er bleef van die droom: al te vaste gestalten, al te starre herinneringen, hoop die nooit waarheid werd, liefde die haar bedding niet vond, geloof dat nimmer ophield te geloven in de onverwoestbaarheid van al het heilige, dit alles moest nu hier gezegd zijn... Maar woorden schieten te kort, woorden zijn te weinig, te arm aan

klank, te dwaas van beeld. Te klein, te luid. Leun uit uw dakraam, wie ge zijt, waar ge zijt. Laat uw oog de verte ontdekken als het avond wordt; als al de daken u ontzinken, de weiden, de straten of wat u ook omringt, en de verte u nabij komt, zo nabij als een zachte wand, een mensenwang. Vang in uw hand de vogel herinnering, sluit het raam, ontsteek het licht in uw kamer. Is dit uw kamer nog? Zijn kooi is een nieuwe wereld. Nieuw en oud, dezelfde en eeuwenoud tegelijk. Reeds eerder waart ge hier; als kind, of vroeger nog. Zo lang reeds kent ge deze mensen, hun woorden, hun gebaren, hun hart, nietwaar...

Raoul en Josephine glimlachten toen Armand gesproken had. Zij hadden vaak vermoed dat hij ook had gedacht over dit alles, om een snel gebaar, het trekken van zijn mond. Maar nooit nog was hij zo vertrouwelijk geweest als nu, en dat hij 't nog zo kalm kon zeggen, haast te zacht, het ontroerde hen.

‘Als 't eeuwen vroeger was geweest,’ zei Armand peinzend, ‘ik zou al mijn have en goed verkocht hebben, in een klooster gaan. Maar nu, welk klooster heeft nog armen, welke poort gaat dagelijks nog open voor zijn haveloze Christus? Nu hebben wij wel andere plichten. 't Volk bescherm je niet met bidden, niet alleen met bidden. Een lieflijke strijd zal 't worden om het te beschermen tegen al dit onrecht, van de koning, en misschien van God zelf, die 't gezag gaf aan een schurk.’

‘Dit is gezag dat nooit van God kan komen,’ zei Raoul. ‘En een nieuw geloof vraagt nieuwe strijd... Om nieuwe meesters.’

Toen had Armand Legrelle, zijn jonge neef, met vreemde stem en bijna fluisterend bekend, dat hij een nieuwe, veilige waarheid had gevonden in de verboden

boeken die vroegere studiemakkers hem uit Genève hadden toegestuurd, en hij nu wist dat hij niet langer een koning kon dienen die tiran was over het schamel bezit van zijn volk, tiran zelfs over het geloof van hun ziel. ‘En mijn vader,’ zei Armand, ‘weet nu stellig van de kanselier dat binnenkort het Edict wordt opgeheven, en allen die niet blind zich onderwerpen, moeten vluchten. Daarom kom ik vooral hier, om ook jou te waarschuwen, Raoul.’

‘Ik heb mij met de nieuwe sekten nooit bemoeid, mij nooit begeven in dispuut van godsdienst. De theorie was mij bijkomstig; ik geloof slechts door praktijk.’

‘En dacht je dat men aan het hof niets had gemerkt van die praktijk? Boeren die door halve pacht het land als eigendom bezitten, knechts die delen in de winsten van hun meester. Jij die zoveel weggeeft dat je bijna als een burger leeft; je antwoord aan de bisschop, laatst. ‘t Zijn alle dingen die evenzeer de gevolgen zijn van deze nieuwe denkbeelden welke zo weinig stroken met wat de koning, wat de kerk verlangt. Heb jij je ooit een vijand van dit nieuwe getoond? Zo min als ik, en ieder weet het. Mijn vader zei met nadruk: “Waarschuw ook Raoul” .’

‘En wat doe jij nu, Armand?’ vroeg Josephine, nog glimlachend, maar vriendelijk bezorgd naar hem toegebogen.

‘De pest van dit land ontvluchten. Aanstands al, morgen. Ik ga naar Genève, waar kan men zich beter verwarmen dan dicht bij de haard? En mijn grootste zorg is dat Raoul ook niet te lang wacht. Spoedig kan ‘t te laat zijn. Er zijn nieuwe brieven van de Paus.’

Lang reeds was Armand vertrokken, en peinzend zaten Raoul en Josephine nog bij het open raam. Hij vatte haar hand en zei: ‘Als ik je niet in dwaze gevaren bracht, ik zou nooit weggaan, want hier is mijn plaats, voorbestemd en nu noodwendig. Maar ik geloof dat Armand

gelijk heeft. Ik heb het zien aankomen en ben nóg verrast; misdadigheid werkt sneller dan ik kon vermoeden.'

Josephine sloeg haar arm om hem heen en streelde zijn haren. Zij had altijd die kinderlijke aanhankelijkheid behouden. Als zij alleen waren deed zij hem denken aan een winde, zij was overal tegelijk om hem heen. Maar altijd voelde hij ook hoe taai en zeker deze omranking hem hield opgericht; van te voren wist hij wat zij zeggen zou, juist in het ogenblik van tederste aanhankelijkheid: 'Als je het beter denkt te blijven, wees dan niet bang; wij zijn toch bij elkaar...'

'Met jou alleen, misschien. Maar Agnes en Cécile dan?'

'Neen, het kan niet,' zei Josephine.

Reeds voor zij trouwde met Raoul de Morhang hadden zij afgesproken Agnes en Cécile altijd bij zich te houden. Josephine was de oudste, en toen de drie zusters als arme wezen achterbleven, was zij vastbesloten in haar plichten te volharden; van zuster werd zij moeder, en in haar gedachten heetten Agnes en Cécile voortaan de kinderen.

Plotseling was Raoul gekomen. In haar verwondering had zij zich naar hem toegeneigd met een vanzelfsprekendheid die altijd voor haar het mystieke geheim tussen hen beiden was gebleven. En toen zij nog getracht had hem zachtjes af te weren, had hij begrepen dat met haar Agnes en Cécile, een deel van haar zelf, binnen de heilige noodwendigheid vielen, welke hun liefde was. Hij hield van de kinderen inniger, bewuster dan van zusters. Van Agnes om haar vastberadenheid en haar scherpe geest, en de lieve eenvoud waarmede zij nog kind was. Van Cécile om de droom waarin zij leefde, het stille blauw om haar heen, haar gestadige fantasie die een ziel gaf aan alle dingen, die hem de broosheid der simpelste woorden

ontdekken deed. Hij hield van beiden, omdat zij ieder een apart deel in zich hadden van Josephine, bij wie dromen en daden, aarde en hemel onmerkbaar in elkander vergleden, het koninklijke hart waarin hij alles in zuiverste harmonie vond.

En nu ook, na de vijf jaren van hun samenzijn was het zo gebleven. De kinderen waren vrouwen geworden, hadden ieder hun eigen uitzichten gevonden in het leven: Agnes meer actief, en alles beredderend in het huis en op hun landgoed - 'rentmeester' noemden ze haar schertsend - Cécile stil, teruggetrokken, fragiel. Maar voor Raoul waren ze de jonge kinderen gebleven, vriendinnen en zusters tegelijk, in wie hij de jeugd vond die bij Josephine opgelost scheen tot een volkomen gelijkheid aan zijn eigen wezen. In zijn gedachten was er geen onderscheid tussen Josephine en zichzelf. Met de nieuwe denkbeelden waarin hij en zijn vrouw elkander gevonden hadden, waren de beide meisjes opgegroeid. Hun sobere, verweesde jeugd had ze geleerd de ontberingen mede te voelen van het arme volk, opstandig te worden bij het onrecht. Zij hadden zich tegelijk vrij en onafhankelijk gevoeld van alle conventie; niemand liet zich immers iets aan hen gelegen liggen. Toen Josephine alleen stond voor alle moeilijkheden, had zij op lange avonden als de kinderen reeds sliepen, zich haar eigen denkbeelden gevormd over de wil van God op deze wereld, over de rechtvaardigheid der mensen tegenover elkander. Bij de verkoop van hun enig overgebleven bezit, de hoeve nabij Meaux, had zij Raoul leren kennen. Hij had toen ook gesproken over de onrechtmatige belastingen die de boeren armoede brachten, de schande van een woeker die wezen beroofde. Nooit had zij iemand zo diep begrepen.

En samen bouwden zij toen het nieuwe leven, samen

verdiepten zij zich in de nieuwe problemen die hun vroomheid stelde: hoe aan de wil van God te beantwoorden door rechtvaardig te zijn in elke daad. En moesten zij dan hun innerlijke stem niet gehoorzamen boven iedere leer? Ook als zij boeken lazen merkten zij hoe alom nieuwe gedachten werden uitgesproken, nieuwe verwachtingen gewekt, nieuwe idealen vorm kregen. Bij het zien van alle onrecht dat vrijelijk kon voortgaan, bedachten zij of er dan wezenlijk een voorbestemming was ten goede, en of de liefde Gods gelijkelijk tot ieder ging. Zij ervoeren dit niet als twijfel, want er waren velen die zo dachten, en gezamenlijke twijfel is als een nieuwe zekerheid. De boeren en het werkvolk merkten hun nieuwe denkwijze bij hun rustige rechtvaardigheid. Het ging ze goed, de boeren van Morhang, en wat zij opvingen van Raouls spontane woorden ging van mond tot mond.

Doch wat vermochten hij en de enkele anderen die zich schrap stelden, tegenover de sleur der overigen? De koning zelf was de grootste rover van zijn volk, onmachtig zouden de goeden blijven onder zijn geweld.

‘Je hebt gedaan wat mogelijk was,’ zei Josephine toen zij het trillen van zijn hand gevoelde. ‘Nu moet je redden wat je kunt.’

‘En wij dachten een lang geluk hier te vinden. Een kleine, eerlijke staat te maken temidden van deze barbaarse roverij, dit schijn geloof. Dat ik het nu al moet opgeven, nu al...’

‘Wie weet, Raoul, is het hier niet de plaats. Ik weet wat het is deze grond, deze huizen, alles wat van geslacht op geslacht het jouwe was, wat je zou beschermen, te moeten prijsgeven juist omdat je goed wilde zijn. Maar als wij toch geloven in Gods voorbeschikking, hoe weet je dan of hij je niet wellicht heeft voorbestemd voor elders, voor een betere taak, waar 't werk dringender nodig is. En wie

weet ook na hoe korte tijd wij weer terug kunnen keren.’

Raoul maakte zich zachtjes los uit haar armen. Hij ging naar het raam. In de rossige herfstmiddag stegen de rijpe geuren op uit de vlakte van Morhang, onder aan de heuvel. Van verre kwamen allerlei geruchten, die iedere bewoner van het hoge huis aanstonds herkende: het rinkelende haam van paarden op de weg, 't geroep van mannen op het veld, de doffe muziek van dorsende boeren verderop. Van zijn vroegste kindheid af had hij het land zo gezien, vanuit dit venster; zou zijn leven niet verloren zijn wanneer dit alles er niet was... Daar onder, al die dorsende mannen, al die zwoegers en ploegers, die nu zonder beschermers, zonder rechtvaardige heer in handen vielen van ambtenaren en officieren, de knechten van een roversbende; hoe moest dat gaan?

Hij was droef en weerspanning, maar onmerkbaar smoorde de droefheid alle opstand in hem. Was er ooit één mens sterk genoeg tegen het kwaad; en waarom werd dit alles toegelaten? Waarom boeten schuldlozen voor schuldigen, waarom betalen de armen voor de rijken?

Hij zag onder zich de weiden en de zwarte akkers en daarachter de pasgemaaide velden, en verder nog, bij het bos, de grond verwazen naar vreemde domeinen, bijna lucht. Het zaad wordt hier geboren, dacht hij, maar het waait naar vreemde akkers. Er is een wind die ons opneemt en meevoert naar onbekende oorden; wie ontkiemen wil op zijn plaats moet ongehecht en willoos zijn. En zich omkerend naar Josephine zei hij: ‘Waarheen wij waaien, altijd zaait onze hand.’

Zij trok hem naar zich toe en kustte hem en zei: ‘Je bent een goed zaad.’

Des avonds in bed besloten zij zo spoedig mogelijk te vertrekken. Josephine troostte hem zo lang tot het ver-

driet hem werd als een zoete pijn; hij voelde het nu bijna als een plicht tegenover zijn idealen om weg te gaan. Alleen was hij even verwonderd het hart van zijn vrouw zo los te zien van alles waar zij zich aan hechtten sinds menige dag.

Maar Josephine was een dier zuiver afgestemde zielen, bij wie verwachtingen gelijkelijk ontstaan met het verlies. Iedere verarming opent ze het vooruitzicht op een winst, ieder verdriet is het uitdiepen van de bronnen der vreugde. Alles wat zij zag bestond toch in en door Raoul, alles had zij liefgehad om hem, en nu hij ging, reisde alle waarde met hem mee.

Terwijl Raoul de dag daarop reeds wegging naar Parijs om scherpere inlichtingen en het regelen van zijn zaken, nam Josephine de beide zusters mee naar buiten. Zij vertelde het bange nieuws; beter tijdig uit te wijken aler een nieuw besluit hen treffen zou, die niet de oude kerk bezochten en niet de grillen van de koning ondersteunden.

‘Waar gaan we heen?’ vroeg Agnes.

‘Raoul wil niet naar Genève, bij al 't getwist om bijbelwoorden. Wij dachten aan Engeland of Holland! 't Is nog niet besloten.’

‘Wie gaan mee?’

‘Wij vier. Voor de anderen is geen gevaar.’

‘Gauw?’

‘Misschien heel spoedig al.’

Opeens hief Cécile het hoofd op, als had ze nu eerst Josephine verstaan. Ze boog de rozestruiken recht, streekte de elzetwijgen langs de weg en liet de dorre bladeren fladderen. Maar nu zag zij haar zuster peinzend aan en vroeg: ‘Blijven wij weg tot Kerstmis, of langer nog?’

‘Dat weet ik niet, krullebol,’ zei Josephine. Zij trachtte te glimlachen. Nu ineens werd het haar bang te moede,

voor het eerst sinds sprake was van een vertrek. Zij zag de smalle handen van Cécile, witter door haar witte kleet, het fijn ivoren gezicht dat soms opkeek zoals een beeld in het portaal der kathedraal; en nu, op deze heldere morgen zag zij heel de herfstige heuvel van Morhang zich spiegelen in die stille blauwe ogen. En 't gesprek van gisteren met Raoul vervolgde stilletjes in haar gedachten: één zaak echter was zo schoon dat het bleef liggen in zijn hand. En om zichzelf te vermannen zei hij tot de zusters: 'Je begrijpt wat het is voor Raoul om alles achter te laten. Wat het ons zal kosten is gering bij zijn verdriet. Dit was zijn leven; help mij het hem licht te maken, en tracht alle ongemak te vergeten.'

'Het zal zo erg niet zijn,' zei Agnes. 'Wie weet wat morgen ons nog brengt. En nu ga ik even naar boer Froment; drie beesten zijn er ziek.' Zij kuste Josephine op haar voorhoofd, gaf Cécile een tikje tegen haar wang, en sprong van de weg af om een deel der kromming af te snijden.

'We zullen een reiswagen nemen met de sterkste paarden,' sprak Josephine, en toen haar zuster zweeg ging zij voort: 'In ieder geval gaan we nu, want straks is het koud en ellendig te reizen. Nu zal je eens zien hoe schoon het land in het noorden is, Cécile. De grote groene vlakten, al het rustige water. 't Is mooier nog dan hier.'

Cécile had het hoofd gebogen. Zij schokte.

'Schrei je? Waarom schrei je nu?' vroeg Josephine. Zij bleef staan en trok haar bij zich op het lage muurtje langs de weg.

'Ik weet het niet,' snikte Cécile. 'Ik weet het niet...'

'Vind je het niet prettig nieuwe landen, grote steden te zien? Je ging zo graag steeds naar Parijs.'

Het meisje schreide stil, en Josephine sprak niet meer. Zij zag de mensen voorbijgaan op de grote weg, beneden.

Zij dacht aan de honderden mannen en vrouwen die straks zouden uitwijken naar vreemde landen waar niemand hun taal mee sprak. Hoeveel zouden het oude huis terugzien? Zouden ze daar in de nieuwe gewesten ooit die warmte, ooit het zoet vertrouwen hervinden, dat hen vasthield hier, trots alle onrecht? Zij zelve kon zich vermannen; wat liet zij achter... Alles ging mee als Raoul bij haar was. Maar wie kent het geheime tresoor dat een ander begraven heeft, diep in de grond.

‘Je kunt toch niet alleen hier blijven,’ sprak zij, Cécile meetronend. ‘We kunnen toch niet van elkander weggaan?’

Heftig schudde het meisje van neen. ‘Neen, ik wil niet alleen zijn. Maar o, het is zo angstig weg te gaan. Zo angstig als wanneer je ergens de weg niet meer weet des avonds.’

‘En wat zal Raoul zeggen, als hij je zo ziet schreien.’

‘Ik zal niet meer schreien,’ zei Cécile, en zij bedwong zich krampachtig. En Josephine suste haar en zei: ‘Je moet het niet zo erg zien; overal is de wereld schoon, en overal vindt ons hart wel iets om zich eraan te hechten.’ Maar Cécile zag de blaren vallen, en in haar zei een stem: geen herfst is meer zo stil, zo bruin, zo zon-doorschenen als deze éne, deze laatste herfst die langzaam sterft.

Raoul was kalm en vastberaden teruggekomen uit Parijs. ‘Nu staat het onherroepelijk vast,’ zei hij tot Josephine en de beide meisjes. ‘Als wij blijven tot de verbanning komt, verlies ik alles. Oom Legrelle zal Morhang beheren als wij weg zijn. Daar, in Parijs, is het erger dan ooit; iedereen leeft er in angst en vrees, behalve wie kruipt en buigt, wie gelooft en betaalt. En de koning zal ze belonen met nieuwe belastingen, nieuwe oorlogen, met een Inquisitie! Ik zou toch niet hier kunnen blijven, het is verstikkend.’

‘Als wij dan toch moeten gaan,’ zei Agnes, ‘laat het dan gauw zijn. De wegen zijn nu nog goed; straks draait de wind en is het winter vóór je 't weet. Froment voorspelde strenge vorst.’

‘Deze week nog gaan we,’ antwoordde Raoul. ‘De herroeping van het Edict kan elke dag komen; dan is het gauw te laat.’

Allen zwegen. Zij voelden bewuster de druk van al dit ongemak: het kalme vreedzame leven hier plotseling af te breken, een lange vermoeiende reis te ondernemen met het ongewisse uitzicht ergens een veilig verblijf te vinden. De winter die zo verinnigd hier voorbijging te vergeten tussen vreemden, in een vreemde woning.

‘Ben je reeds besloten waarheen wij gaan?’ vroeg Josephine.

‘Naar Holland. Daar is nog welvaart, daar is volkomen vrijheid. De dappere kooplieden daar maakten een vrije staat, en aan velen uit Duitsland en uit het noorden gaven zij reeds een wijkplaats. Ook voor ons zal er ruimte zijn. Oom Legrelle gaf mij brieven voor vrienden, een pensionaris die het land bestuurt, een magistraat.’

Energiek stond hij op en zei: ‘Komt kinderen, weest welgemoed. Het is een plezierreis. Wie weet hoe kort het duurt, hoe gauw wij weer terug zijn. Dit tijdstip is zo grillig; als de koning sterft... En nu wij toch reeds bij elkaar zijn, wie onzer laat iets achter in dit barre land?’

Hij legde zijn handen op de schouders van Cécile en boog over haar heen. Zij keek hem aan met grote blauwe ogen waarin hij nimmer zien kon waar de blijdschap zich verloor in droefheid. En ook nu wist hij het niet. ‘Zal het jou pijnlijk zijn, Cécile?’ vroeg hij; maar met haar ogen beduidde Josephine hem niet door te gaan, en Cécile antwoordde zacht: ‘Ik ben blij steeds bij je te mogen zijn.’

Des nachts in de slaapkamer nam hij Josephine op zijn knie. ‘Ik moet je nog wat vertellen,’ sprak hij, ‘wat ik straks verzwijgen moest. Oom Legrelle zei dat het niet zeker was dat hij de confiscatie kon verhinderen. Misschien zijn wij reeds spoedig arm, heel arm. En ik zal dan zo weinig aan je kunnen geven, weinig anders dan een ambachtsman vermag.’

‘Het is niet nodig hierover te spreken,’ antwoordde zij, en hield haar hand op zijn mond en kustte hem op zijn ogen. ‘Luister,’ zei ze, ‘toen je weg was heb ik veel bedacht. Ik was arm toen je mij meenam, nu gaan wij samen verder, en gans gelijk aan hen voor wie je steeds rechtvaardig wilde zijn. Eerst dit is het ware begin van recht; je moet het huis van de bodem af bouwen. Armand sprak over de rijke jongeling; nu doe je immers wat die moest doen...’

Er is maar één rijkdom waarvan ik gaan afstand wil doen, Josephine, want met deze rijkdom moet ik al het andere winnen.’

‘De talenten.’

‘Neen, jij! Jij en de twee kinderen. Als je het maar dragen kunt. Het leven zal zo geheel anders worden.’

Hij doofde de lichten, en Josephine fluisterde aan zijn oor: ‘Hier blijft het leven steeds gelijk. De koning bant de dingen van ons, maar wij blijven waar we zijn.’

En zij wisten dat niemand een balling kan wezen, die zich buigt over de klare vijver welke Liefde heet.

Hoofdstuk II

Een merel riep in de rode beuk. Soms zijn het maar kleine waardeloze dingen die de enige herinnering blijven van veel geleden smart. En als de gedachten van Cécile na lange jaren teruggingen naar Morhang, wist zij altijd dit laatste het eerst: dat toen een merel riep in de rode beuk. Er was bij haar iets open gebleven, dat geluidloos wachtte, zoals wanneer iemand met aandrang vragen stelt, waarop geen antwoord is. Na dit blijde, verborgen gefluit moest zij iets zeggen, iets denken, dat innig zijn moest en blij. Maar wat? Opeens was zij leeg van alle gedachten, want nu was zij veel te ver weg gegaan om de woorden te kennen, veel te ver om die oude gedachten terug te vinden. Zij wist dat alles verloren was, en als iemand sprak van heimwee moest zij bijna glimlachen om deze zwaarwichtige naam, en omdat zij wist, dat wat wij zo heten, nog iets anders, iets diepers is, een zó heimelijke beleving, dat niemand daar nog een naam voor vond.

De andere gebeurtenissen van die morgen kon zij zich nog slechts voorstellen als een verhaal dat buiten haar om geschied was. Zij zag van verre alles gebeuren, en wist dan plotseling aan het einde, dat nu de dingen onherroepelijk anders zouden zijn in 't volgend schouwspel.

Dáár was Raoul, die buiten nog haastig stond te spre-

ken met zijn oom; dáár Agnes, die toekeek dat alles goed werd ingepakt. Zij ging naar de paarden toe en zei hun lieve dingen, en tikte ze op hun kop. Dáár Josephine, die haar arm om Cécile heen geslagen had; zij stonden buiten in de vroege zon, het was nog amper dag, de tuin scheen rozerood. Zeldzame geuren kwamen uit de rulle grond van verder, een vermoeden van jasmijn, en ook de matte geur uit het reiskleed van Josephine.

Enkele knechts en meiden nog, die aan en afliepen, niet droevig, niet blij, omdat het slechts een reis gold van weinige weken. Toen zij dit alles ontwaarde, was een plechtig zwijgen om haar heen gekomen. Nooit hoorde zij de stilte zo geluidloos in Morhang; de morgen had de nacht verrast. Zelfs binnen haar zweeg het laatste geluid, zij werd open en leeg, en vouwde haar handen, zij wist niet waarvoor... om te bidden, omdat handen soms heviger, stiller schreien dan ogen? Josephine fluisterde aan haar oor: 'Wat heerlijk dat nu Morhang mooier is dan ooit.'

Cécile kon het niet eens meer beseffen; zij verstond zonder te begrijpen. In die wonderbare ochtendstilte vond zij niet één gedachte terug. Toen was het dat een merel riep in de rode beuk. Hoog, klaterend, hartverscheurend-blij. Raoul had zijn oom omhelsd, enkele ernstige woorden zei hij nog tot de knechts, dan waren zij allen samen, als op een wenk naar het rijtuig gegaan. Raoul stond met neergeslagen ogen bij het portier, Cécile borg haar gezicht aan Josephines schouder, Agnes fluisterde: adieu Morhang. Zij was zeer bleek toen de anderen instegen. Daarop wuifde Josephine naar de koetsier, de stilte brak stuk tot geratel, en zij reden de grote weg naar omlaag, al sneller en sneller, tot de paarden hun kalme tred hervonden in de vlakte, waar de morgen witter en gouder begon.

Alleen Agnes boog zich uit het portier om te zien hoe Morhang kleiner werd, steeds kleiner en vager. De grote weg ging langs verse akkers en stoppelvelden, die in vele vlakken het land vormden met speelse regelmaat. Achter op de groene heuvel stond het huis nog grijs en licht; de rook die opsteeg uit de daken zweefde veel verder weer omlaag, en hulde de heuvel in een fijne, doorzichtige nevel. Maar hoe verder zij reden, hoe dichter de omneveling werd, van grijs tot blauw, en van blauw tot zilverwit, gelijk de lucht.

‘Nu is Morhang niet meer te zien,’ zei Agnes dan, en keerde zich weer naar de anderen die binnen zwijgend zaten te dromen.

‘Maar ieder uur wordt nu de toekomst beter zichtbaar,’ antwoordde Raoul. Hij stak zijn hand uit naar Josephine en zei: ‘Herinner jij je, liefste, eenzelfde ochtend, hoe wij reden over deze weg?’

Josephine leefde op; zij zag hem aan en knikte.

‘Alleen, toen gingen wij naar Morhang. Voor de eerste maal!’

‘En nu gaan wij weg, voor het laatst.’ Zij zweeg even, dan sloot zij haar ogen en zei: ‘Niet armer... en even gelukkig.’

‘Rijker,’ antwoordde Raoul, ‘en gelukkiger. Want al het schone dat je diep doorleefde, groeit in je vast; je kunt het niet verliezen. Ik neem Morhang mee, zoals ik die eerste morgen meeneem.’

‘Daarom heb ik ook niet omgezien, maar in mij en nu vooruit.’

‘En nu hoeft je ook niet meer om te kijken, je ziet toch niets meer,’ zei Agnes.

Des avonds kwamen zij in een stil dorpje, en de andere dag reden zij verder, en zo dag aan dag, nog vele malen. Zij spraken weinig woorden; alleen Raoul vertelde wat

van de nieuwe landstreek die zij zagen, en noemde namen van beroemde torens en van verre steden. Agnes onthield ze alle; zij vroeg en antwoordde hem. Josephine zat vaak met de ogen gesloten, luisterend naar de muziek van zijn stem, die bijna nieuw klonk door 't geratel van het rijtuig. Cécile vroeg slechts een enkele keer: ‘Hoe ver is Holland nog?’

De nieuwhed der dingen bevreemdde hen weldra niet meer bij dit dagenlang verder reizen. Er kwam een soort vermoeiing waardoor alle dorpen een eendere kleurloosheid kregen, alle wegen eenzelfde trage lijdzaamheid te dulden vroegen. Welhaast zouden zij slapende verder gaan, als niet het ongewisse van de toekomst en de onzekerheid over hetgeen daar ginder in Frankrijk gebeurde, hun aandacht wakker hield. Slechts vaag bewust, maar met een beklemmende zekerheid ervoeren zij, hoe elk uur hen verder bracht van het oude land, tot eindelijk de wegen zoveel en zo lang dooreen kruisten, dat geen de weg terug wist, of zelfs nog moed vond die terugweg te overdenken. Op een donkere namiddag, na een dag zonder zon, bereikten zij een stadje dat groter scheen dan de andere plaatsen aan de weg. Doch het was stil, en scheen wel uitgestorven; de huizen in de smalle straten leunden over naar elkander, plechtiger en beklemmender daalde de avond tussen hen. Vóór een herberg op het marktplein hield het rijtuig stil, en Raoul steeg uit om de waard te spreken. Deze verstond hem moeilijk, en wist hem niet te antwoorden in een taal die hij begreep. Raoul was wrevelig geworden bij de lange onderhandelingen, maar toen hij naar het rijtuig terugging, bedacht hij dat de mismoedigheid die hem nu overbleef, toch eigenlijk was: zich thans geheel een vreemde weten, een vluchteling die hulp van anderen vroeg. Uit nood zocht hij de hoede van

een ander, en als een horige gaf hij zich over in de macht van vreemdelingen. Zelfs de fierheid van zijn adel moest hij achterlaten bij zijn vlucht.

Josephine zag de bekommernis in zijn ogen. Terwijl zij uitstapten zei Raoul, dat zij nu stellig buiten Frankrijk waren, want de mensen spraken een taal die hij bijna niet verstond.

‘Spoedig zullen wij ze wel verstaan,’ antwoordde Josephine, ‘want in het land dat wij verlieten, ben je dáár verstaan?’

Agnes moest lachen om een zo nieuwe troost, en toen lachten zij allen, Cécile wel het meest, om de dwaze pogingen die Raoul deed om zich verstaanbaar te maken. En de waard die het avondeten binnenbracht, moest toen ook wel lachen, al begreep hij niet waarom.

Eindelijk, na talloze dagen met korststondiger licht en dampig van late herfst, maar langer en lomer door een zo trage reis, kwamen zij in Holland, in het vlakke land van open verschieten en kalme vlieten. Uit de donkere heide waarboven de hemel een bijna bruine weerschijn heeft, groeide het nieuwe land. Zij kwamen langs zilverwitte vennen, door kleine, geheimzinnige dennenbossen waar de dag ineenkromp tot schemer, door statige lanen, voorbij grimmige poorten, tot verder in de streek van de vele rivieren. Rijdend over de hoge dijk zagen zij links de brede, lichtend-grijze strook van water, en daarachter verre weiden, troebel van een witte wasem. En onder hen, ter rechterzij, waren de boomgaarden, bladerloos reeds en desolaat; maar geuren van overrijp ooft vulden de lucht met een zoetheid die verdoofde, en die wellicht de enige dronkenschap gaf, die dit grijze zonloze land nog kende.

Later werd het groen weer bleker, werden de heesters

groter, bijna bomen; er kwam in het veld een golving die even aan de vlakke van Morhang deed denken. Doch alle kleuren waren anders, fletser en in elkander overvloeiend, vaag gelijk de kleuren in een droomgezicht. Eerst in de polders hervonden zij iets van het oude licht, wanneer de zwarte koeien onbeweeglijk naar verre einders staarden, enkele schapen troosteloos snuffelden langs de grond, de molens plechtige armen zwierden, opwaarts, neerwaarts, en zwermen vogels naar het zuiden trokken, bijna opgelost in al de grijsheid. Er waren zware wolken-stapelingen met lichte randen en wuivende pluimen, met scheuten lichtend wit en grote vlekken hemelblauw daartussen; als wonderlijke landschappen spiegelde die wolken verdonkerd in het stille polderwater.

Zelden slechts werd een hunner zich al dit schoon bewust; geheel ongemerkt nam het land bezit van hen. Immers als zich al de vele dingen dezer wereld samenvoegden tot een zo wijd en stil tafereel, dan kwam er op die dagen een grote rust in hen, een verstillung die zij nooit tevoren kenden, die soms ook bekleemde en vermengd scheen met een doffe angst uit onmacht en het zich verloren weten evenals dit land, ingedikt en ingesloten, bang en klein onder de lage hemel in het gedempte licht. En Cécile schokte op, wanneer het rijtuig hol geraas gaf op de kleine vlonders, als er snelle wagens passeren moesten, of knersende zwaarbeladen karren.

Zelfs Agnes voelde al haar kracht gebroken, wist zich droef en verlaten, wanneer bij het vallen van de avond het klagelijk loeien van een koe trilde tegen haar boezem, wanneer de toornige misthoorn van een boer de dieren riep, wanneer de zware reuk van lage grond en vette weiden één werd met de duisternis.

Als zij dan een kamer vonden en een haard vol vuur, dan eerst, voor de eerste maal na zulke lange dagen, ont-

waakte weer hun hart, voelden zij al de droefenis van buiten veilig afgesloten, en wisten zij weer woorden te vinden voor elkander. Nauwelijks merkten zij weer, bij 't einde van hun reis, des daags de gestadige verandering van het uitzicht en des nachts het zwarter, zoemender duister.

Pas later, veel later, toen hun harten weer in oude maatgang sloegen, herinnerden zij zich, dat al die kleuren toch leefden en bewogen en traag veranderden van dag tot dag, en dat de lome somberheid van Holland hen gans had overmeesterd, vóór zij 't wisten.

Zij wachtten voor een ophaalbrug, die langzaam daalde achter een schuit. Balken knersten, met een doffe slag lag de weg open vóór hen. Met de geluiden van iets dat zich sloot voor altijd, openden zich de nieuwe ruimten, konden zij verder naar het nieuw verschiet, zoals lang-gekooide vogels nog toevend zwermen vóór de duizelende vlucht in algehele vrijheid. En toen zij de enkele bomen voorbij waren, die stonden rondom de huizen nabij de ophaalbrug, toen konden zij opeens, over de ganse vlakte heen, aan de uiterste kinnen de torens en daken zien van Amsterdam.

Agnes, die alle dagen trouw zat te turen bij het raampje waardoor het schouwspel der wisselende landen en kleuren als verkleind en verinnigd was te zien, Agnes die naast Raoul gezeten, steeds voorwaarts keek en spiedde naar de nieuwe wegen, aan de overzijde van Cécile die in zwijgend mijmeren haar blik somtijds liet dwalen over de verre vlakten welke reeds achter haar lagen, Agnes was de eerste die de torens zag tussen het ver geboomte. En een blijde kreet ontsnapte haar, zó onverwacht, dat ook Josephine opstond van haar plaats om door het raam te zien.

‘Eindelijk, eindelijk,’ juichte Agnes.

‘Goddank dat wij tot hier bewaard zijn,’ sprak Josephine. ‘Zie je wat een hoge torens, vier vijf!’

‘Ze zijn trots en stevig,’ antwoordde Cécile.

‘Stevig genoeg om ons te beschermen.’

‘Zij zullen ons beschermen,’ zei Raoul. De handen vouwend tot een gebed, luidop, zoals hij slechts in zeer plechtige ogenblikken deed, en met ontroerde stem bad hij: ‘Toen Israël uit Egypte toog, het huis Jacobs van 't barbaarse volk, werd Juda tot zijn heiligdom, Israël tot zijn heerschappij gemaakt...’ En alle vier bogen hun hoofden, en baden prevelend stillere woorden in het heimelijke van hun hart, deemoedig, verloren.

Hoofdstuk III

Zij woonden in een schoongeschuurde steeg die uitliep op een gracht, de eerste dagen als vier schuwe vogels weggedoken in de grijze eentonigheid van wachten, wachten. Maar op een morgen toen in de herfst een zonnescheit opeens een zweem van lente bracht, en Josephine bijna-vergenoegd keek om de kalme helderheid van 't binnenplaatsje en het hartelijke bruin van vloer en muur, was Raoul met zijn aanbevelingsbrieven naar het grote koopmanshuis gestapt, om raad en bijstand van de pensionaris in te roepen.

Het was de eerste maal dat hij zijn zelfgevoel hervond, sinds hij Morhang verliet. Want wel zei hem de pensionaris met veel omhaal dat hij om geen schoner reden dan rechtschapenheid en vrijheid van geloof een balling zijn kon, maar tevens zei hij hem, dat niemand in 't geordend land dat moeizaam aan de zee ontworsteld werd, het recht had, ter wille van rechtschapenheid genadebrood te vragen.

‘Ik ben geen koopman,’ had Raoul niet zonder drift gezegd, ‘en ik vrees het ooit te zullen zijn.’

Maar zalvend bracht de pensionaris hem weer tot kalmte, en toen Raoul het hoge trappenhuis verliet, wist hij zich op die gracht waar alle leven zo geëffend voort-

ging, toch een wrevelige vreemdeling, wiens opstand slechts door vrees en door bekommernis tot wrevel was verschrompeld.

Hij was te triestig om naar huis te gaan en liep de grachten langs tot aan de kaden, en langs de kaden naar de haven waar het spichtig woud van masten en van ra's zijn troosteloos denken ijler worden deed. Waar ook het zachte klotsen van het water tussen kade en scheepswand hem vergeten liet hoe ver hij reeds gezworven was. Die schepen waren wonderen voor hem; geen ballingen als hij, maar hulzen van veel levens die onbekommerd over vreemde oceanen naar de verste landen gingen, waar je niets ooit meer herkent. 'Zo moest ons leven toch ook zijn, een schip gelijk, dat nergens bodem vindt, dat nimmer lang verankerd, schatten aan en af voert. En waar zij gaan: overal mensen te vinden, overal kans op geluk en aarde om te lossen... armen die armer nog zijn dan wij.'

Thuisgekomen was Raoul nog geheel vervuld van deze overpeinzing, en toen zij des avonds zwijgend bij het avondeten zaten, zei hij opeens: 'Dit land is te klein voor ballingen, te rijk voor armen als wij. Maar over de zee, in de nieuwe wereld waar al de schepen van deze rijken hun buit gaan halen, daar zal het ruim zijn, daar is er lucht en land in overvloed, de ongerepte zuivere natuur waar ieder die werkt een koning is, eenzaam en machtig genoeg om een staat te stichten waar vrede en recht niet door koopmanschap of door vals geloof worden verstoord.'

Cécile keek verschrikt op, toen Raoul dit alles zei, met meer vuur dan waarmee hij gewoonlijk sprak; dan boog zij haar hoofd weer, als in gemijmer, en Raoul, zonder dit op te merken ging voort: 'Herinner je je nog, Josephine, het reisverhaal dat Armand meebracht van een goudland, dat overzee moet zijn, waar ieder gelukkig en vor-

stelijk leeft, zonder rijkdom, omdat de rijkdom er waardeloos is, goud het stof van de straten...'

'Je wilt er toch geen goud gaan halen?' vroeg Agnes lachend.

'Dat land is immers een sprookje,' zei Josephine.

'Ik weet het niet,' antwoordde Raoul. 'Maar zeker ben ik niet de eerste die denkt dat hij daar het geluk zou kunnen vinden, dat bestaat uit het rechtschapen burgerschap van een eerlijke staat. Je moet wel ver gaan om beide te vinden: vrijheid en broederschap.'

Enkele dagen daarna ontving Raoul een brief van zijn oom, die hij las met bleke, opeengeklemd lippen. De confiscatie van al zijn goederen was onmiddellijk gevolgd, nadat bekend werd dat hij vertrokken was. En het besluit was bekrachtigd toen de koning het Edict introk, waarbij vroeger vrijheid en verdraagzaamheid van godsdienst aan allen was toegestaan.

En toen Raoul gelezen had, bleef hij staren op de brief, zo lang en zo beweegloos dat de drie vrouwen hem angstig aanzagen, twee grote tranen welden in Céciles ogen, Josephine haar handen vouwde in haar schoot. Hij keek eerst op, toen hij Josephines hand voelde op de zijne.

'Nu zijn wij eerst arme bannelingen,' fluisterde hij. Maar Agnes zei nu helder: 'Bannelingen zijn altijd eenzaam, en wij zijn immers met zijn vieren.'

'Lees,' zei Raoul. 'Wij hebben niets meer, niets!'

'Het goudland...' lispelde Cécile afwezig.

Maar nu moesten de anderen glimlachen, en zich ineens vermannend stond Raoul op en zei: 'Dat is tenminste de winst: eindelijk losgesneden te zijn van wat ons hier nog bindt; los genoeg wezen om daarheen te gaan waar het mooiste ons roept; drijf hout te zijn in de grote stroom die naar het einddoel voert.'

Nog steeds zei Josephine niets, en eerst toen zij een ogenblik alleen waren, boog zij zich naar zijn oor en zei: 'Job, mijn vrome Job.'

'Daarom heeft de engel mij bezocht,' zei Raoul, terwijl hij haar in zijn armen sloot. En toen de zusters met het kaarslicht de kamer binnenkwamen, vonden zij hen beiden in een serene rust, glimlachend.

Langzaam rijpte nu bij Raoul de gedachte, dat het alleen daarginds in de nieuwe overzeese gewesten mogelijk zou zijn, iets van zijn dromen en zijn geloof te verwezenlijken. En onwillekeurig werd ook dit een vertrouwde gedachte voor de drie vrouwen, die verloren in de eenzelvige stad, een stille vreugde vonden in het denken aan die verre vreemde landen, waar alle leven anders was, inniger, menselijker dan hier tussen de ongenaakbaar-afgesloten koopmanshuizen.

Toen Raoul nog eenmaal een dezer huizen binnentrad, was het om de pensionaris te vragen zijn verzoekschrift te ondersteunen, om zich te vestigen als planter in een verre Westindische kolonie.

Met ongewone vriendelijkheid stemde de regent toe.

'Gij zult er reeds enkele landgenoten vinden,' zei hij, 'en een van hen is zelfs mijn handelsvriend. De rijkdommen liggen opgestapeld in dat land, voor wie te werken weet en de vermoeienissen van dat klimaat weet te doorstaan. Gij zoudt mij gewichtige diensten kunnen bewijzen daar, die in ons beider voordeel kunnen zijn.'

Raoul zag hem aan met lichte spot, en zei: 'Ik bezit niets.'

'Ons gebied daar is zo groot,' sprak de regent, 'dat niemand de grenzen kent. Het kost mij slechts enkele woorden om voor u landerijen in eigendom te verkrijgen, groter dan gij verbouwen kunt.'

‘Ik zou gelukkig zijn als het kon. En trachten te voltooien wat ik in Morhang vergeefs begon.’

‘Wanneer gij hier welgesteld terugkeert, zullen die idealen wel anders zijn. Dan zult gij weten dat de vruchtbaarheid van een staat slechts bevorderd wordt door te zorgen dat het lagere volk de rijkdommen van het land vermeedert.’

‘En 't geluk van dit volk, telt het niet?’

‘Hier wel. Daarom is hier 't regeren zulk een zware taak. Maar ginds zijn het slechts wilden en zwarte heidenen.’

‘Ik weet het niet. Ik weet het nog niet,’ antwoordde Raoul met diepe ernst. Doch de regent lachte luidop: ‘Ge zult het spoedig weten, vriend. En stellig spreken wij elkander nader, over vijf of tien jaar.’

‘t Zal voorgoed zijn, als ik ga,’ sprak nu Raoul, en met schouderophalen begon toen de regent de vele schikkingen op schrift te brengen, waardoor Raoul reeds na een maand vertrekken kon met een vertrouwde koopvaardijer die naar de kolonie ging. Daar zou hij aan de oever van een der vele brede stromen een plantage beginnen, en zijn suiker, zijn tabak en specerijen zouden in eenzelfde boot teruggaan, naar de stille huizen op de gracht, de stijfgesloten magazijnen die de rijkdom waren van het land dat hij nu zonder spijt en zonder wrok verlaten ging. ‘Zo blijft gij nog gemeenzaam met de oude wereld,’ zei nog de pensionaris, gul en welwillend bij het goed vooruitzicht. De ander echter verstond nauwelijks wat hij meende, reeds geheel vervuld van de gedachte dat hij ginds wel heel ver zijn zou van dit kleine winstbejag, op ongerepte, maagdelijke grond, de enige waarop ook onze teerste dromen tot volle werkelijkheid kunnen ontbloeien.

Hoofdstuk IV

Daags voor de ‘Profeet Samuël’ vertrekken zou, was Raoul naar de haven gegaan tot een bespreking met de kapitein. Grauwig en kil hing de dag over de lome boten, en een ijzige wind speelde door het slappe touwwerk. Het schip leek hem een kooi en het deed hem pijn zijn stappen te horen op de gladde dekken. Het vertrek ging hem zwaar worden, en met het ruiken van teer uit het want en de zoete etensgeuren die opstegen uit de donkere kombuis, werd het hem zo vreemd te moede dat hij zich bijna ziek gevoelde.

De kapitein bemerkte aan het aarzelen van zijn woorden en de trage distinctie van zijn gebaren, dat hij opzag tegen de reis, omdat hij beangst was voor de dingen die daarachter kwamen. ‘Gij kunt er op rekenen,’ mijnheer,’ zei hij, ‘dat allen bij mij aan boord niet gelijkelijk behandeld worden. Want zoals daar een kapitein is die beveelt over de stuurlieden, en stuurlieden die gezag hebben over matrozen, en God gebiedt over hen allen - maar ongeacht blijft op mijn schip armoede en rijkdom - zo zal dit ook zijn onder de passagiers. Op een goed schip heerst het leven van een goede staat; wel en wee van allen komt rechtstreeks uit de hand die de winden wuift en de zeeën beweegt. Naast God heet ik schipper van mijn

schip, en naast God kan alleen staan wie volkomen rechtvaardig handelt, zoveel hij menselijkerwijze vermag.'

Deze woorden en vele andere stelden Raoul gerust. De diepe, kalme stem van de schipper had iets van de waaiende wind over een open zee, een zilte gebrokenheid die hem dierbaar werd. Zij bespraken lachend de tijd der inscheping, en toen hij aan wal ging stond de kapitein hem na te zien vanaf zijn brug.

Josephine had alles in de weinige koffers bijeengepakt. Samen liepen zij het huis door om te zien of er niets vergeten was. Zij vonden Cécile in haar kamer, schreiend met haar gezicht in de kussens. Raoul bleef staan in de deur, maar Josephine naderde haar en zei zachtjes: 'Zie eens naar buiten, het gaat zomer worden.'

Doch Cécile begon te snikken dat haar smalle schouders schokten, dan plotseling bedarend zag zij verwezen rond en wierp zich om de hals van Josephine. Samen gingen zij zitten op het bed. Josephine streek over het glanzende blonde haar, want zij lag daar als een heel klein meisje.

'Vind je het zo vreselijk om weg te gaan?' vroeg zij.

Cécile knikte. Raoul kwam de kamer binnen en zat neer op het bed aan de andere zijde. 'Het duurt zo kort,' zei hij, 'en de jaren daar gaan snel. Alles is er schoon en nieuw, je vergeet het oude. Nu pas wordt het leven goed. Wij bouwen een woning op een berg, een kasteel tussen wingerden en palmentuinen.'

'Jij krijgt een torenkamer, de mooiste, die uitziet over het brede land, tot aan de zee, en over de hele zee, tot hier toe,' fluisterde Josephine haar zuster toe. Cécile vlijde zich dicht tegen haar aan, als een kind dat naar sprookjes luistert.

'En wij gaan er jagen en vissen en roeien,' zei Raoul.

‘Daar zullen avonturen zijn, mooier dan die wij in boeken lezen.’

Je krijgt een zwarte knecht,’ murmelde Josephine, ‘een zoals die de pakken der koopmansdochters dragen. Ik zal hem een livrei maken van rood laken met zilverdraad. Zo moet hij achter je lopen als je uitgaat.’

Zij glimlachten alle drie om de dwaze fantasie, en toen Raoul opstond, deed Cécile alsof zij geheel rustig was. Alleen, in haar schokte nog iets na, dat zij voelde als een vage angst, meer nog dan verdriet. Want wat liet zij achter? Wat zon en wat bomen; ginds zou zij een goudener zon en schoner bomen vinden. Wat verdriette haar dan?

Maar des avonds, in de roerloze droom tussen slapen en waken bedacht zij wat dit was, en duidelijker voelde zij: het moest de angst zijn om alles wat zij thans bezat door horen, zien, tastbaar leven midden tussen alles, en nog alle dingen vast te weten aan haar jeugd, aan de vreugde, de gedroomde spelen van dagen en avonden, dit alles op eenmaal te moeten verliezen, onherroepelijk en plotseling.

Het scheen haar toe of de zee, die zij slechts een zeldzame keer had gezien als een grijs, verraderlijk dek, nu ál het dierbare bedekken zou, en zijzelf ging wegdrijven in een vreemde betoverde stilte. Een schip zo schoon om te zien als het wegvoer, een sterk en glimmend dier dat statig over het water zwemt, hoe angstig klein werd het aan de verre horizon; en die daarop waren, hoe gering en verloren dreven ze niet tussen zoveel water en lucht, nauwelijks een vlekje in het onmetelijke ruim.

En toen er dieper duister in de slaapkamer kwam, zoemend stiltten van middernacht één werden met de donzige dekens, stond zij klein en verloren in een oerwoud van eindeloos hoge bomen; een papegaai vloog dwarrelend

van kruin tot kruin. Uit de grond rezen vreemde gewassen, gevlechte zwammen en varens als Brusselse kragen. Trossen van lianen hingen overal neer langs de gladde stammen. Het woud was wel duidelijk een schip, een vaartuig van levend gewas. Naast haar groeiden sappige loofplanten, zij raakten haar lichaam en wiessen langzaam hoger, met de geur van gedopte bonen en jasmijn. Het werd een slaap, een verdoving die haar gevoellozer maakte naarmate de planten zich meer sloten om haar heen. Grote dekbladen vielen over haar schouders en bedekten haar geheel. Een schutblad als van een ontzaglijke aäronskelk viel over haar hoofd, zij zag en wist niets meer dan een bruine troebelheid waarin heel haar wezen langzaam vervloede.

Toen Agnes haar vroeg reeds wekte voor het vertrek, ontwaakte zij uit een diepe slaap. Zij was moe alsof zij vele wegen gelopen had, en haar angst was nu een geheime koorts geworden, die haar bijna gevoelloos maakte voor de dingen, en zich sloot als een band om haar hoofd en haar denken. Zo verwezen staarde zij Agnes aan, dat deze haar arm greep en nogmaals luidop zei: ‘Word wakker!’

Cécile zuchtte diep, en begon dan met de gewone traagheid van haar gebaren de laatste kledingstukken op te vouwen in de oude bruine kist.

Buiten was de dag reeds volop blauw en helder. Raoul was al vroeg naar de boot gegaan, en zag met blijde verwondering hoe schoon de zon hun uittocht kleuren zou. Teruggekeerd, was hij vol goed moed en sprak montere woorden om de zwijgzaamheid van Josephine te breken. Zij was ernstiger en bleker dan anders, keek met peinzende blikken naar alles, om de wanorde van koffers en pakken te overzien. Raoul ging vóór haar staan en keek in haar grote blauwe ogen, zoals hij een zeldzame keer

deed, als hij woorden wilde vermijden om diepe dingen te zeggen.

Zij neigde haar hoofd, onmerkbaar voor ieder ander, en in dat neigen lag heel de betekenis van berustend aanvaarden; haar bedachtzaamheid was het tellen der ziel, die zich ieder offer realiseert om het in zijn volle zwaarte te kunnen brengen. Toen glimlachte Josephine met het vluchtige trillen van de lippen, dat Raoul steeds zo mild stemde dat het hem werd alsof er iets openging in hem, alsof zijn wil om goed te zijn ineens verdwenen was en overgegaan tot een hogere kracht, van mateloos te willen liefhebben. Een grote liefde beving hem, een duizeling waarin alles hem ontviel; alleen Josephine stond vóór hem, en om haar heen was de grote zekerheid dat hij overal veilig zou wezen waar zij was. Zij zeiden niets, doch hij kuste haar hand en liet deze eerst los toen Agnes binnenkwam om te zeggen dat het rijtuig voor de deur stond.

Achter de horren en gordijnen zaten de burens ze na te kijken toen alle pakken werden geladen, en zij instegen, Josephine rustig de plooien schikkend van haar reiskleed, Cécile bleek, afwezig, aan haar arm nog een toegeknoopte doek vol kleine kostbaarheden, Agnes alles beredderend met Raoul, en bij het instijgen weer klaar met een scherts over de glimmend-gekamde paarden.

Raoul zag nog eens om, alsof hij het huis monsterde van het dak tot de dorpel; hij zag de glurende gezichten der burens, maar het ergerde hem niet meer, dit kleine gedoe van de stad. Het werd hem een dwaas spel, van dwaze kinds gebleven mensen.

Ratelend ging het rijtuig over de grachten en singels. Het was op eenmaal zomer geworden, en de botten waren in één nacht tot groen gebladerte opengesprongen. De grachten werden overhuifd door tunnels van helder groen, zodat het witte zomerlicht gedempt werd, en in

het bruine grachtenwater het uitspansel weerspiegelde met paarsrode vlekken. De grachten waren intiem geworden als de gang van een vriendelijk huis. Waar de zon scheen tussen de bomen was het alsof vochtig goud over alles lag; het was de kleur die het meest van al Raoul trof op de schilderijen van Ruysdael en Rembrandt, die hij had bewonderd bij de enkele regenten door hem bezocht. En te midden van het nieuwe licht - telkens weer nieuw in zijn jaarlijkse terugkeer - werden de huizen rijziger; aan de overkant van de gracht zag hij de deftige verheffing van de trappen, de kartelrand der treden in ritmisch tegenspel met krul en kartel der geveltoppen, dat nogmaals, maar nu vervluchtigd, zijn spel deed in de weerspiegeling van het water. Flitsen licht kaatsten van luiken op ruiten, sprongen over en weer naar gordijnen en naar de witte muis van een dienstbode die lachte naar een bakker. Raoul zag heel die rust en het vriendelijke licht van de grachten, en het verwonderde hem dat hij dit nooit eerder had gemerkt. Het was van een eigen schoonheid en een eigenaardige bekoring, koel, hoog, als besloten in de enge omranding ener noodwendigheid. Maar die noodwendigheid, door hen fatsoen genaamd, die hem zo geërgerd had in al het berekende handelen der Amsterdammers, zij hinderden hem nu niet meer. Het licht zuiverde alle kleinzieligheid uit het leven der welgedane mannen en deftige matrones; het kreeg een serene rust en vanzelfsprekendheid.

‘Wat is het opeens mooi geworden,’ zei Josephine.

‘Was Holland ooit tevoren zo mooi?’ riep Raoul. ‘Zie hoe de schuinte der bomen een groene schaduw werpt over het water, hoe schoon en blinkend de kaden zijn. Daar, die dartele krullen die de stijve burgers maakten, toen eenmaal hun gevels hoog genoeg waren. 't Is zo rustig en goed.’

Josephine lachte hem toe: 'Je zoudt waarlijk op het laatste ogenblik van Amsterdam gaan houden, Raoul?' En zich wendend tot Cécile zei ze: 'Zie eens, daar zwemmen meeuwen in het water!'

Cécile boog zich naar buiten. 'Zij zullen ons volgen op zee,' sprak zij, en heimelijk dacht zij: hoe vreemd dat de dingen die wij verlaten moeten, opeens alle schijn van lelijkheid verhezen. Wij gaan hun diepste wezen zien, dat goed is en schoon, en wij zien het alleen omdat wij ze verliezende zijn. Maar zij sprak niets uit daarvan, om geen droeve gedachten te wekken bij de anderen, en omdat wij deze dingen zeer heimelijk slechts ervaren in ons.

Door een smalle straat met veel geloop van mensen en gestommel van karren - zij moesten allen lachen om een koddig woord dat de koetsier een voerman toeriep - kwamen zij bij de havenwijken, langs kaden met kleine vracht- en vissersboten tot aan de koele openheid van het IJ. Daar blonk het eerst recht van zon en zomer; maar de blijde warmte werd doorwaaid met koelte van het water, en het licht was mild getemperd door de fijne grijze nevel, die over de schepen en oevers hing en die kwam uit een verre witte wolk welke zich vervluchtigde in het uitgestrekte blauw. Het geroep van mannen klonk fors en helder boven het hotsen van karren en het bonzen van goederen die gelost werden. Dicht bij de oever was er ook het geplas van water tegen de kaden en tegen de statige kielen der schepen. Er kwamen zilte geuren vanuit de open zee, meegedreven in de zeilen der schepen, en andere vreemde en zoete geuren uit de opgestapelde balen en vaten.

Achter de schepen die rustig gemeerd waren aan hun strakke trossen, en achter de groene en rode dukdalfs speelde het licht met het water, en heen-en-weer gedans van glanzende vlekjes, haastig uiteenspringend als zij el-

kander geraakt hadden. En heel in de verte droomde de andere oever in het grijze licht, waar de weiden niet langer groen meer waren maar wolken gelijk.

Dit alles zag Raoul, en het gaf hem een ongekennde vreugde, die samengroeide met het verlangen om statig door dit blijde te gaan naar een oord waar het schoner nog zou zijn, en waar dit schone bestendig zou blijven, een onvergankelijk herfstloos paradijs. Hij bleef op de treeplank staan om de vrouwen naar boven te helpen, en toen zij het schip betraden voelde hij het trillen onder hem, door een bries die maande tot vertrek. Hij groette met een handgebaar naar de kapitein op zijn brug, en vergenoegd zag deze dat Raoul het vertrek lichter viel vandaag. Beneden, in het binnenste van het schip was het een wonderlijk huis, klein, met vreemd licht dat zo laag naar binnen viel door de ronde poorten; Raoul was aanstonds weer boven, na de vrouwen aangespoord te hebben hem gauw te volgen, en niet te lang te blijven in de benauwenis die er steeds komt binnen een schip dat in de haven ligt.

Zij zochten een veilige plaats aan het scheepseinde waar niet gewerkt werd; van daar uit zag je de kaden en de pakhuizen met groene luiken en lange katrollen. Lange kommando's der stuurlieden galmden over het schip, er was geraas van kettingen en het morrelen van katrollen, maar boven de gladde resonans van het water werd dit als een metalen muziek.

‘Hoor,’ zei Agnes, ‘elf uur!’ Een toren begon te spelen, een hoge muziek van dartele klokjes, en spoedig speelden alle klokken hun wijzen, tinkelende korte slagen, een haastig springende wekking, gedragen door doffe, gonzende bassen. Iedere toon zoemde door de lichte lucht en door de ijle nevel als een levende bij, en heel het luchtruim werd vervuld door die blijde muziek. De to-

nen dansten van alle kanten, en op hun cadans fladderden de wimpels aan de toppen der masten. En zonder dat hij het wist neuriede Raoul mee in de symfonie, een wijsje dat hij zich opeens weer herinnerde, en de vingers van Josephine speelden de maatgang mee in de zijden franjes van haar omslagdoek, en Agnes staarde aan de andere zijde naar een verte die verder lag dan de horizon der polderoevers, en Cécile voelde haar blik vertroebeld door tranen, waarom en waar vandaan?

Elkeen verloor zich in zijn eigen droom, want de muziek van zulke hoge en wijze torens bracht ieder zijn eigen diepste gedachten nader, en zozeer werden zij onttoegen aan de dingen van het ogenblik, dat geen der vier bemerkte dat de loopplank was ingehaald, en het schip tot vertrekken gereed lag. Praten van andere passagiers die nader kwamen, verstoorde muziek en droom.

‘Wij vertrekken al... geloof ik...’ stamelde Cécile, en zij greep naar Josephines hand.

‘Hoe schoon, hoe schoon,’ fluisterde Raoul, als pratend met zichzelf. ‘En al die muziek in de lucht, en zoveel kleuren over elkaar. Het is de inscheping naar Cythère... Cythère, nieuw land, nieuw wonder...’

Hij schrok van het saluutschot dat viel en grommelend rolde over de wateren. Vanzelf stonden zij nu dicht bijeen aan de reling. Hij sloeg zijn arm om Josephine heen, en drukte haar vaster tegen zich aan.

Er kwam een intense trilling in het schip dat schrap ging staan in de wind, en rechtstandig schoven de kaden en huizen en alle oevers van hen weg, als een verhang dat langzaam wordt weggetrokken. En steeds meer grijste kwam over de dingen die eens nabij geweest waren; ze werden reeds kleiner, en alle bijzonderheden verloren zich in de vormen van het geheel. Nog was er gewuif vanaf de kaden naar het handenzwaaien der vertrekkenden.

En het kon Raoul bijna verdrieten dat er aan de oever niemand was die wuifde naar hen, niemand die huiswaarts kerend nog over hen spreken zou, terwijl de volle zee voor hen openging. Maar aanstonds vergat hij dit, want als een schone prent ging nu de stad voor hem worden.

Lang en smal stonden de huizen aaneengerijld in eendere donkergrijze kleur. En daarboven uit, scherper getekend tegen de lucht, stonden de koepels en torens in menigerhande vorm, en uit een zinnend plezier ging Raoul hun namen zeggen die hij geleerd had op zijn wandelingen: Westertoren, Waag, Montelbaens...

Welk wonderbare ontroering gaf dit langzame wegschuiven van alles, een ontroering van passief te zijn bij dit verliezen. Alleen wie schoonheid zocht, voelde dit als een winst. Maar toen Raoul het krijten hoorde van een kind van een der landverhuizers, en het menigvuldig schreien van hen die iets dierbaars achterlieten aan de wal, en het strakke staren zag van mannen die stonden tussen het vervluchtigen van een doorleefd verleden en het opdoemen van hun ongewisse toekomst, toen voelde hij ook een droefenis over hem komen, zo limpide, maar zo verinnigd, dat hij het wegslikken moest en haastig met zijn hand langs zijn ogen streek.

Cécile stond doodsbleek naar de oever te staren, nog altijd hand in hand met Josephine, die woorden zei van geen betekenis, maar weldoend omdat hun geluid van liefde verzadigd is. Alleen Agnes schreide, met moeite haar snikken smorend in het stukgebeten zakdoekje. Raoul wilde hen troosten en opbeuren, maar het juiste woord kon ook hij niet vinden, en van nu af gingen zij, ongescheiden van elkander, toch ieder hun eigen weg, hun eigen reis naar de stilte die de haven moest zijn, en vaag, zonder woorden, zonder voorstelling wisten zij hoe

voor ieder de haven zelf een andere zou zijn, de broze schepen die het eerst zouden verankeren dicht bij dan de koene vaarders die gingen zwalken over verdere zeeën, verder dan hun stoutste dromen.

Een voor een verdwenen de passagiers naar het achteronder bij hun huisraad en hun kooien. Maar het schip keerde onbekommerd zijn rug naar de dampige weilanden en de verre verdrumende dorpen met hun groetende torenspits. Alle muziek was uit de lucht verdwenen en het was zeer stil, met niets dan wat vluchtig gezoef van de wind, dat nauwelijks geluid mocht heten. Het werd zeer stil ook van menselijke geluiden, en blauwer om de boot in de volle middagzon; breder weken de oevers vaneen, het land scheurde zich open en gaf uit zijn volte een rank schip met witte bollende zeilen, dat in langzame dans zich bewoog naar de nimmer wijkende horizon. De 'Profeet Samuël' was in volle zee.

De scherpe wind en de ongewende deining joegen Josephine en haar zusters naar beneden. In het achteronder hadden zij hun kooien tegenover elkaar. Raoul en Josephine aan de ene, Cécile en Agnes aan de andere zijde. Overal in de gangen, bij de trappen en in de saletten stonden mensen nog onwennig bij neergesmeten pakken. Een baardige man stond alreeds zijn pijp te stoppen, een vrouw zoogde haar kind.

Hoewel het schip vol was, had de schipper aan Raoul een ruime plaats gegeven, wel wetend dat hij ongewoon was te leven in al de bereddering der geringen van have. De kapitein was een tevreden en bedachtzaam mens, met de openheid van ziel welke allen kenmerkt die in grote gemeenzaamheid - nergens groter dan op een schip - veel gevaren en nooddrift leden met een sterk vertrouwen.

Op iedere reis koos hij zich twee of drie vrienden onder de passagiers, met wie hij zich in het bijzonder onderhield. Hij deed alsof het zijn gasten waren, soms kwamen er zelfs nauwere banden, en zag hij hen nog vaak terug, telkens als zijn schip hun haven binnenliep. Voor hen die eenzame zeeën bevaren en lange ledige uren slijten op een broze hulk, brengt geen geluk méér troost dan des nachts bij de koude slag der glazen te weten dat straks in de nieuwe haven het wuiven van een vriend hen wacht.

De weinige woorden met Raoul gesproken, hadden de kapitein het blijde vertrouwen gegeven dat aanstonds naar aanhankelijkheid zweemt, en toen zij samen kwamen voor de eerste maaltijd, bood hij Raoul zijn eigen tafel en ging zitten tussen Agnes en Josephine. De eerste dagen was er weinig spraakzaamheid; alleen de mannen wisselden woorden over wind en water. De kapitein voorspelde een voorspoedige reis

Maar de zilte wind die dagelijks warmer werd, en de hoge koele nachten met een hemel wit van sterren, de ruimte, blauw en onbewogen naar boven, blauw en bewegelijk vóór hen, het uitzicht op stoorloze verten, de wederkeer van een verdwaalde meeuw - Cécile sidderde even bij het zien daarvan - dit alles verdreef uit hen de zorgen waaruit zwijgzaamheid ontstaat. Zij wandelden over de dekken en leerden al die kleine dingen kennen, het organisme van een schip, waarvan de ingewijde slechts de namen weet. Zij durfden weer te spreken over de toekomst, en vergastten elkander op de schoonste fantasieën. Zelfs Cécile herkreeg haar bloos als zij stond in de wind, en neergezeten bij de verschansing vertelde zij weer verhalen van ridders en oude sproken, zoals vroeger.

Soms bezochten zij des avonds de kapitein op zijn

brug, en de oude man zei hun al de namen der sterren, en Raoul bewonderde het verlichte kompas dat daar lag als een gevangen ster in een glazen doos, die door geheimzinnige krachten de boot kon voeren door alle duisternissen heen. Dan weer stonden zij op het achterdek bij de matroos die het log uitwierp om de knopen te tellen; het gaf hun telkens een nieuwe vreugde te weten dat de afstand kromp. Zij telden de dagen en maten met vorsende blikken het zinken der poolster. Zij keken de winden na die kwamen van verre oorden, en hieven hun hoofden om te weten of er nog geen geuren aanwuiden van ginds. Zij staarden de wolken na die dreven rondom de horizon of over hun hoofden heen, en verdwenen als kleine donkerten in de zee, of doken naar nieuwe verten. Aan elk van hen gaf Cécile een boodschap mee, die steeds dezelfde was, van weinig woorden en van veel verlangen.

Telkens als de mare ging dat stippen in de verte andere schepen waren, popelde hun hart. Soms kwamen ze naderbij, de stippen werden zeilen, zij zagen de bolronde vormen en het bruin van de romp, en nauwelijks dichterbij gekomen, verdwenen ze weer naar de verte. En ook deze ontmoetingen werden steeds schaarser, zodat zij eindelijk niets meer zagen dan water en zon en wolken onder de blauwe hemelkap. Het leek of het schip verloren lag in al die wijldheid; er zou angst zijn dat ze nimmermeer verder kwamen, als niet de man met het log telkens de knopen mat, en de kapitein zijn vrienden des avonds tussen de blauwe traceringen der scheepskaat aanwees waar zij vermoedelijk waren.

Zo verging het leven op de boot, kalm als een meditatie zonder beweging, en met een verwachting waar geen pijn aan deelnam, maar die eerder was een dulden van de dagen en dingen, een geheel overgegeven zijn aan het le-

ven dat hun zielen dreef en deinde, zoals het schip dreef en deinde op zee, schijnbaar doelloos, maar te midden van wisselende, toch altijd eendere golven, veilig zich een weg zoekend naar het late havenlicht.

Op een zeeboot wordt het leven van de mensen goed; zij leren het vreedzame wachten en het woordeloos troosten van elkander, enkel door een aanvaardend nabijzijn. Hun ganse vertrouwen zenden zij opwaarts, zich onmachtig wetend voor zon en zee en winden. Zij zijn als wimpels aan de hoogte top, gelaten wachtend, willoos bewogen door iedere wind. Hun hart is bij de man in de mastkorf, die spiedend over allen heen ziet, en de verwachtingen bergt, en de gebeden doorgeeft als zovele wachtwoorden aan de onzichtbare engelen; die luistert en verstaat de gefluisterde taal van wind en wolken; die zo nu en dan zijn langgerekt ohee! naar onder roept, een hoge, vluchtige kreet die ieder op de lippen lag en niemand uiten dorst.

Boven werden de uren geteld, onder de knopen. Soms zong een jongen in de kombuis een Hollands liedje om te vergeten dat de reis al weken duurde.

Wanneer de nachten te koel waren, zaten zij beneden in het salet van de kapitein, een lage kamer met schuine, vluchtende vormen. Het gele licht van de olielamp vervulde de kleine ruimte met een intieme helderheid, en er waren schichtige schaduwen die veranderden bij elk bewegen van de lamp. Was het kalm weer, en had na het avondeten een ongeuite feestelijkheid hen allen bevangen, dan schaarden zij zich om de ronde tafel, een lichtmatroos kwam binnen met een koperen kandelaber, en als deze ontstoken was, had de kleine cabine iets van een feestzaal.

In die innige ruimte waar niets binnendrong dan een licht geraas van 't voorbijsnellend water, daar vonden

hun woorden elkander, en werden grote gesprekken gevoerd, over de staat en over de nieuwe gedachten der mensen. Of de kapitein, achterover in zijn leunstoel, vertelde met langzame grote gebaren van zijn reizen en avonturen, en van de vreemde landen die hij reeds zo menigmaal gezien had. Raoul werd nooit moe van vragen, en de vrouwen nimmer vermoeid van luisteren; want waren zij nu niet zelf een deel van zulk een avontuur?

De schipper vertelde, hoe hij eens van de Afrikaanse Goudkust een transport slaven moest brengen naar Amerika. ‘Weet ge hoe de Amerikaanse reders hen noemen? De ebbenhouten lading...’

Op deze woorden vatte Raoul vlam, en zij begonnen een lang gesprek over de slavenhandel en de roof van mensen. ‘Het zou gemakkelijk anders kunnen wezen,’ zei Raoul. ‘Waarom moet er geweld zijn bij dit alles. Zijn ze minder mens dan wij, omdat zij leven in verwildering en zonder wetten?’

‘Het zijn de kinderen Chams,’ antwoordde de kapitein, ‘en zij zijn voorbestemd tot dienstbaarheid en slavernij. Het is duidelijk dat zij daarom wet noch bijbel ontvingen.’

‘Zoudt gij denken dat er een dusdanige voorbestemming was?’ vroeg Josephine. ‘Meent gij dat een gans volk uitgestoten zou zijn en verstoken van de liefde van aller Vader?’

‘Uitgestoten, zoals een ander volk uitverkoren was,’ zei de kapitein. Zij zwegen een wijle. Maar Raoul schudde heftig van neen. ‘Dat is niet zo gebleven,’ zei hij. ‘En zelfs al was het zo, dit zijn zaken die òns niet aangaan. Maar vanwaar hebben wij het recht anderen te veroordelen en dienstbaar te maken? Zeker, ordening moet er zijn in iedere staat, meesters moeten er zijn en horigen. Maar tus-

sen de geringsten en zij die gans zonder recht zijn, is de afstand te groot. Dienstbaarheid dragen wij allen, maar slavernij is alleen voor het dier.'

'En als de ordening des lands het vraagt?' zei de kapitein. 'Gij kent die oorden niet, mijn vriend. Voor ons zouden zij onherbergzaam zijn en zonder winst of waarde als wij voor ons vernuft geen sterkere handen vonden om de arbeid te verrichten.'

'De handen en het hoofd zullen één lichaam zijn, schipper.'

'Maar het hoofd is heer en meester!'

'Neen, het hart,' sprak Josephine glimlachend. 'Ik denk, een grote liefde van mens tot mens kan dit alles goed doen zijn, zonder de ordening en de staat te verstoren.'

'Juist, liefste,' antwoordde Raoul. 'En ik hoop dat het mij ginds gelukken zal die liefde over alles te doen heersen. Welk een heerlijke staat kan zulk een plantage zijn! Dit is het wat mij telkens weer met blijde verwachting vervult: een staat van rechtvaardigheid, van juiste verhouding en juiste verdeling, als een bolwerk, klein maar hecht te midden van een grote roofstaat waar macht met willekeur onderdrukt, en het bezit wordt aangewend om bezitlozen te vernietigen. Hoe licht zal het vallen de ogen te openen van hen die daar zijn, en te zeggen: vrees niet meer; niet uit gewin heers ik over u, maar om samen met u te winnen. Gij zult het zien, schipper, tenminste één plek in dat land zal er zijn waar rechtvaardigheid is en geluk voor allen. En dan, zal niet ieder beter en ijveriger werken als hij niet uit dwang arbeidt, maar in vrijheid, voor zijn eigen welzijn, en met liefde bejegend door hen die zijn arbeid besturen? O, het kan niet anders, zulk een ordening moet de beste vruchten geven.'

Raoul was opgewonden toen hij ophield met spreken,

een hoog rood kleurde zijn gelaat, en de glimlach waarmee Josephine hem beantwoordde, beduidde bijna bewondering. Maar de kapitein schudde zijn hoofd en zei ernstig: ‘t Is schoon gedacht, en ik voel het met u mee, doch de werkelijkheid is zo heel anders. Zij zullen u nauwelijks begrijpen als gij zo spreekt. Het zou waar zijn en mogelijk, als de mensen goed waren, als hun ziel niet was vervormd tot onbewuste zelfzucht, laagheid, vadsigheid. Moet ik ook niet streng zijn op dit schip? Ik streek ook liever de lichtmatroos over zijn krullebol, in plaats van hem urenlang in het vooronder op te sluiten, als ik weet dat hij zijn werk vergeet en aan zijn moeder denkt. Doch wee mij, als ik de strengheid naliet. Het welzijn van velen eist de verdrukking van velen. Geloof mij, gij zult het ondervinden, en bitterlijk ondervinden als gij denkt dat op deze wijze goed te zijn u zal worden vergund.’

Nog veel werd over en weer gezegd omtrent deze dingen, zonder dat Raoul aan 't wankelen gebracht werd door de twijfels van de kapitein. Het rustige licht van de lamp weerkaatste in de grote glanzende ogen van Josephine, en zoveel rustig vertrouwen las hij hierin, dat hij zeker wist hoe zij nimmer falen zouden, luisterend naar de stem die steeds luider riep, het ideaal, de verwachting waarvoor zij, spelend bijna, alles achterlieten wat hun dierbaar was. En de kapitein die nu de levensloop kende van Raoul, wist hoe hij onwankelbaar zou blijven trachten naar wat hem het hoogste scheen: een rechtvaardige liefde. Hierom juist had de schipper hem liefgekegen, meer dan het losse hart van de zeeman placht te doen, die dagelijks lieve dingen achterlaat; maar hierom ook vreesde hij voor hem, en trachtte hij hem voor te bereiden op teleurstelling die zeker komen zou.

Doch hoe kunnen wij leven of sterven zonder hoop, en hopen zonder diep in ons zeker te weten? Daarom wa-

ren alle woorden vergeefs hierover, en werd steeds het gesprek weer voortgezet over dezelfde dingen, zonder verdere uitkomst.

Boven sloegen de glazen, riep de wacht, en de kapitein stond op voor de laatste inspectie. Zijn hoofd, zwaar van gedachten die zich dooreen bewogen als de talloze golven van de zee, belette Raoul de slaap te vinden, terwijl hij rustte in de veilige armen van zijn vrouw.

Toen het warmer werd zaten zij ganse nachten op het achterdek, bij 't licht van nieuwe sterren en een maan die groter was dan anders, haar dwaze lichtbulten kaatste op de kammen der wolken, en flakkerende vlekjes licht op de zee wierp, die dansten in een brede streep. Lauwe rafels van wind zetten zich in hun haren, en Josephine begon te zingen, oude Bretonse liederen die zij leerde in haar jeugd, en waarin een onbestemde weemoed vorm krijgt in dwaasgeworden woorden en plotseling uitjubelende melodieën. Eens had zelfs Agnes na lang zoeken haar luit gevonden, en begeleidde van nu af aan het zingen van Raoul en van haar zuster. Schoorvoetend kwamen andere passagiers naderbij: peinzende mensen staarden over de reling in het vluchtende water, alleen de kinderen die lang reeds vriendschap sloten met Cécile, stonden vlak om hen heen en neurieden mee, maar andere, minder bekommerde melodieën.

Niemand echter bleef zo lang op het dek als Raoul en Josephine. Wanneer allen vertrokken waren, liepen zij arm in arm, samen spiedend in het zilverige duister waar hun droom begon. Bijwijlen, alleen om de muziek van zijn woorden te horen, vroeg Josephine: 'Hoe zou het toch daarginder zijn? Hoe dichterbij wij komen, hoe vager het wordt. Maar het moet wel heerlijk zijn.' En dit was reeds genoeg om alle dromen van Raoul weer wak-

ker te maken. Hij herhaalde met eigen, telkens weer nieuw-gevonden woorden de verhalen die hij gelezen had in reisbeschrijvingen of die hij hoorde van de oude zeeofficieren, vrienden van zijn vader. En hij beschreef haar het land, een lusthof zoals de rijkste vorst niet kopen kan. Waar je ook kijkt zijn er tuinen vol vreemde gewassen, steeds in bloei, met een weelde van geuren en boeketten van kleuren. In het lommer van hoge reuzen en ranke palmen spitten de negers de zwarte grond waar nauwelijks zaad in valt of het ontkiemt. Haast zienderogen groeit het, en de kostelijkste planten staan zo dicht bijeen, dat gij uw hand maar hoeft te strekken. Nagelen en muskaat verspreiden hun fijne odeuren die zich vermengen met reuk van tonkabonen. Ginds zie je de witte vlokken hangen in de katoenboom, dáár is een zwaarbeladen cacao boom, dáár een bloeiende koffiestruik. En achter de vruchtbare landouwen staan de onmetelijk hoge wouden vol kostbaar hout. Tussen het dicht gebladerte spelen de papegaaien, paradijsvogels zwieren van tak tot tak. Daarachter weer doemen de bergen op; hun toppen fonkelen van rossig goud in de zon, en hun flanken verbergen kostelijke schatten, gouderts en edelstenen. Aan hun voet stromen gutsende rivieren die zich verstillen tot grote vijvers midden in het bos. Een tijger komt er drinken en ziet niet op als met snelle sprong een antiloopt voorbijschiet. Sierlijke boten weerkaatsen hun kleur in het water en varen de stromen op en af; overal heerst een milde rust. De mensen zijn vrij en gelukkig, buiten de dwang van steden en straten; ieder is meester over een eigen stad en een eigen straat. Steeds zachter fluisterde Raoul zijn droom naar Josephine, zijn lippen bewogen zich haast niet meer, maar dieper dan door woorden verstonen zij elkaar, want zij liepen samen door dezelfde droom. En telkens als het waakzame oog

van de kapitein ze van verre zag, bedacht hij hoe broos deze dromen zijn, en wellicht bedacht hij nog droeviger dingen, die hij zich niet-eens bekennen durfde als hij alleen was.

Op een keer was er een begin van storm, en de schipper had alle passagiers verboden om op het dek te komen. Zij zaten als gevangenen beneden, dicht bijeengehokt, terwijl het schip geslingerd werd naar alle zijden. Je hoorde het klotsend geweld van de golven tegen de krakende wanden, en boven hoorde je soms opeens de felle slag van iets dat viel. Een ondragelijke hitte en benauwdheid vermoeide hen, daar in het achteronder, en de ganse lange dag van het noodweer wekte veel vergeten leed. Raoul trachtte een boek te lezen, Agnes en Josephine lagen te bed, Cécile zat op een koffer zachtjes te snikken; telkens als de kiel kraakte of een slag viel, kromp zij ineen. Tegen de avond kwam de kapitein hen bezoeken. Hij vertelde dat de storm spoedig gedaan zou zijn, reeds was de wind gedraaid. Er waren enkele dingen over boord gespoeld, wat vaten en rondhouten. ‘Die drijven misschien naar Holland terug, of naar Frankrijk,’ zei Cécile.

‘Zij gaan niet zo snel als uw gedachten,’ antwoordde de kapitein, ‘en niet zo ver. Maar zij kunnen ons vóór zijn aan de Guyanese kust, want onder het oppervlak gaan hier sterke stromingen. Volg hun voorbeeld mejuffrouw, en denk niet te veel aan wat achterbleef.’

‘Wat komen gaat is allicht ook schoner,’ zei Raoul. ‘Bekroop u nog nooit de lust om daarginder te blijven, kapitein? Of lokt u de zee zo sterk?’

‘Neen, de zee is het niet. Die wordt mij nooit een vriendin; maar daar te blijven... Neen, dat toch ook nooit; 't is niet mijn ideaal. En misschien voer ik u ook wel ooit terug.’

‘O neen, ik ga om niet weer te keren,’ zei Raoul beraden. ‘Niets liet ik achter waaraan ik nog hecht, en wat ik beminde werd mij ontnomen, en wat onneembaar was voer ik mee. Nu reeds, van verre groet ik het nieuwe vaderland, het nieuwe paradijs.’

‘God geve dat het werkelijk een vaderland is, en zo nu en dan ook een paradijs!’ antwoordde plechtig de schipper, en hij reikte Raoul zijn hand. Dan, hem strak aanziende met de open blik van een zeekapitein die alle geheimen vorst uit een klein kompas, zei hij langzaam: ‘Wees sterk, mijn vriend, wees sterk en voorzichtig. Wantrouw de hitte, wantrouw het land, wantrouw zelfs wat u schoon lijkt. Want zoals de warmte alles leven doet, maar de tropische hitte is zo hevig dat zij het leven zengt en de sappen verdroogt, zo is alle schoonheid daar van een geheimzinnige toverkracht die u verteren en u verlammen zal. Gij zult u zelve niet meer kennen; maar God geve u kracht.’

Raoul werd het droef te moede bij deze woorden, zoals wij altijd droevig worden als de innigheid van een ander ons raakt; hij neigde het hoofd en werd bedachtzaam. Ook later, toen alles weer was opgeklaard in hem, vermeed hij verdere woorden met de schipper omtrent deze dingen; maar hij was dikwijls bij hem, en vroeg veel over het zeewezen en over de sterren.

De dagen verliepen sneller, naarmate men meer gewend werd aan hun schaarse gebeurlijkheden. Het was als dommelden alle passagiers in een zoete slaap, gewiegd door de grijze zee en de wind die bol stond in de zeilen. Zij sliepen, hoewel zij liepen en praatten en schertsten bij de maaltijden; maar hun gedachten werden vormeloos en dwalend, daarom sliepen zij.

Onmerkbaar besloop hen de warmte, zij ademden een nieuwe lucht zonder het te weten, en wie het voor 't eerst

bemerkte, wist het aan een onbekende vogel die plotseling over het water schoor en weer omhoog, langs de zeilen. En een ander wist het opeens aan de kleur van het water dat troebel geworden was en bruin-groen. Een matroos ving drijfhout in zijn emmer en toonde het aan zijn kameraden. Langzaam ontwaakten allen, iets dierlijks in hen rook het verre land, en werd er niet een ander besef wakker in hen, dat schemerde tussen oud en nieuw? Raoul rekte zijn spieren en merkte dat hij dikker geworden was van het rustige leven en de open zee. Maar aan een vreemde kitteling voelde hij ook, hoe er krachten in hem waren die wilden barsten naar buiten, energieën die slechts stof zochten om zich tot arbeid om te zetten. Hij was vol goede moed en plaagde lachend Josephine en haar zusters, ze nu reeds dwaze avonturen toedichtend. En ook Josephine schudde alle loomheid van zich af, en besprak velerhande dingen met Raoul, om niet geheel vreemd en hulpeloos te staan in het nieuwe land. Agnes wandelde veel met Cécile, soms ook sprak zij met het scheepsvolk en liet ze hen vertellen wat zij wisten van de nieuwe landen. Als een droge, strakke zomer ervoer zij het nieuwe klimaat, waarvan de verschrikking haar slechts een gefantaseerde bijkomstigheid leek, van gaarne overdrijvende reizigers. Alleen Cécile wist niet goed wat haar overkwam, en zij gevoelde zich te moe en lusteloos om het te willen weten; doch het was haar met die verandering geworden alsof zij van alle dingen vervreemdde. Zij kende ze zonder ze te herkennen, zoals wij in een droom vele bekende dingen tegenkomen zonder dit aanstonds te weten. Doch niemand merkte dit, want de verwachting bracht meer leven aan boord, ondanks de warmte.

Des avonds op het dek kwam de kapitein naar Raoul toe en zei: 'Als er niets gebeurt, hoop ik morgen het land

te zien.' En onwillekeurig, door één gedachte bewogen, keken alle vijf naar de horizon vóór hen, waar nog niets te zien was dan de eerste sterren.

Hoofdstuk V

Op een gloeiende morgen toen het oosten droop van goud en bij het rijzen van de zon flarden van vuur zich zetten tussen de rimpelstroken van het rosse water, daar zagen ze langzaam de horizon verdichten tot een donkere streep in de verte, die het beloofde land moest zijn.

Raoul stond bij de man die met het peillood telkens vorsen moest of zij geen banken naderden, die een gevaar verborgen bij deze wilde kust. En onderwijl werd donkerder die streep, en breder, en toen het middag was zagen reeds allen hoe de zon de kruinen van zeer verre bossen blinken deed, en zwart de onderrand gekleurd werd, waar de schaduw viel.

Wijd, als een nieuwe zeearm gaapte dan de monding der rivier. 't Schip zwenkte landwaarts, weldra was het ingesloten tussen lage strepen groen, de verre oever van het oerwoud.

Sedert het land in zicht was, verliet Raoul het dek niet meer. Hij popelde van vreugde en verwachting, hield zich tegen de reling aan gedrukt om scherper het verre bos te kunnen zien.

Zij waren nog niet ver in de rivier, of enkele korjalen kwamen reeds het grote zeilschip tegemoet. Het waren zwarte roeiers die de ranke boten voortbewogen; in 't

midden was een tent van dorre palmladeren, als een bruine huid. Raoul wuifde naar de roeiers, maar ontving geen wedergroet. 'Ik ken de hoofsheid van dit land nog niet,' bedacht hij.

Bij een wijde bocht van de rivier zag hij opeens de helle kleuren van een vlag, een hoge muur van gele steen, een kade, twee kanonnen: en daarachter lag een stadje van witte huizen achter ranke palmen, blinkend van de laatste zon en ook van avondlijke rust. En eer het nacht was, had een boot hen naar de wal gebracht, waar zij voor de eerste maal de vreemde overzeese grond betraden.

Een brede stenen trap, een bleke kade, dreigend grote bomen die de duisternis in rafels trokken, dat was alles wat onthuld werd van het verre paradijs. Een zinnebeeld was deze schemerloze avond voor Raoul; de duisternis verdwijnt slechts bij het wachtwoord: vrijheid... ver genoeg was hij om vrij te zijn: en broederliefde... rijk genoeg wist hij zijn hart; misschien gelijkheid... Zeker ook gelijkheid, die immers broederliefde is, welke de vrijheid vraagt voor allen...

'Loop niet zo vlug, Raoul,' zei Josephine. 'Ik ben doodmoe.'

Des anderen daags bezochten zij de stad, doch kort slechts, omdat hier de hitte plotseling zeer fel was en afmattend, nu de zeebries hen ontbrak, die koelte door het zonlicht woei. De kleine stad was gelig wit en groen, met felle vlekken blauw, en alles beefde van het licht; 't was duizelend om aan te zien.

De huizen waren laag maar rank, en alle door een tuin omgeven, waarin veel gewas dat bloeide, rood, scharlaken, purper. Ook waren er veel hoge bomen, met breed bruinachtig lover dat trilde in het licht, en dat een milde

ijle geur verspreidde. Verlaten waren de veranda's; hier en daar liep slechts een neger die het tuinwerk deed, en nauwelijks opkeek naar de nieuw aangekomen blanken. Reeds woog de harde scherpe hitte op hun hoofd en op hun handen. Een lichte doezeling beving Cécile door 't zonlicht dat zo hel weerkaatste van de blanke grond; zij moest zich even staande houden tegen een acacia, naar ze meende. De heldere hitte viel als een onzichtbare regen, woelde geuren los uit de oksels van de bomen, maakte zo de lucht mild om te proeven, maar verblindend om te zien en prikkelend voor de handen. Josephine was ook nog zeer vermoeid, en vóór de middag keerden zij reeds huiswaarts om de zon te ontkomen.

‘Het is een machtige vijand,’ zei Raoul. ‘De demon en de deugd toch ook van deze wereld. Want 't is dezelfde hitte die de bomen zulk een groeikracht geeft, dat ze hun schaduw spreiden over heel de straat.’

‘Het vraagt een eigen lichaam,’ antwoordde Agnes. ‘Zag je hoe die ene neger glom van zwarteheid? Groot en zwart te zijn, vraagt deze hitte. Ik heb mij nooit zo klein gevoeld als bij het zien van deze negerslaven, bij het zien van zulke palmen, hoger dan een huis.’

Terwijl zij nog veel spraken van hun eerste verwondering kwam er een man die naar Raoul vroeg. Hij was gebruind, had vele jaren tropenzon bekampt, en was gespierd, zoals Raoul onmiddellijk zag aan zijn gedrongen handen. Hij heette Willem Das; de kapitein van de ‘Profeet Samuël’ had hem naar Raoul gezonden.

‘Ik kan u wellicht helpen bij het inrichten van uw plantage,’ zei hij. ‘Ik ben reeds tien jaar hier, en ken het planterswerk. De eerste tijden zijn het moeilijkst, ze eisen ondervinding. Want de akkerbouw is hier zo anders dan daarginder, en van de grote aanplant heeft men elders geen besef, zelfs hier niet altijd...’ Hij sprak snel, en zag

telkens weifelend op. Maar Raoul glimlachte vriendelijk en was heimelijk blij dat hij de eerste dag reeds iemand gevonden had, die hem raden kon en hem behulpzaam zijn.

‘k Vertrouw u,’ zei hij, ‘nu de schipper, mijn vriend, u zond. Ik heb hier brieven voor de gouverneur; hij zal mij grond aanwijzen, werkvolk bezorgen. Maar als ge wilt, zal ik gaarne van uw raad en dienst gebruik maken.’

Met een buiging dankte Willem Das. Daarop begon hij lange verhalen te doen over het land en over de kolonisten die gekomen waren en weer gauw gegaan, omdat ze in eigendunk en zonder kennis van het land begonnen waren. Anderen leefden echter zoals kleine vorsten, onbelemmerd en onafhankelijk in hun verre staat. Raoul stelde ook veel vragen over aanplant en bewatering, over de eigen aard van elk seizoen. Deskundig en met veel bijzonderheden gaf Willem Das bescheid op alles, en Raoul werd steeds blijer dat de ondervinding die hij miste, zo geheel aanwezig was bij de ander, zodat hij besloot hem aan te bieden deelgenoot te worden in zijn onderneming. Hij bracht Willem Das daarna bij zijn vrouw en bij de zusters. Josephine zag het vreugdige vertrouwen bij Raoul, sprak vriendelijke woorden tot de kolonist, en Agnes deed ook vele vragen, evenals Raoul. Met grote ogen luisterde Cécile naar de avonturen waarvan zij met een huivering wist, dat deze straks ook in háár leven zouden zijn; en onwillekeurig schoof zij zich wat weg van Willem Das.

Diezelfde avond nog ging Raoul naar de gouverneur.

Met statig en toch vriendelijk gebaar ontving de landvoogd hem; maar bij het spreken zag Raoul al gauw een grote drift bij deze man; zijn stem werd luider, dan richtte hij zich op, scheen groot en onverzettelijk, gaf klem

aan ieder woord. Het was een verrassing voor Raoul; hij dacht het waardig en hooghartig veinzen en het koud berekenen te vinden, dat hem zo beangst had bij de regenten in Amsterdam. De gouverneur echter sprak hem aan in het Frans, was hoffelijk en natuurlijk, later wist Raoul ook, dat hij in Holland was gehuwd met de uitgeweken dochter van een connétable die zijn vader had gekend.

Vol welwillendheid bood hem de landvoogd keuze tussen vier stroken grond, zowel aan verre als nabije oevers; voorts kon hij vijftig slaven en een voorraad voedsel en gereedschap krijgen, en jaar na jaar, bij elke oogst zou dan Raoul een deel ervan terugbetalen. 't Was meer dan hij gehoopt had, en vol goede moed vertelde hij de gouverneur zijn plannen.

'Gij in een kleine staat, ik in een grote, zoeken wij niet juist hetzelfde?' vroeg de landvoogd. 'Maar bedenk, in dit land van weelde en overvloed, van al te grote groeikracht en van gloeiend leven, is allereerst een grote strengheid en besnoeiing nodig. Geloof hier niet aan vrijheid; wees een krachtig meester over wat u toevertrouwd is. Elk heeft zijn nooddrift hier; wie zou dan werken tenzij hij werd gedwongen? Een paradijs op aarde zou mogelijk zijn, als wij nog mensen waren uit het paradijs. Maar weinigen, zeer weinigen zijn het, voor wie 't geen vloek meer is te werken in het zweet huns aanschijns om zich een heel klein deel van het oud geluk te heroveren, om één kleine akker van het oude paradijs in bloei te zetten.'

'Ik houd mij zeker aan uw raad,' sprak toen Raoul. 'Maar ik heb zeer veel twijfel nog... Want nooit is geluk volledig, dat gekocht wordt met geluk van anderen; allen...'

'Ieder op zijn wijze,' zei de gouverneur. 'En dat er een betaalt voor de anderen schijnt mij billijk en door God gewild. Ook uw idealen, messire de Morhang, behoren

tot dat deel van 't paradijs dat werd gesloten. En 't zal u duur zijn, er een klein gedeelte van terug te winnen.'

Doch de landvoogd gaf hem daarbij ook menige praktische raad, en Raoul besloot de vier terreinen te gaan verkennen, om een keus te kunnen maken.

Buiten op het plein gekomen, waar zijn negerknecht hem met een lantaarn wachtte, vond hij ook Willem Das die vol belangstelling informeerde naar de toegewezen landerijen. Er was zeker wat bruikbaar bij, meende hij, dat reeds in korte tijd ontgonnen kon worden. Zij besloten bij het huiswaarts keren tezamen op onderzoek te gaan; Willem Das zou zorgen voor een boot en roeiers; het was een tocht van enkele dagen slechts, en zij konden dan meteen hun keus bepalen.

Het was eerst op deze reis naar het binnenland, dat zij zich een zuiver beeld konden vormen van de nieuwe wereld. Agnes had er op aangedrongen mee te gaan, en nu zaten zij gedrieën onder het tentdak van palmbladeren, achter de roeiers. Waar zij dicht bij de oevers bleven, en er schaduw was van overhangende bomen, staken zij hun hoofden naar buiten om de stille grootsheid te bewonderen die hen omringde. Ook nu weer deed Willem Das vele verhalen over de aard van het bos en van de grond die zij passeerden, en die nog behoorden tot de oudere plantages, het dichtst bij de stad. Hij onderbrak zichzelf slechts om korte instructies aan de negers te geven in een taal die Raoul nog niet verstond. 'Een taal voor beesten,' zei Willem Das spottend tegen Agnes, 'en slechts te spreken met een mond verbrand van peper en van gemberdrank.' Dan ging hij weer beminlijk voort met zijn relaas van planters die elkander hielpen bij het opsporen van ontvluchte slaven in het bos en bij het graven van gemeenschappelijke kanalen.

Raoul luisterde nog slechts oppervlakkig. Nu eens was het de vreemde, bijna menselijke roep van een vogel die hem boeide, dan weer zag hij zeldzame varens, zo groot dat ze wel palmen leken; en overal waren er slanke bomen die met hun kronkelwortels klauwden in het water, en andere die zich omhulden met een sluier van lianen. Het was Agnes die bijwijlen door een vraag Das wist aan te sporen tot een nieuw verhaal. Over zijn schouder heen zag zij de naakte neger op de achterste roeibank; glimmend van zweet; en zij vroeg of 't nog geen tijd voor hen was om te rusten. Doch zonder om te zien zei de ander dat men nooit de roeiers liet rusten vóór het heetste van de middag.

Zes uur stroomopwaarts, waar een kreek zijn zwarte water gulpte in de gelige rivier, vond Raoul de eerste landerijen die hem toegewezen waren.

‘Het is hier rustig en goed,’ zei hij, ‘en de open stroken aan de oever besparen veel houtkap.’

‘De grond is hier ook goed,’ sprak Das, ‘zo goed, dat het een nadeel heeft. Ge zit volkomen ingesloten tussen burens. En niet de prettigste misschien. Zij hebben zeer veel slaven, daardoor ook veel vluchtelingen, en dit is schadelijk voor de tucht onder uw eigen werkvolk. Bovendien, die planters zullen weinig gediend zijn met uw nabuurschap, want hun plantages breiden zij liever uit in de richting van deze kreek, dan boswaarts, waar de houtkap veel meer werk vraagt.’

‘Wij moesten toch ook verder zien,’ zei Agnes. En Raoul mompelde al stappend langs de oever: ‘Geen burens, liefst geen burens.’

Toen voeren zij nog verder stroomopwaarts, en daar des namiddags het getij een sterker tegenwerking gaf, besloten zij tot een kleine omweg, om te overnachten op een plantage waarvan Willem Das de eigenaar kende.

Onder de ruime veranda van het woonhuis lag een zestal blanken in schommelstoelen, maar niemand richtte zich op toen een neger kwam vertellen dat er drie gasten waren uit de stad. Met de gastvrijheid van de wildernis, een lome ongeuite vreugde om wat variatie, werden zij ontvangen. Een achteloos gebaar wees hun een ligstoel en een koele drank, en Willem Das vertelde van hun tocht, terwijl Raoul en Agnes nog verwonderd en onwennig waren bij de traagheid die hier elk bewegen, ieder woord moest vergezellen. Maar het gesprek werd levendiger toen de anderen vernamen dat Raoul ook een plantage wou beginnen en op zoek was naar een geschikt terrein.

‘t Is bijna overal hetzelfde,’ zei de directeur die met een diepe stem sprak uit zijn volle baard. Doch niet al de andere mannen waren het daarmee eens, en het werd bijna een twistgesprek.

‘De hoofdzaak is, te zorgen dat iedere slaaf zijn volle dagtaak doet,’ meende een opzichter. ‘Wie ’t werkvolk in bedwang heeft, kan planten op een steenrots, in de savanina zelfs... als hij water heeft.’

De anderen lachten. Met een handwenk riep de directeur een slaaf, die uit de verte toekeek. Hij wees op de geledigde beker van Raoul, de neger haastte zich weg en kwam terug met een volle kruik. Nauwelijks had hij ingeschonken, of een striem floot door de lucht en tekende zich bleek af op zijn rug. De neger kreunde zacht en boog bijna ter aarde als een dier. ‘Niet suffen,’ zei de opzichter, en liet de zweep weer onverschillig naast zich vallen. De directeur zag het gezicht van Raoul betrekken en gromde de neger toe: ‘Donder op!’

Agnes had het hoofd afgewend, vroeg bleek en verlegen aan de gastvrouw of zij de plantage mocht bezichtigen. En toen de mannen alleen waren, zei de directeur tot

Raoul die steeds zwijgzaam zat te kijken: ‘Ge zijt het plantersleven niet gewend, mijn waarde, naar ik zie. Wij zijn hier goed voor onze slaven, heus! Er is dit hele jaar geen wegloper geweest. Maar 't is te danken aan een strenge tucht; als er geen angst was, dan hadden ze hier de hele zaak immers reeds lang verwoest.’

‘De ondervinding leert vanzelf hoe te handelen,’ meende Willem Das. ‘De heer Morhang zal zien dat goedheid ondeugd is voor dit zwart vee. Dan leert hij ook vanzelf wat deugd is.’

‘t Moet toch ook anders kunnen,’ zei Raoul aarzelend.

‘Probeer het liever niet,’ zei een der anderen. ‘Het zou je kostelijke hals wel kunnen kosten; zelfs als ze bang zijn is er reeds gevaar. Werd Barends niet het vorig jaar door weglopers vermoord? En 't was een kerel als een boom, die achtereen in drift drie slaven doodgeranseld heeft. Hij liet de loodsers door een neger die reeds vijftien jaren bij hem was, des avonds sluiten. En één keer was de loods niet dicht. Vier kerels liepen weg met nog twee vrouwen. Zijn neger heeft er voor geboet, maar wat heeft dat geholpen? Enkele dagen later bij het baden verdween Barends plotseling in het water, in het bijzijn van zijn vrienden. Die weglopers deden het natuurlijk.’

‘Bewijst dit dan niet juist, dat het mensen zijn die je beter met zachtheid en rede kunt behandelen...’

‘Bewijzen? Bewijzen!’ De planters keken elkander aan, en schudden het hoofd tegen Raoul als in medelijden. Willem Das onderdrukte met moeite een glimlach.

‘Ik heb er meer zo horen spreken,’ zei de directeur. ‘Maar binnen een maand is iedereen genezen. 't Zou trouwens ook wat moois zijn! En dan: laat ieder met zijn eigendom doen wat hij wil. Een stoel die niet deugt hak je tot brandhout, een slaaf die je ergert geef je wat hem toekomt. En ik denk dat gij die het leven hier niet kent en

niet gewend zijt, nog een gelovig man misschien op de koop toe, me in korte tijd gelijk zult geven. Of zegt de bijbel niet dat elke meester zijn knecht kastijden mag? Indien het oog van uw slaaf u ergert, ruk het uit; indien zijn hand niet dient, kap af die...'

'Zalig is hij die zijn slaven niet spaart,' zei de opzichter kwasi-plechtig. 'Aldus de Prediker twee en veertig.'

De anderen schaterlachten, maar Raoul zette geërgerd zijn hoed op en stond overeind. 'Mag ik ook de plantage zien?' vroeg hij kortaf.

'Welzeker,' antwoordde de directeur nog half in een lach, en geleidde Raoul in de richting van de loodsen, terwijl hun telkens een schaterlach van de andere mannen achterna klonk, en Raoul meende de stem van Willem Das te herkennen, die het luidste was.

Toen zij de volgende morgen weer vertrokken, zei Raoul: 'In ieder geval kies ik het verste stuk, het verst van zulke burens verwijderd.'

'Zij zijn niet beter of slechter dan de andere planters hier in het land,' zei Willem Das, 'en het is bovendien verstandiger om ze te vriend te houden, want je kunt elkanders hulp niet missen in dit afgelegen oord. En dikwijls ook moet men zich met elkaar verstaan om goede winst te maken met de prijzen van het hout, bij verkoop van katoen, bij 't graven van de polders.'

'Ik hoop dat het mij niet nodig zal zijn,' antwoordde Raoul. 'Laat ieder op zijn eigen manier beproeven; ieder moet het toch ook voor zichzelf verantwoorden.'

Willem Das zweeg, maar Agnes trachtte de opwindings van Raoul te bedaren, door te zeggen hoe zijn rustig voorbeeld zonder schijnbare opzettelijkheid het meest bereiken kon. Het nam Raoul gans in beslag. Hij zag niets meer van de wisselende oevers die steeds dichterbij

elkander kwamen, zodat zij nu reeds omringd waren door het woud, waarin zij het geritsel en het breken van de twijgen konden horen, als niemand sprak. Ranke grijze watervogels zweefden weg bij hun nadering, en er waren grote blauwe vlinders die laag kwamen fladderen over het water. Het morrelende water langs de boot maakte een fijne en een eentonige muziek, maar een aap die zwierde van tak tot tak grinnikte zo schrill de reizigers toe, dat het Raoul leek of hij nòg het lachen hoorde van de opzichters. Dan droomde hij weer verder, en bemerkte bij een lichtplek niet eens het kwetteren van heel veel vogels en 't sonore tikken van een onvermoeide timmermansvogel die daarbij de maat sloeg.

Uit een smalle kreek waarin het varen somtijds moeilijk was door omgevallen bomen, kwamen zij in een andere rivier waarvan de ene oever rotsig scheen, en aan de andere zijde 't water golfde tegen strand van fijn wit zand. Willem Das ondervroeg de neger aan de stuurriem en zei toen tot Raoul dat bij dit strand de aangewezen grond begon. Hij kon aan wal gaan om het terrein nauwkeurig te verkennen.

Raoul keek vorsend rond. Hoe stil was deze plaats. De monding van de kreek was als een tunnel, diep, met donkergroene wanden en glinsterende vloer, een enkele vlek van zonlicht viel door 't plafond van naar elkander toegenegen bomen. Ook de rivier had hier iets donkers, iets geheimvols. De rizoforen droegen brede bladen, en grillige wortels spiegelde hun slangevorm met levende kronkeling in het rimpelende water. De stemmen klonken daar diep en luid, en 't scheen alsof er iemand luisterde, heel ver, en ieder ogenblik het antwoord te verwachten was.

Zij drongen toen het woud in, door het lage struikgewas een weg zich banend met hun hakmes en hun zware

laarzen: eerst hakkend en op blote voeten twee negers, dan Raoul, toen Willem Das en Agnes.

‘Met de hoge bomen zal 't tenminste hier wel schikken; maar wat een afgelegen oord,’ zei Willem Das. ‘Ik ben nog nooit tevoren hier geweest.’

‘'t Is wel stil. Hoe is het met de burenen?’

‘Indianen binnenwaarts misschien; maar dagenver in dat geval. De dichtstbijzige plantage is hier drie uur stroomafwaarts.’

‘Dat is mij niets dan voordeel. En de grond?’

Das keek aandachtig rond. ‘Zo goed als elders,’ zei hij dan. ‘Is eenmaal alles platgebrand, dan groeit het hier vanzelf. De zon spit hier de bodem om; een wandelstok kan hier groeien.’

Zij gingen niet ver het bos meer in, keerden terug naar het strand en zochten een beschutte plek in het water. Een der roeiers kookte daar reeds hun middagmaal. Het werd al stiller rondom hen bij het eten. Zelfs de vogels zwegen, verscholen voor de felle zon, en was er geen gespartel nu en dan van dartele vis tussen de wortels en de rizoforen, ze hadden wel het kloppen van hun eigen hart gehoord. Alles scheen ingeslapen in de middaghitte.

Een vreemde lome rust voelde Raoul over zich komen; met wellust en met vrees ervoer hij dit, want het genot van zulk een diepe ademende stilte maakt mensen en zelfs dieren bang. En om opzettelijk die stilte te verbreken legde hij zijn hand op de arm van Agnes en zei: ‘Nu, mijn lieve zuster, zal het hier zijn? Er is woud en water, aarde en lucht genoeg voor vele paradijzen. Denk je dat het hier gelukken zal?’

Bedachtzaam knikte Agnes, ving de blik van Willem Das, die haar echter snel ontweek, en zei: ‘Maar je wilt toch niet alleen, zó afgelegen hier beginnen?’

‘Zou je 't wagen, Willem Das?’ vroeg Raoul na enig

zwijgen, ‘om hier met ons de plantage te ontginnen?’

‘Ik ken uw gezindheid. 't Kan beter afgelegen hier, dan ginds bij onvermijdelijke ruzie met de planters,’ zei Das.

Raoul stak hem de hand toe. ‘t Zal dan hier zijn, vriend. Zie hoe heerlijk groen het rond ons is, hoe fris alles groeit. Wat doet ons de afstand? Hoe verder van de mensen, hoe groter de kansen voor geluk.’

‘In elk geval is 't hier een vuurproef,’ zei Agnes ernstiger dan anders. ‘Je begint hier werkelijk van het allereerst begin; als wij slagen zal het niet zonder veel avontuur gaan, denk ik.’

‘Ik houd van avontuur,’ riep Willem Das. En zich rekkend zei hij: ‘Kies geen andere plek, Morhang. Ik zal je helpen. Vijftig slaven... binnen twee jaar vaart de eerste oogst hier weg.’

Raoul werd weer stil, dacht na wat Josephine van dit alles zeggen zou, en toen hij opzag was 't hem reeds of hij haar hier zag in haar witte kleed tussen de donkere bomen bij de kreek. Zich rekkend met een lange ademhaling bedacht hij: het geluk zal vreemd zijn, zo diep dat het misschien wel droefheid schijnt. Het binnenste van 't bos is als een diepe bodem van de wereld, er is geen onderscheid meer tussen alles wat het diepst ons raakt.

Maar dromen past een goed planter niet, schoot hem te binnen. En zinnend op het vele werk dat nu te doen stond, gaf hij het sein voor de terugtocht.

Hoofdstuk VI

Terwijl Raoul weg was, had Josephine met Cécile haar ochtenden besteed aan het bezichtigen van de stad. Zij hadden aan het leven daar te wennen als aan iets vreemd-bekends; zo bevinden wij onszelf in een droom waarin wij al het geziene herkennen als een vertrouwde, en toch geheel vervreemde werkelijkheid. Laat in de namiddag, nadat de ergste hitte was geweken en een milde wind de koningspalmen langs de wegen en de heesters in de tuin deed ruisen, liepen ze langs de rivier die breeden grijs zich spiegelde, en zagen ze aan de overzij het verre bos, de rand van het onmetelijk oerwoud dat zij spoedig zouden gaan bewonen. Duister en ver zag Cécile de lage kartelrand der bomen; echtelijk-geheimzinnig, als een oord van duistere vruchtbaarheid dacht Josephine zich dit verre bos.

En tegen 't vallen van de avond, wanneer de lage zon een rosse gouden glans verspreidde over alles, keerden zij terug en liepen door de rechte schelpwitte straten, waar witte huizen stonden, van elkaar gescheiden door een smalle open tuin waarheen de platte houten brugjes leidden, die soms herinnerden aan kleine vissersdorpen in Holland.

Dan ontmoetten zij de stedelingen van dit verre oord: gebruinde blanken die met driftige onverschilligheid ge-

baarden en de beide al te blanke nieuwgekommenen met brutale nieuwsgierigheid opnamen, of ironisch glimlachten omdat deze dames, onbekend met al de zeden van het land, iets in de handen droegen en zich niet lieten volgen door een stoet van zwarte kameniers. En trotse rijke vrouwen die zij ontmoetten, wendden zich met een beledigd knikje van hen af, de dikke en opzichtig aangeklede concubines van de officieren en de planters, en de overmoedig kirrende creolenvrouwen die met dribbelpasjes liepen.

Vaak bij het zien van deze mensen wisselde Cécile een steelse blik met Josephine, en moesten beiden glimlachen om de potsierlijkheid van zulk een burgerij. En beiden dachten dat het moeilijk zou zijn te wennen aan dit nieuwe gezelschap.

Ook kwam er na enkele dagen een lome vermoeienis over hen, die ze ernaar verlangen deed, spoedig te mogen vertrekken naar de bossen welke zij in hun verbeelding zagen als zeer stille en donkere parken.

‘We zijn zóveel onder de mensen geweest,’ sprak Josephine, ‘dat het nu wel erg tijd wordt, weer de stille wanden van groen lover om ons heen te hebben, die herinneren zullen aan de goede dagen van Morhang.’ En ze lachte daarbij naar Cécile, die steviger haar hand drukte. Uit een der tuinen aan de overzijde van hun logement krijste een aap.

‘Het zal waarschijnlijk dáár nog welluidender klinken dan het gepraat van mensen hier,’ zei Cécile voor zich uit. Maar de oudere zuster troostte haar: ‘Die geheimnisvolle stilte dempt de stemmen. Dag en nacht verglijden ongemerkt in elkander, en ik zie ons leven al: zo traag en toch zo kort als hier een tropendag. Het zal zo stil en ingetogen zijn, dat wij eindelijk weer ons eigen hart vernemen. Mocht Raoul maar spoedig hier zijn...’

In de tuin klonk nog van tijd tot tijd het krijsen van de aap. Maar naarmate de gele zonnespin al hoger aan de hemel klom, verstierven de geluiden in de stad, en klonken zij al verder af. Nog slechts een enkele neger liep te venten met bananen, traag alsof zijn stem uit verre huizen klonk. De blinden gingen dicht om koelte in het huis te houden. In de felste uren van de middag is het in de kamers schemernacht voor vreemdelingen, die nog niet gewend zijn aan het wreed gevecht met scherpe, niet te weren zonnestralen buiten.

Er werd besloten, toen Raoul teruggekeerd was, dat zij allen samen zouden werken aan de bouw van 't blokhuis en de eerste slavenloodsen. Josephine wenste, al zodra zij had vernomen dat Raoul een gunstig stuk van 't oerwoud had gekozen, aanstonds af te reizen naar de plek waarbinnen voortaan heel haar leven zich zou samentrekken.

Nauwelijks hadden zij de stad verlaten, of de openheid van de rivierbocht waaraan het stadje lag, werd een plein van donker groen en goudbruin water; zoveel, dat er nauwelijks plaats meer was voor de blauwe lucht. Enkele vlammen-gepolijste zonnestralen drongen door het lover en verzonken feluiteengespat tot sterren in het water. Dan, een paar uur stroomopwaarts, gemeerd aan een gekronkelde mangroveboom, het wachten op het nieuw getij, de vloed die ze weer verder brengen moest, het land in.

't Meest van allen viel Raoul zulk wachten lang. Hij monsterde zijn volk, bedacht: 'Mijn volk, dat ik nu planten moet op nieuwe aarde, dat het zich vermeert en dat het zijn geluk vindt zoals de eerste mensengroepen die zich over de aarde verspreidden.' En hij voelde in zich groeien deze blijde verantwoordelijkheid van koningen,

die onze wereld niet meer kent; hij voelde zich gelijk een koning die zeer goed is.

Josephine zag hij zitten in het midden van de boot, stil en blond en zeker van haar taak: een wetende die ieder uur haar ster ziet en die enkel hoeft te luisteren naar 't zoete murmelen van haar hart, om met de grootste stelligheid te weten waar haar weg haar heen voert. En iets van de veiligheid die haar omgaf, straalde ook af op Agnes, kalm en vastbesloten, reeds met Willem Das gewikkeld in gesprek over het branden van de grond; zijn vrouwelijk Ik, die door een zuiver, roekeloos instinct gedreven, werk van mannen kon verrichten met de gratie en de onopzettelijkheid van jonge vrouwen. Slechts bij 't kijken naar Cécile kwam een vleug van vrees zijn hoop en zijn tevredenheid vertroebelen. Klein en witjes, bang ineengedoken zat zij daar onder het tentdak van de grote boot, een bloem gelijk, die bleek en aromatisch in het oerwoud bloeit; men noemt ze vier-uurs-bloem, want na luttele uren slechts is er van hun dunne kroon niets over dan een bruin-verschrompeld knopje. Het bos omsluit hun korte pracht; misschien zien enkele grote herteogen er verwonderd naar; maar zeker is het, dat de nacht ze niet meer vindt, want morgen zijn de tuinen van de witte winden tot duistere wild-ineengevlochten heggen overwoekerd. 't Was ook een vleugje droefenis die Raoul ervoer, door hier Cécile te zien zitten onder dreigend hoge bomen en het somber overhangen van immense orchideeën-planten. Een heel onbestemd, maar diepbewust gevoel van onmacht en teleurstelling was in hem; doch enkele ogenblikken slechts, want reeds riep hem de stem van Willem Das toe: 'Heer Raoul, wanneer 't u goeddunkt gaan wij verder; reeds begint de stroom te keren.' En op slechts een enkele wenk van hem bogen zich al de twintig ebbenzwarte, zweetbeglommen ruggen van de

negers, en ging in een snelle gelijkmatige vaart de boot voorbij de nieuwe oevers, duizenderlei bomen, laag neerhangend over 't water, andere hoog als masten van vergane schepen, omhangen met lianedraden als verregend want, en weerom nieuwe oevers van roodachtig zand waarover goudbruin water speelde met doorschijnend licht: een wilde droom van goudzoekers.

Het was van allen misschien Josephine slechts, die al deze geheime schoonheid van het oerwoud zag. De anderen volgden ieder hun eigen gedachtengang die zich verloor in toekomstdromen, dappere besluiten, 't middagstille heimwee; en wat in de zwarte koppen van de negers omging, wie kon het zeggen? Raoul zat in aandachtige beschouwing van die brede afgeplatte koppen en de zwarte armen, die hem moesten helpen vruchtbaarheid te winnen van het bos.

Ook voor hen moet het koninkrijk Gods komen, dacht hij. Want geen Filistijnen zijn het, maar gedoemde kinderen en onwetende voor wie de losprijs van de Heiland nog niet werd betaald. Zal uit mijn handen God die losprijs nemen? Koningen zijn priesters...

Maar dan zat hij weer bewonderend in de altijd wisselende pracht van bomen, water, stille ritselingen in de verte en de zilverblauwe vogels die bij 't naderen van de boot snel verder fladderden. En nederig en eenvoudig werd hij, biddend: 'Laat mij arme, zwakke mens in deze vreemde woestenijen niet alleen, o Heer. Maak dat ik naar 't beloofde land uw volk geleiden moge.'

In zijn ogen blonk een traan, zozeer verholten, dat alleen de hand van Josephine die de zijne zocht, het scheen ontdekt te hebben. Woorden spraken zij niet, totdat na een lange vaart, bij 't duisteren van de nacht de plaats bereikt werd waar men 't huis zou bouwen, en waar nu in alle haast een kamp werd opgeslagen voor de negers.

Raoul bleef met de vrouwen in de boot. Ze sliepen weinig, telkens opgeschrikt door 't loeien van de dieren in de verte en de helle melodieën van de glasharmonika, die geelgekleurde vogels in hun snebben dragen. Agnes trachtte te onderscheiden hoe de roep van elke vogel was, en Josephine prevelde gebeden, onverstaanbaar voor wie niet de stilten kent der echtelijke liefde. Glim-lichttorren dansten; veel te klein en haastig om te laten zien, hoe in haar hoekje van de boot Cécile lag te rillen.

Met het groeien van de dag ontsloot zich weer de pracht van de kleine baai waaraan zij gemeerd lagen. Er was een vergezicht op de kreek, die als een blinkende tunnel dóórliep onder overhangende bomen, en eindigde in een trechter van ver, met groen verweven licht.

Bij 't eerste licht werd begonnen met het kappen van de bomen, en toen zwaar en machteloos de eerste reuzen met geweld van watervallen nedervielen en de eerste openheid ontstond, zagen zij in hun verbeelding al het witte blokhuis staan. En welgemoed, van vreugde zachtjes fluitend, liep Raoul van groep tot groep, waar negers zingend, hakkend, gravend werkten. Zijn glimlach toverde in de zwarte aangezichten brede tandenwitte lachen, tot ze stuitten op de korte zakelijke bevelen van Willem Das, en zijn enkele harde woorden om tot werken aan te manen.

‘Hoe heet het hier?’ vroeg Josephine aan de opzichter.

‘Het heeft geen naam.’

‘Nog niet,’ sprak Agnes. ‘Maar iedere plantage is toch gedoopt?’

Bij het middagmaal werd veel gesproken over zulke namen, en nieuwsgierig vroeg Cécile hoe zij hun nederzetting dan wel zouden heten.

‘t Is een zaak van heel veel nadenken,’ antwoordde

Raoul. ‘Want namen zijn voortekenen. Zij roepen om een toekomst.’

‘Of herinneren aan het verleden?’ sprak Cécile.

‘Moeten wij het hier dan Nieuw-Morhang soms noemen?’

‘Het zou heerlijk zijn.’

‘O neen,’ zei Josephine. ‘Aan Morhang te denken doet ons peinzen aan 't verlaten van veel liefs. Geve God dat wij hier mogen blijven. Waarom niet weer beginnen, zonder ballast van herinneringen?’

‘Noem het dan de schone ballingschap,’ sprak Willem Das. ‘Verbannen zult ge u zeker voelen, zo bij tijd en wijle.’

‘Bel Exil... het is een mooie naam,’ zei Josephine.

‘En het heeft de klank van Frankrijk,’ sprak Cécile heel zacht.

Raoul moest lachen om dit zoeken naar een naam. Bij zichzelf had hij reeds zo vaak de nederzetting aangeduid met woorden die juist uitdrukten wat hij verlangde en zag. Maar vormden zij een naam? Zijn hart, bij 't vele overdenken van wat nog te doen stond, sprak steeds van ‘de stille plantage’, want hetgeen hij zocht was niets dan stilte, de gelijkmatigheid in voortgang en in stilstand waarbij onze ziel het best gedijt, en waarin de broze zeepbel van verlangen stijgen kan totdat wij haar uit het oog verliezen. Niemand kan de dingen echter noemen lijk ze zijn, omdat de heimelijkheid des harten moet bewaard blijven; ook de naakte ziel kent haar schaamte. Beter is de naam van Josephine, dacht Raoul. En hardop zei hij, staande, met het glas geheven in zijn hand: ‘Welnu dan, in de naam des Heren doop ik deze plaats tot “Bel Exil”, opdat wij, bannelingen in het aardse tranendal, op deze spanne gronds de ware schoonheid mogen vinden.’

Niemand antwoordde. Ontroering en de middaghitte sponnen om hen heen het dansende gordijn van licht,

waardoorheen alles beter en veranderd schijnt, en dat een veiligheid schept in het midden van gevaren, witte tenten van vertrouwen en geloof.

De bouw van het blokhuis duurde weken. Eerst moest er grond genoeg geslecht voor het witte herenhuis, twee negerloodsen en een magazijn; dan ruimte voor de stallen, de droogloods voor tabak en een kleine suikermolen. Dit was wel het zwaarste werk: de eeuwenoude reuzen van het woud met heel hun slingerende en hechtende aanhang neer te vellen, dan het harde hout te zagen tot goede balken en planken, dat heel de omtrek geurde naar het verse rinse sap der stammen. Op hechte palen werd het huis gezet, met kamers voor elk van zijn bewoners, en een ruime, goed voor zon beschutte veranda, waar men hangmatten kon vinden voor de middagslaap.

Onderwijl leefden de vrouwen nog onder het tentdak van de boot, en oefenden zij zich in de eenvoudige, maar moeilijk vatbare huishoudelijkheid der wildernis. Zij leerden hun kleren wassen in de rivier en zich beschutte plaatsen uit te zoeken voor hun dagelijks bad bij zonsopgang en even vóór het vallen van de avond. Zij leerden van de negers en van Willem Das het onderscheid tussen de vele vruchten die het bos voortbrengt: de goede en gezonde die zorgvuldig uit te zoeken zijn, en al de vele giftige, verlokkelijk soms van kleur en zoet van smaak, maar dodelijk na enkele uren reeds. Zij zochten zich veel bezigheid, bang dat de melancholie van de stilte en de zware geuren van het woud hen zouden bevangen. Het verbaasde slechts de negers, die maar zelden blanke vrouwen in dit land zich zagen zetten tot geregeld werk. En zij meenden dat het moest, omdat de zwarte vrouwen die altoos een groot deel van het werk beredderden, nog niet gekomen waren, daar gewacht werd op 't voltooien van het blokhuis en de loodsen.

Bij het werk zag Raoul hoe zonder opzet, met vanzelfsprekendheid de negers zich meer richtten naar een van de sterksten onder hen, een grote breedgeschouderde ofschoon nog jonge man, dan naar Willem Das. Het was een mooie neger, glimmend zwart van olie en met okergele handpalm die de aks geweldig kon omvatten, terwijl zich zware spierenbundels balden om zijn armen en zijn rug. Het is een soort van hoofdman, dacht Raoul en als hij een betrouwbaar man blijkt, zal ik hem benoemen tot het hoofd der negers. 's Avonds in de tent sprak hij erover met Willem Das. Doch deze zei: 'Gij zult voorzichtig moeten zijn met zulke negers. Meestal zijn zij de aanstokers van het verzet en de eerste vluchtelingen. Trots zijn zij en snel verongelijkt, en wanen zich gauw meesters der plantage. Wees voorzichtig met ze. Ik zal deze in de gaten houden.'

Raoul geloofde hem, doch zag des anderen daags het stoere edele werken van de neger, en kon de gedachte niet meer van zich afzetten dat dit de man was die hij moest vertrouwen.

'Hoe heet je?' vroeg hij de neger. En toen deze antwoordde: 'Isidore,' zei hij: 'Maar dat is toch een christennaam?'

'Voor mijn mensen heet ik Kofi,' sprak de man. 'Maar ik zal blij zijn als mijn meester mij een christelijke naam wil geven.'

Toen Raoul hem enkele uren later met de naam van 'Isidore' riep, keek hij zo dankbaar, dat de blanke man begreep, hoe uit het woordeloze gaan en komen van een slaaf een grotere trouw kan blijken, dan uit vleierig gepraat van dienstbare vazallen en van blanke opzichters. Ook Josephine had de neger opgemerkt, en 't verheugde haar te zien hoe hij, steelsgewijze en gebogen soms, toch al de gangen van zijn meester volgde, om snel toe te lo-

pen op de minste van zijn wenken. Zonder slaafsheid, met het zeer bescheidene dat de opgesloten dieren van de wildernis na jarenlang gekooid-zijn krijgen.

En zij bedacht, dat Raoul zijn staat hier toch zou kunnen grondvesten, omdat hij om zich heen de goede menselijkheid te ontdekken wist, en onderlinge liefde en wederzijds vertrouwen een hechter bolwerk vormden in dit oerwoud, dan een sterk fort met dodelijke kanonnen.

In de saamgedrongenheid van mensen die van uur tot uur hun leven moeten kennen en tegen de groeiende verwildering moeten verdedigen, is er maar één gevoel dat geldt en waarde heeft; de zekerheid elkanders toeverlaat te zijn. Zo doet hier in het woud het schreeuwen van één dodelijk gewond dier ganse kudden keren!

De koenste jager huivert bij dit verder stormen van verschrokken beesten.

Hoofdstuk VII

Hoeveel tijd rest er een mens die in de wildernis leeft, tot nadenken? Hij heeft zijn dagelijkse zorg aan duizend kleine dingen te wijden; met zijn instincten handelt hij; oude wetenschappen, diep-verborgen zekerheden worden in hem wakker; daarmee leeft hij, zoekt hij voedsel en verdedigt hij zich tegen boze planten, boze dieren, en helaas ook boze medemenssen.

Zelden slechts vond een van de bewoners der plantage helderheid en onvermoeidheid genoeg tot overwegingen. Het leven vroeg er drukke en gestage arbeid. Binnen enkele maanden waren alle magazijnen en behuizingen gereed gekomen; met de aanleg van tabaksaanplantingen was reeds begonnen.

Willem Das liet tot diep in het land tal van smalle rechte kreken graven, op de wijze van de Hollanders, en liet deze monden in een grote ringvaart met een sluis. Zo konden slaven met hun boot op alle punten der plantage komen, en de kostbare tabak nog fris en onbeschadigd in de loodsen brengen. Na het einde van de droge tijd zou ook begonnen worden met het planten van tien akkers suikerriet. En als dit wies tot schone stengels zouden allen bouwen aan een kleine suikermolen, die beurtelings door 't stromend water en door paarden kon gedreven

worden. Ook was er reeds ruimte voor een stokerij, waar men het sap kon koken, opdat na enkele maanden in de grote pannen witte suiker kon worden bereid. Slaven waren er genoeg voor 't doen van al dit werk.

Toen de woningen gereed waren, liet Raoul aanstonds een twintigtal slavinnen brengen, bijna alle zoutkop-negerinnen, die eerst kortgeleden met een schip uit Afrika gekomen waren, en die naar het zeggen van de opzichter, het best geschikt waren voor 't zware werk van een plantage-aanleg.

Hun bedrijvigheid was schoon te aanschouwen. Elke dag kreeg Bel Exil al meer het aanzien van een rijke en goedgeleide plantage. Soms kwamen er eigenaren van naburige ondernemingen des namiddags bij hun nieuwe buur; en ze onthielden aan Raoul en Josephine nooit de lof die hun toekwam, om de heerlijke aanblik van de jonge oranje-lanen die tot naar het woonhuis leidden; om de hagelwitte wanden van het blokhuis en properheid der loodsen. ‘Wanneer op de velden het gewas zo goed zal staan als hier de huizen,’ zei een der bezoekers, ‘dan zult gij, Morhang, weldra de rijkste man van de kolonie zijn.’

Maar op weg naar huis zeiden de burens ook dikwijls tegen elkaar: ‘Het is te stil op die plantage, en te ordelijk. Nooit hoort men er misbaar van de negers, nooit een vloek van een der bazen of bazinnen. Somschijnt hij toch teveel een dromer, deze Fransman. Het kan nooit goed gaan op de duur. Plantages moeten zijn gelijk een leger: weerbaar, in een grote prikkelbare vrees gehouden. Want zij zijn aan alle kanten door gevaarlijke bedreigingen omringd: de dieren en de slaven en het woud dat altijd weer zijn grond terugvraagt.’

En dan lachte een van hen heel hel en luidop, dat de echo over 't water klaterde, en zei: ‘Om bovendien nog te bedenken, dat twee lieve ongehuwde meisjes in die ne-

derzetting wonen. Willem Das behoeft zich waarlijk niet tot stinkende slavinnen te begeven.'

Geen van hen kon weten hoe voor Agnes deze wildernis 't ontwaken werd uit vreemde lome dromen. Onbestemd was steeds haar leven op Morhang geweest: het wachten op iets groots dat eenmaal al haar lichaamskracht en al haar weten van haar vergeten zou. En zie, het was gekomen: met een mannelijke moed nam zij een deel van 't werk op zich. Op haar paard reed zij de bossen langs, om naar goede gronden voor de komende aanplant uit te zien. En dan weer voer zij in de boot de ringvaart door, om met een onderzoekend oog de sluizen en het kalven van de oevers na te gaan, en 's avonds kalm en resoluut tot Willem Das te zeggen: 'Vergeet morgen niet de dijken op te hogen', of tegen Raoul: 'Denk aan de westelijke akkers.'

Beide mannen zagen haar dan aan met een vermenging van verwondering en liefde. Het uitte zich vaak bij Raoul in 't vragen om een raad of in haar lachend 'onze opzichteres' te noemen. Bij Willem Das, verloren blanke die veel boze herinneringen was ontvlucht in de vereenzaming en hardheid van dit woeste continent, riep zij gevoelens wakker, die hij lang reeds dacht vermoord. Met wrevel merkte hij soms, hoe hij haar nog lange ogenblikken stond na te zien, en hoe hij in gedachten haar in zijn armen nam en kuste op een stille plaats in 't bos. Soms keek hij haar aan met zulke grote ogen, dat zij schrok en huiverde. Zijn starre kijken maakte dat zij hem zo vaak zij kon ontweek. Een grote wrevel kwam dan in hem op, een wrok die hij alleen maar uiten kon met enkele felle slagen van zijn rijzweep op de negerruggen en een vloed van harde barse woorden tegen alles wat hij op zijn weg ontmoette, mensen, dieren, planten.

Ieder zoekt voor al te grote hitte zijn beschutting;

vooral wanneer de droge tijd gekomen is, waarin de wereld wordt verschroeid, opdat al 't oude afsterft en er plaats komt voor een nieuwe wasdom. Het woud wordt hoekiger, er komt meer licht, verborgen beesten van vreemdsoortig uiterlijk treden uit hun schuilplaats, er ontstaat een wonderlijk geroes van dorre takken die omlaag storten, oude stammen kraken, wespen zwermen uit, en hoog als dunne zagen over glas vlijmt 't fluisteren der slangen die zich zonnen. Welke mensen zullen dan bekommerd wezen om elkaar? Zij zoeken elk voor zich beschutting tegen dodelijke zonnebrand en sluimeren in, bevangen door de hitte, in een matte dromenloze slaap. De geheimen van het bos, plantaardige tentakels, bloemen die dan hier, dan daar staan, die zich nederzetten als zoetgeurende kapellen, hoge mierennesten, witte burchten van termieten welke koortsgeur en herinnering aan sterfkamers wasemen, zij brengen een bedwelming die alle bedrijvigheid vermoordt, die stilte weeft om alles. En de stilte is het fluisteren des doods; wie haar verneemt, weet dat de dood dichtbij is; en wie haar niet meer beseft, is lang reeds gestorven.

Op het hete middaguur besloop de stilte Bel Exil. Een fluistering van ontzaglijke geheimen. Raoul poogde te denken wat er straks en morgen moest geschieden. Maar het denken vloeiende traag en kleurloos weg uit hem. Een vaag instinct slechts leidde hem. Maar hoe kon hij nog de dingen scherp en helder weten? Hoe kon hij, zó door zon verblind, ontdekken dat Cécile nog bleker, stiller en in droom verloren door de kamers ging, of urenlang op vochtige schaduwplaatsen zat te staren in een vormeloze verte? Ook bij haar werd alle denken bleek en onbestemd. Verlangen kende zij niet meer, of het duldend wachten op een sluipend einde moest een vorm zijn van dadenloos begeren.

Het oerwoud welfde over Cécile zijn duisternis; zijn grondse, van moeras verzade geuren zijn die welke op een regendag begraven mensen gevangen houden in hun lange doodsslaap. Een stem in Josephine waarschuwde haar, dat Cécile gevaar liep. Maar ook zij... Zij had Raoul die dagelijks haar gehele overgave en zorg vroeg, wanneer hij nat van zweet en dodelijk vermoeid het blokhuis binnenviel; en er was het oppertoezicht op de vrouwen die de keuken en de was, het rooien van de kostgrond en het wieden van de paden verzorgden. Waar bleef in zulke korte tropendragen, tussen de erbarmingloze zonnedag en de hete dromenzware nachten, tijd om na te denken over een klein meisje dat hier schijnbaar zorgeloos van boom tot boom liep? Gedachten, donkere, blaffende in korte woorden zich uitende gedachten waren slechts te vinden bij de negers in de beide slavenloodsen. Bij de vrouwen die des avonds als het rustuur aangebroken was, lachen moesten om het dwaze doen van blanke mensen in de wildernis. Tot zij het zware stappen buiten hoorden en het binnentreden wisten van de opzichter, die een van hen, de jongste meestal, wenkte en met haar verdween in 't duister van de nacht. Dan werd het lachen spoedig dreigend mokken, en de straf van duistere goden werd in halfgezongen woorden afgeroepen over Willem Das.

Ook in de loods der mannen bleven laaiende gedachten wakker tot diep in de nacht. Welke blanke man begrijpt een neger? Er werd gemord om onrecht bij het werk begaan en door een godverloren dromer als Raoul niet opgemerkt. Wrok was er ook om al de nachtelijke bezoeken die de opzichter de vrouwenloods bracht, waar elke slaaf zijn vrouw of zijn geliefde had, die hij verstond met heimelijke tekens, diergeluiden, een gebroken twijg, en die hij bij het ochtendkrieken zag terugkeren uit het

klein gebouwtje aan de bosrand, waar de opzichter alleen woonde.

Enkele malen, als een zware wolk zich voor de zon schoof, kwam verlangen bij hen op, om heel ver weg te zijn, gevlucht uit deze stilte. Ondanks zichzelf dacht Raoul dan aan de klare blauwe dagen op Morhang, en fluisterde Josephine zichzelf toe, dat het nu tijd werd voor een kind. Wanneer er zoveel werk voor mannen is, houdt een vrouw een schoot vol liefde doelloos over en het weegt haar zwaar; en ongemerkt druppen tranen uit haar ogen op haar handen, zonder dat zij weet waarom.

Ook kwamen uit de stilte fluisteringen murmelen aan haar oor, die zij nog niet bespeurd had. En des nachts herhaalde zij het, juist alsof zij droomde, aan de oren van Raoul: ‘Deze plantage zal eerst over twintig jaar ten volle bloeien. Maar voor wie? Nu moest het kind toch komen?’ En met kussen en omhelzingen moest hij de snikken stelpen die het diepste van haar lijf doorschokten. Dan, bij 't naderen van de dag, vermande Josephine zich weer; alleen haar handen werden dunner, en bedachtzamer haar stappen. En Cécile zag plotseling op een morgen, aan vermoeide kringen om haar ogen, dat het heimwee naar de milde mensenstemmen in een veilige herbergzame stad, niet slechts bij haar, maar ook bij Josephine leefde.

Daarmee viel haar laatste weerstand weg. Het is een dwaze droom om hier te zijn, dacht het meisje. Een droom die wij helaas ten einde moeten dromen. Maar hoe lang, waarvoor? De wouden en de wereld zijn vol onverzettelijke machten, die ons dwingen dingen aan te raken welke branden in de handen, en te gaan langs paden die wij al lopend bijster raken en vergeten. Weet Raoul waarvoor dit alles moet gedaan zijn en geduld? sprak

diep in haar een stem, die zij dan, aangegrepen door een grote angst, terstond deed zwijgen. Uit deze ingeslotenheid van bos en water zou zij wel een uitweg willen zoeken. Maar zodra zij uit de omheining der plantage bij de bosrand kwam, was 't haar alsof uit duizend duistere grotten van vergane stammen en omlaaggestorte takken vurige ogen van afzichtelijke monsters loerden, en het schreeuwen van hun prooi te horen was uit verre watervallen. Wilde sprookjes kwamen uit de donkere humus aangeslopen, en verstart bleef zij er staan, totdat een neger haar kwam roepen voor het eten.

En zoals in haar een felle afkeer groeide voor het woud en 't donkere water, zo ontstond ook afschuw in haar voor het doen van Agnes, die verhardde en vermannelijkte bij het werk. Als zij aan kwam draven, schrijlings op het paard gezeten, of met 't hakmes heesters kapte, scheen 't Cécile toe alsof deze vrouw een vreemde voor haar was geworden. Dan weer zag zij hoe de blikken van de opzichter haar zuster bleven volgen, en in de beklemming van een plaats waar vruchtbaarheid en groei uit iedere korrel gronds en ieder bloempje tegengeurt, kreeg 't onbewust vermoeden van een bronst iets afschrikwekkends voor het meisje.

Ook Agnes voelde achter zich en om zich heen de aanwezigheid van troebele mannenblikken, die haar onverdragelijk werden en wier angstige betovering haar toch ook aantrok. Hierom kon zij zelfs Raoul niet meer verdragen, en reed zij alleen de verste dammen af, om doelloos zich met mes en houwer door het bos een weg te banen. Of zij stalt de brand in dorre velden en in schuimige termietennesten. Eens had zij op zulk een tocht opeens vlak voor Willem Das gestaan, en zo diep drukte zij de sporen in de flanken van haar paard, dat het dier haar van zich afwierp.

Willem Das kwam toegesneld om haar te helpen, maar toen zij zijn warme handen aan haar heupen voelde, schopte zij en sloeg zij hem.

De ander beet zich op de lippen; daarop begon Agnes te schreien, en terwijl de opzichter hulpeloos in 't rond ziend weer de riemen van haar paard ging gespen, liep zij wild, zo snel zij kon de slavenloods in, bleef hijgend staan, vlak voor de neger Isidore die zijn ogen neersloeg, en geknield, zonder bevel, de modder van haar laars begon te krabben.

Sinds die dag kwam Agnes dikwijls in de slavenloods. Het was de plek waar zij de meeste veiligheid om zich heen wist, want de zwarte mannen bleven in een wijde kring rondom haar staan. Misschien was het hun mogelijk om van haar te houden, bewust van een gemeenschappelijk bedreigd zijn, een gemene vijand. Daar ontstonden dan brokstukken van gesprekken, vooral met Isidore die met een scherp en kalm verstand de dingen zag, maar soms met grote drift sprak, welke bruusk verstilte tot verzoening wanneer hij een glimp van onrust zag in de gebaren van de jonge vrouw. Een blik van hem was ook genoeg om stilte te brengen in de slavenloods; een enkel woord, haast achteloos gezegd in het voorbijgaan, deed de kalmte wederkeren in 't verblijf der zwarte vrouwen. En alleen de duisternis wist de opgekropte woede en verontwaardiging, zich uitend in onvaste klanken en gekreun, wanneer hij 's nachts alleen de dingen overdacht, in die vreemde onnatuurlijk stille plaats te midden van voortwoekerend, vegeeterend leven.

Des avonds toen Agnes alleen zat met Raoul op de veranda, zei ze: 'Waarom neem je niet een andere opzichter?' Het was haar schier ontvallen, want zij wist dat deze vraag een lange reeks verklaringen zou vergen, van dingen die zij moeilijk zeggen kon omdat zij vaag en onbe-

naambaar waren. Zij wist alleen 't uiteindelijke van haar gedachten vast en klaar te zeggen: 'Er moet een andere opzichter hier zijn.'

Raoul sprong op. 'Waarom? Heeft hij je iets misdaan?'

'Mij heeft hij niets misdaan,' sprak Agnes nadrukkelijk. 'Maar ik denk toch niet dat hij de rechte man is, hier op deze plaats.'

'Zijn diensten zijn onschatbaar. Hij heeft heel de aanleg van de suikervelden...'

'Zijn wij hier dan niet om mensen? Of om suiker?'

'En ik dacht juist dat jij, Agnes, die je hebt teruggetrokken van al 't menselijke tedere hier, alleen maar oog had voor het werk en de groei van Bel Exil.'

'Misschien. Maar Willem Das kan toch vervangen worden?'

'Waarom?'

Zo bleven hun gesprekken in een cirkel draaien. Hoe kon Agnes duidelijk maken aan Raoul hetgeen haar zelf niet klaar bewust was: dat de haat der negers tegen Willem Das, omdat hij hen als wezens zonder ziel behandelde, het leven hier vertroebelde en de stilte maakte tot vergiftig wasemen van een moeras omringd door stervend hout.

De duisternis die bij de overwoekering van planten, bij 't ononderbroken groeien, sterven, herontstaan en weder sterven tussen de miljoenen heesters, varens, bomen, winden en lianen hangen blijft, spreidt zich ook om de mensen, doet ze leven ten koste van elkander, onbewust van eikaars ondergang. Zij ademen elk hun eigen leven en verstaan de woorden niet die de een tot de ander spreekt. Een zware regen komt en veegt de bossen schoon, doorweekt de vermoldde bodem; oude reuzen vallen, slepen heel hun aanhang van lianen, orchideeën, slingerplanten mee ten val. Een zwerm wespen, waterlui-

zen, mieren bouwen zich hun woningen daarin. Straks komt een wilde kreek en spoelt het al uiteen, een bruine humus zinkt ten bodem, nieuwe planten schieten op, omringd door zwammen en door varens. Eindeloos en eindeloos weerd gelijk het leven zelf, is de ondergang van het woud en van de woudbewoner.

Zal er ooit één mens gevonden worden die dit lot ontkomt? Een soort van willoosheid ontstaat, een schijn van vrijheid waarin ieder leeft, alnaar de wetten van een diep en oeroud instinct hem nopen. Vroegere levensvormen, atavismen keren weer. Raoul begon te leven zoals weleer op Morhang een adellijke krijgsman had geleefd: een weinig zorgeloos, tussen slaap en waken in, te zeker van zijn morgen en de goedheid der vazallen; te zeker om zich ergens twijfels toe te laten, daar de trage onderstroom van een door alles dringende melancholie hem meesleepte met even grote zekerheid, als de snelvlietende rivier een kano. Bij Josephine waren het instincten van de moeder die zich langzaam loswoelden als sterke ranken uit de oksels van een plant. En zoals zulke planten om zichzelf heen kronkelen en nederbuigen wanneer zij hun steunpunt missen, zo kreeg 't sterke, stil-beradene van Josephines wezen een wankelmoedigheid, die zwaar woog op Raoul en op haar beide zusters. En wie in zich 't instinct draagt der verschrompeling, zal groeien en vergaan gelijk de schimmelplanten, snel en zonder bloei. Eén nacht van damp en dauw is lang genoeg om leven en vergaan, geboorte en dood te brengen voor de zulken die in eeuwige schaduw leven, zich niet heffen kunnen tot de zon. Cécile hoestte, hol, alsof een specht zijn snavel tegen een vermolmde stam aan sloeg. Alleen de dompige echo's van de bosrand hoorden het, en de verschrikte apen die mét een verwrongen grimas buiteland vluchtten in de wildernis.

In anderen weer groeien de instincten groot en hoog. Zij worden als de reuzen in het woud, die eeuwen blijven staan, beschut voor storm en droogte. Maar als eindelijk hun uur van val gekomen is, dan wee de toeschouwer van dit verschrikkelijk tafereel. Want grote flanken worden uit het vlees der aarde losgescheurd, en donkere sappen stromen, sijpelen, hangen verronnen, zwart als bloed. En zwermen kevers, mieren, rupsen rukken aan; in weinige uren hebben zij de vernietiging van een eeuwenoude groei voltooid.

Zo zwaar en dof klinkt nergens 't ploffen van de dood. Zo zwaar en dof als Willem Das stapt niemand over de terreinen der plantage. Er was nu een heel simpele gedachte in hem opgekomen, zó eenvoudig, dat het hem verwonderde dat hij niet eerder daaraan had gedacht. Hij zou Agnes ten huwelijk vragen aan Raoul. Een deel van de plantage kon hij dan zelfstandig gaan beheren, en op zekere dag zou misschien alles aan hem toebehoren, als er in het blokhuis nooit een kind kwam, en bij hem misschien...

Op een avond toen hij met Raoul de versgebrande velden langs reed, en de kleine pluimen rook die hier en daar nog uit de zwarte korsten grond opstegen zich vermengden met een lichte nevel die de avondstond beduidde, kwam hij dichter dan gewoonlijk bij de Fransman rijden. Late gouden zon gaf een geheimzinnig tintelen aan alles, maar zijn ogen waren niet te zien onder de zwarte luifel van zijn breedgerande hoed. Plotseling, zonder inleiding was hij begonnen: 't Is niet goed in deze oorden dat een man te lang alleen zij. Boze sappen kruipen op in hem, vertroebelen zijn bloed. En dan, waarvoor verricht een mens meer werk dan nodig is, wanneer hij toch alleen blijft?'

'Je bent toch vrij om naar de stad te gaan en weer te keren als je wilt.'

‘Neen,’ sprak Willem Das. ‘Ik wil gaan trouwen.’

Raoul reikte hem de hand. ‘Van harte wens ik je geluk, mijn vriend. Een vrouw te vinden in dit land betekent een gelukster te bezitten; en 't is duizendvoudig beter dan te leven zoals andere planters met een schaar van concubines. Jammer zal het enkel zijn, wanneer je ons gaat verlaten.’

‘Ik heb vaste grond gevonden. Waarom zou ik weg gaan? Als ik trouwen wil, dan is het met een vrouw die ik vereer. Ik heb je trouw gediend, Morhang, zo goed ik kon. Is het vermetel als ik om de hand van Agnes vraag?’

Raoul bezag de korte kloeke man die onverzettelijk geklemd zat op zijn paard, sterk en gedrongen, met de brede hardgeworden handen en de rode stierennek van blanken die een werelddeel veroveren. Hij wist dat ze op een punt gekomen waren waar oerkrachtige begeerten zich als zware cataracten stortten in het avontuur. Wie kan watervallen keren?

‘Een vrouw als Agnes,’ sprak Raoul, ‘moet je veroveren, mijn vriend. De tijden zijn reeds lang voorbij, dat ik gelijk een vader tot haar spreken kon en raad gepaard doen gaan met een zachte dwang. Ze komt en gaat en handelt juist gelijk zij wil, vandaag; en veel daarvan begrijp ik niet.’

Al rijdend spraken zij nog voort; niet meer in klare zinnen, maar met losse, halfverstikte woorden: ‘Vrouwen blijven... moordende plantages... toekomst... negers... een verwildering... ik heb toch ook een hart...’ Tot ze ongemerkt bij het blokhuis kwamen, en opeens daar Agnes op de veranda stond en de beide ruiters niet zag naderen, Raoul haar riep en zei: ‘Een kleine palaver, zuster, hier in deze schaduw, en een weinig buigen over onze harten...’

Willem Das reed groetend weg.

‘Ben je al tot de nieuwe suikerakkers doorgereden?’

vroeg Agnes om hem af te weren, daar iets plechtigs in Raouls stem haar kwam waarschuwen.

‘Ik zag ze. Maar ik zag vandaag niet enkel planten. Ook mensen merkte ik op.’

‘Het werd tijd, Raoul. De planten overwoekeren hier de mensen. Sprak je met de negers? Krijgen ze de uitbouw aan hun loods, waarover ik je laatst gesproken heb?’

‘Ze krijgen alles als de aanplant is voltooid. Maar de overwoekerden hier, dat zijn wij misschien. Mijzelf moet ik uitzonderen, ik ben volmaakt gelukkig, ofschoon niet de vorst die ik mij gedroomd heb, en de republiek die ik mij dacht nog veel te wensen over laat. Doch anderen zijn er die zo goed bedeed niet zijn door 't lot als ik; op wie de stilte der plantage zwaarder weegt dan nodig is. Een van diegenen ben ook jij misschien.’

En zich herinnerend de kinderlijke tederheid die tussen hen soms was op witte avonden, daarboven in de slottuin van Morhang, sloeg hij zijn arm om haar schouder met een links gebaar. Het voelde niet natuurlijk aan, en ongeduldig schoof Agnes naar achteren: ‘Ik begrijp je niet. Ik heb nog nooit geklaagd, daar ik hetzelfde wil wat jij zoekt: een land dat rijk gedijt en waarin mensen goed en vrij naar eigen keus hun leven leiden en gelukkig zijn naar eigen aard.’

‘Je weet dat ik je liefheb als een broeder,’ sprak Raoul, ‘en dat na het geluk van Josephine mij niets zozeer aan 't hart gaat als het jouwe. Maar het is toch niet het doel der schepping dat een vrouw alleen blijft, over bermen en door bossen dwaalt als een ervaren planter, werkt zoals een man. Er moeten ook in jou heel diepe tederheden...’

Overeind sprong Agnes; zij begreep. ‘Je wilt mij uithuwelijken! Aan wie?’

‘Een vrouw als jij... Nu spreek je dwaasheid. Enkel wil-

de ik zeggen, dat niet jij de enige vereenzaamde op Bel Exil bent. Niet Cécile bedoel ik... Zij is nog een kind. Maar Willem Das. Hij vroeg mij als een eerlijk man mijn schoonzuster ten huwelijk.'

'En jij hebt toegezegd?'

'Niets zegde ik hem toe. Je bent geen kind meer, en hier gelden nieuwe wetten.'

'Morgen verlaat ik de plantage. Deze man... ik heb je wel gewaarschuwd... afschuw proef ik, als ik enkel aan hem denk...'

'Dan is het immers uitgemaakt,' sprak Raoul kalm. 'Op deze dingen komen wij niet meer terug.' Maar lang nog zat hij na te zinnen op de woorden, waarmee hij aan de opzichter het antwoord van zijn schoonzuster zou zeggen, zonder hem te zeer te kwetsen. Want hij vreesde dat op Bel Exil een van hen beiden weg zou gaan wanneer de ander bleef. Alleen vergat hij, dat het woud zo licht een prooi niet prijsgeeft. Vluchten is daar: zich nog dieper in de warreling van planten te begeven, tot ze het gewonde dier omsluiten als een net, en uit de bomen plotseling tentakels schieten die met vele kleine napjes duizendvoudig doden. Evenals de vele uren en gebeurtenissen onze levenssappen uitslurpen, tot eindelijk de grote lethargie, de droom der giftige schaduwbomen is begonnen.

Noch Willem Das, noch Agnes echter ging. Het leven der plantage scheen geen schok gehad te hebben. Alleen een grotere somberheid was in de blik van de opzichter gekomen. Scherper klonk de stem waarmee hij naar de slaven riep, en harder viel de zweep op hun ruggen als zijn toorn was gewekt. De negerin met wie hij 's nachts zijn leger deelde, bloedde soms van de mishandelingen waarmee hij haar van zich afwierp. En des avonds groeide het gemurmureer der slaven in de loodsen. Heimelij-

ke tekens gaven zij elkaar, die duiden op onthalzen of vergiften. Maar geen van hen durfde de opzichter iets kwaads te doen, want hij was sterk en snel van straffen, en het leven der plantage lang gewend.

Bij Agnes had het spreken met Raoul de poort geopend voor veel boze dromen. Daarin liep zij over avondlijke regenwegen, zoekend naar een slank, van olie glimmend dier, een hert misschien, het was onkenneijk van gestalte. Altijd verder drong zij zich door in 't bos. Een klein pad opende zich voor haar, het sloot zich weer onmiddellijk achter haar schreden en steeds dieper bogen zich de hoge varens met hun vochtige bruine zaden over haar schouders. Plotseling kwam er een soort van glinsterlicht, als wanneer men in de verte een open plek ontwaart, waar even te zien is hoe de zon gaat dalen. Er viel een zachte vermiljoene weerschiin over 't pad, en een klaps hipte voor haar neer een grote kikvors, klein-gedrongen maar heel kloek en snel. Het dier zag haar met grote glazige ogen aan, en sperde wijd zijn bruine kaken open als om iets te zeggen. Doch alleen het zoete roepen van een avondvogel was te horen.

En plotseling viel de nacht. Zij kon geen hand meer voor de ogen zien en wist geen weg meer. Overal stuitte zij op bomen, dichtineengevlochten planten. En zij voelde 't naderen van de grote kikvors, zonder dat zij hem ontwijken kon. Een kilte sloeg haar tegen van zijn slijmerige aanwezigheid, zij voelde het schuren van zijn bultgruwe vissevel tegen haar benen en haar armen. Wild en opgejaagd vloog ze op een boom toe, die ze omklemde, hard en vast, hoewel het scheen dat hij meegaf en wankelde. Dwaze geluiden, apen, vogels, muggen, zongen om haar heen. En bij dat zingen voelde zij de boomstam in haar armen weker worden en elastisch. Vlees geworden planten vielen over haar, verpletterden haar gans,

terwijl zij weggleed in de kille liddigheid van een immense kikvors.

Rillend werd zij wakker, in een niet meer weg te wassen onbehagen, alsof onreine handen haar een nacht lang hadden aangeraakt. Zij kon Raoul of haar zusters niet meer aanzien; een grote schaamte was in haar gekomen; Willem Das ontweek zij met de slimheid van een dier; de eenzaamheid was haar 't lichamelijk terugvallen in deze droom. Haar laatste heul was bij de negers in de slavenloods.

Zij kenden reeds haar komen. In de ruimte waar de mannen bij elkander zaten was een hoek waar niemand van hen ging zitten, ook als zij wegbleef. Zij beschouwden haar als een verstotene, die door de haren niet meer werd geduld, en dachten het vanzelfsprekend dat zij troost zocht bij gesmaden en verdrukten. Doch de afstand tussen meesteres en slaven bleef; veel werd er niet gesproken; zelden maar zei Agnes iets. Zij luisterde slechts naar de eindeloze dierverhalen waarmee de mannen zich de tijd kortten, en naar het mistroostige gezang dat half geneuried, half geschreid werd in een soort van trance.

Vroeger was zij liever naar de vrouwenwoningen gegaan, waar kinderen gezoogd werden en waar een huiselijke bedrijvigheid bestond. Maar sinds een avond, toen zij later was dan anders, Willem Das daar binnenviel, en zij begrepen had uit de verschrikte blikken en een snel gebaar van een der vrouwen, wat die komst beduiden kon, was zij bevreesd er heen te gaan. Wel was de opzichter onmiddellijk teruggekeerd toen hij haar zag; maar in dat ene korte ogenblik keken zij beiden in elkanders ogen, en 't was Agnes plotseling, alsof zij weer temidden van dat kille dromenbos in het duister stond.

Ook had zij bij de mannen een gevoel van veiligheid,

dat elders niet bestond. De slaven in hun schichtige onderdanigheid waren als redeloze wezens, trouwe honden, stervelingen van een andere orde, brakken rondom een vertwijfelde Diana geschaard. En iets van de sterke en beschermende kracht der mannelijkheid bespeurde zij toch ook, zo vaak zij sprak met Isidore, die haar bij het huiswaarts keren begeleidde met lantaarn en stok.

Op deze weg van enkele minuten zag zij hem in 't maanlicht gaan; het zwart van zijn halfnaakte lichaam leek slechts schaduw van een wolk. Zij zag alleen nog de gestalte, groot en fier en sterk, de volle spierenbundels van zijn dijen en zijn armen. En een keer, in een vertedering die zij zelf niet begreep, vroeg zij hem: 'Ben je hier tevreden, Isidore?'

De neger aarzelde te antwoorden, doch hij voelde dat zij hem strak aanzag en zei: 'Ik ben heel gelukkig u te dienen, misses.' Uit de tuin rondom het huis kwam een bedwelmend zoete geur van witte bloemen, die alleen des nachts zich openden. Er wuifde een betovering van blond vervloeiend licht over haar handen en haar witte kleet; de neger leek haast opgelost in 't duistere van verderop; alleen zijn ogen blonken als twee zwarte sterren, en het witte van zijn glimlach scheen een weerglans van de maan. Het blokhuis was in diepe rust.

Bij de veranda boog de neger om haar laarzen uit te trekken vóór zij binnentrad. Toen, om zich te steunen, of in de vertedering der nachtelijke heimelijkheid, legde zij haar hand op zijn naakte koele schouder. En met een gebaar van een grenzeloze aanhankelijkheid boog zich de neger dieper; zij voelde dat hij kort maar zeer intens haar voeten kuste, en wegsloop als een schuwe tijger in het donker.

Agnes kon aan niets meer denken, alle wetenschap en alle voelen scheen op eenmaal uit haar weggevloeid, zij

moest zich staande houden aan de deur en zuchtte diep, totdat de koelte van de nacht ook in haar lichaam vele donkerten verruimde.

Nu werd het Agnes meer dan een plicht om zo vaak het werk dit toeliet in het mannenhuis te zijn. Zij wilde iets begrijpen van 't geheim dier zwarte koppen, van de aarzeling die koninklijke gratie gaf aan sommige van hun gebaren. Maar na die ene avond was er een soort schuw vermijden bij Isidore gekomen. Dikwijls als zij kwam, was hij er niet, en de anderen wisten nooit te zeggen waar hij heen was.

Zij bedacht dat hij gemakkelijk een vriendin kon hebben onder al de zwarte vrouwen van Bel Exil. Er werden geen huwelijken gesloten, maar de meesters der plantage zagen jaarlijks het getal der slavenkinderen zich vermeederen, en zij betreurden het geenszins. Maar dit is heidens en onduldbaar, dacht Agnes, en zij voelde zich wrevelig tegen de neger, omdat zij zulk gedrag te beestelijk vond.

Doch zozeer wondde haar de kleine angel van een onherkenbare jaloezie, dat zij hem eens, toen hij alleen het veldpad afliep, staande hield en zei: 'Je bent de leider van de negers, Isidore. Je moet het voorbeeld geven, en 's nachts de vrouwenloods liever met rust laten. Denk je hier opzichter te zijn? Wanneer je met een vrouw wilt wonen, zal ik het de meester vragen. Wie is het?'

Om de spade die hij in zijn hand hield, krampten zich de vingers van de neger. 'Ik wil niet trouwen,' zei hij. 'Er is geen vrouw...'

'Waar ga je dan des nachts naar toe?'

'Laat mij het nog niet zeggen, misses,' smeekte hij het hoofd gebogen. Maar diep de sporen in haar paard drukkend dat het dier steigerde, riep Agnes: 'Ik wil dat je het zegt. Of is het soms een vlucht die je beraamt?'

‘Neen misses. Hier zal ik nooit vluchten.’

‘Wat is dan dat nachtelijk uitgaan? Toverij?’

Weer schudde hij het hoofd, en sprak toen: ‘Misses zal mij niet verraden, ik weet het. Er is een blanke geestelijke, dicht hier in de buurt verscholen. Hij onderricht mij in het christendom.’

Agnes schrok, zij wist zelf niet waarom. Als deze man een christen was, een vrije blanke, hoe zou zij de stroom van zoveel tegenstrijdige gedachten en gevoelens kunnen tegenhouden? Zij zouden haar bedelven en zij zou verzinken, ergens waar zij zich nu nog met veel geweld kon staande houden. En bij 't huiswaarts gaan zat zij te zinnen op de nieuwe moeilijkheid: het christendom voor deze zwarten... het zou hen alleen wellicht dichter brengen tot elkaar. Was dit dan niet hetgeen Raoul ook voorstond? Waarom deed hij dan niets hiervoor?

En toen zij met hem sprak over het kerstenen der slaven, hervond zij onverwachts toch iets van de oude Raoul uit Morhang. ‘Het gaat te langzaam,’ zei Raoul. ‘Ik wéét dat het te langzaam gaat. Maar het is moeilijker dan te voorzien was, dit alles te grondvesten gelijk het behoort. Er is iets dat ons omlaag drukt, dat dwingt terug te wijken en omzichtig als dieren te werk te gaan. Ik weet er geen naam voor, maar het is overal aanwezig op deze plantage, als een van die betoveringen waarin negers geloven.’

‘Willem Das,’ wilde Agnes zeggen. Maar zij zweeg en klemde haar lippen op elkaar. Er was nog iets anders. En zij vond het vreemd te horen dat ook Raoul dit op zich voelde aandringen als een groot en overweldigend beest, waarvan de fonkelende ogen hem verlamden en verblindden. De angsten van haar verbeelding werden er nog tastbaarder door.

‘Toch móet het kunnen en zal ik er doorheen,’ sprak

Raoul na enig zwijgen. ‘Maar hoe het eerst? Soms is het of ik in deze opgeslotenheid het spoor bijster ben geraakt, en ik weet niet meer naar welke kant te gaan. Iets voel ik reeds van al de starre wetten, waaraan de planters hier gehoorzamen: platbranden, zaaien, oogsten, dan opnieuw, opnieuw, opnieuw. En aan niets anders denken.’

‘Het is misschien,’ sprak Agnes, ‘omdat alles hier nog ongekerstend is. Wanneer de slaven zich gaan voelen als de poorters van een stad, zal alles toch vanzelf veranderen. Ze moeten leren christenen te zijn, een wet van hogere liefde kennen.’

‘En wij dan?’ zei Raoul met iets spijtigs in zijn stem. ‘Kunnen wij 't hun leren met de dwang die ons is opgelegd, om stand te houden tegen wildernis en kommer?’

‘Ergens in de buurt houdt zich een missionaris schuil. Laat hem hier komen en hier wonen, en de negers die des avonds bij elkaar zijn onderrichten. Isidore weet hem te vinden.’

En de zendeling verscheen, verheugd dat er een plaats was waar hij niet in het verborgen 't zaad behoefde uit te strooien. Koel maar hoffelijk ontving Raoul hem toen hij zag dat het een roomse priester was. Maar niettemin bood hij hem aan, te wonen in een klein gebouwtje dat aan 't einde van de plaats achter de suikermolen stond, en dat hij zich tot bedehuis kon inrichten. De priester echter bleef slechts kort, hoezeer hij ook zijn spijt te kennen gaf. Zij waren met zijn beiden slechts voor heel het land; twee vogelvrijen die men enkel dulden kon omdat men hen nauwelijks zag, en die van plaats tot plaats, verzwakt door koorts en ontberingen moesten prediken. Wel kwam hij telkens na een maand afwezigheid terug en sprak een avond lang de negers toe, niet afgeschrikt door

't vloeken van de opzichter die voor het eerst boos en bedronken op Raoul toe kwam en zei: 'Nu zal hier gauw het weglopen beginnen. Dit is de aanvang van het einde. Wilt ge 't beter weten dan de oude planters, die geen kraaien tussen de negers dulden, omdat daarmee ontevredenheid en tuchteloosheid beginnen? Het zal aanstekelijk zijn voor heel de buurt.'

Al haalde toen Raoul de schouders op en zei hij: 'Heer en meester ben ik hier. Ik zal mijn slaven zo behandelen als ik zelf wil,' toch kreeg hij spoedig reeds bezoek van andere planters, die hem verweten dat hij inbreuk maakte op de goede wetten der plantagehouders. Zag hij niet dat nu reeds zijn oogst er slechter voor stond dan het eerste jaar? De weglopers zouden ook de negers van de andere nederzettingen ophitsen; er zou geplunder en gemoord ontstaan. Wanneer hij doorging met bederf en tweedracht rond te zaaien, zouden zij zich bij de gouverneur beklagen, die dan stellig het verlof tot vestiging zou intrekken. Hun gesprekken, kalm en overredend, dan weer heftig met gestamp van laarzen, en het slaan van vuisten op de tafel, hadden Raoul wel geschokt, maar moedig toonde hij zijn onafhankelijkheid. 'Wij zullen zien wie er gelijk heeft,' sprak hij. 'Wellicht schuilt iets waars in uw woorden, en ik zal voorzichtig zijn. Maar ik kan niet verloochenen hetgeen mijn hart en mijn geweten wil.' En Josephine, die heel recht en bleek het eind van hun gesprek had aangehoord, zei: 'Maar gij zijt immers allen ook Christenen?'

Waarop beleefd de oudste van de planters zei: 'De regen in de regentijd, de zon bij droogte is onze god; want ieder land bezit zijn eigen goden en zijn voorbestemming heeft een ieder van ons in zijn eigen hand. Wij gaan de weg waartoe wij zijn genoopt.'

Zo lieten zij Raoul verslagen achter, met het hoofd

tussen de handen, in een treurig overpeinzen waaruit zelfs de zachte woorden van Josephine hem niet vermochten te wekken.

Toen was het dat Cécile binnentrad en plotseling in schreien uitbarstend, aan Josephines hals snikte: 'Ik houd het niet langer uit... o,... ik houd het niet langer uit... Ik ben zo bang... alsof er een groot ongeluk gebeuren gaat.'

Afwezig zag Raoul het even aan, liep daarop boos, met grote stappen naar buiten, terwijl Josephine het schokkende gebeuren had achterhaald: dat zij wandelend achter de kostgrond om een ruiker te plukken, had gezien hoe Willem Das in hevige drift een neger tot bloedens toe afranselde.

Josephine sprak er des nachts met Raoul over, die, nog nerveus van het geschil met de planters, slechts opmerkte dat een plantage niet met sentimentaliteit geregeerd kon worden. Toch voelde hij opnieuw diep in zich een woede opkruipen om het geschiedde.

Alleen Agnes bleef er onkundig van en verwonderde zich er over, dat Isidore zich alweer verscholen hield, ofschoon er ditmaal zeker geen zendeling in de buurt was.

In de stilte was opnieuw alle gekerm en geruzie verdwenen. Er was nog maar alleen het ritselen van de takken, het tjuiken van onzichtbare vogels, en het langgerekte schreeuwen van brulapen tegen het vallen van de avond. Op de duur hoorden de mensen zelfs dat niet meer. En geweend werd er ook niet, want in stomme gelatenheid droeg nog elk zijn aandeel in het onvermijdelijke leed van deze wereld.

Hoofdstuk VIII

Het was ook dit jaar dat de grote regentijd zich aankondigde met een drukkende benauwenis welke zelfs hier, onder de schaduw van het dicht geboomte ondragelijk was. Onzichtbaar drong de zonneschijn door iedere beschutting heen, maakte het lichaam loom en moedeloos en alle denken dof. Tot op een middag plotseling de plekken blauw verduisterden, felle bliksemstralen alles een seconde lang in hel geel licht zetten. Zware donderslagen zochten naar hun lange echo's in het bos. Maar ze schenen uit te ruisen tot een lang gesuis als van de zee, om daarna aan te groeien tot een zoemen dat steeds machtiger werd, een loeien dat met brullen en gekreun tussen de bomen woedde. Zwart werden de zware kruinen en nog zwarter alle stammen. Het bos begon te leven, schuwe dieren sprongen weg en zochten zich de diepste hollen; in dit beven viel het dorre hout met veel misbaar omlaag, en grote spinnen dansten radeloos hun webben op en neer. In de verte wies het striemende gesuis al luider; nader kwam het als een zingend loeien, een orkaan van watervallen, en opeens was de regen er, de mateloze, gutsende, betoverende regen.

Alles was in enkele uren geheel van uiterlijk veranderd. In het bos was er een drukke, dronkene muziek van

droppen en van vertikale beekjes. Alles droop en liet de overdaad van water lekken op de bodem, die bedolven was met het omlaaggevallen lover en de jonge twijgen die geen weerstand boden aan het eerste geweld van de regentijd. En elders, waar er wat meer openheid was, stond de bodem blank: ongekende geuren kwamen er, benauwend als de waseming van slapenden. Geen dier was meer te zien; dit was de dag dat in het woud de planten huiverden van dierlijk leven, dat de varens plotseling hun jongste top ontrolden, duizend zwammen langs de bomen klommen, en met nieuwe armen de lianen zich aan heester en aan woudreus vastklampten.

Op de plantages was de regentijd die van het grootste gevaar. Dan wies de rivier tot boven het groen der mangrove-planten, die anders zich spiegelde in de stille oeverkant. Er kwam troebelheid en beweging in het water dat rottende blaren en takken uit verre verborgen kreken benedenwaarts bracht. En het steeg soms zo ver, dat het spoelde tot vlak voor het woonhuis, en dagelijks de sluizen veel werk en oplettendheid vroegen.

Al werd dit de tijd van het jaar dat het meest geijverd werd om de plantage voor de ontredde te bewaren die alle hevige groei met zich meebrengt, toch werden dit tevens de droevigste maanden: die waarin ook in de harten der mensen een vochtige kilte gesloten kwam, oude verwachting verdorde, veel kleine illusies omlaag stortten. De eindeloze regen zong op de daken, razend en monotoon, en na het geraas van de hevige slagen kwam dagenlang 't klagelijk druppen, dat snikte in de regentonnen en spatte op de natte bodem, en droop langs de heesters en 't afdak van de veranda waar Raoul stond uit te zien naar het grijs, altijd maar nederziggend gordijn.

Wekenlang was er niets anders meer dan dit gestadige ruisen waarin de stemmen der mensen ver en veranderd

klonken, en 't knarsen der watermolens leek op het steunen en schreien van stervende kinderen.

En als de aarde geheel was doordrenkt van het vocht, dan woelden er zware en zwoele geuren van vruchtbaarheid los uit haar poriën; een benauwenis groeide, van natte beklemming, ondragelijk des daags als op enkele ogenblikken verloren zonnestralen de wereld met regenboogkleurige sterren vol spatten. Er volgde weer grijslichte schemer waarin de dingen opnieuw zo droevig schenen, dat mannen hun vuisten tezamen balden en vrouwen met krampende moeite de wellende tranen terugdrongen.

Een luid en doordringend kikkergekwak verkondde het vallen van avond en nacht; een plotseling duister dat sterloos en somber het trieste geklaag en het gonzen van duizend insekten omhulde. Glimwormen dansten, vuurkevers flitsten voorbij: treurige sterren waarvan de laatste vonk in het water verdoofde. Er loeiden zachte, nooit eerder gehoorde stemmen in 't woud, dat de mensen rilden. De nacht bracht ook koude, die met de vleermuizen binnenkroop door alle reten. Huiverend zaten de vrouwen van Bel Exil dan rond het schijnsel van de olielamp, terwijl Raoul met zorgelijk gelaat cijfers schreef in een boek, en rekende hoeveel schade dit kwade seizoen aan zijn oogst zou brengen.

De nacht bracht ook zware en droomvolle slaap, waaruit de mensen steeds moeder ontwaakten en moedelozer; het duister werd als een deken die over alles gespreid wordt en allen benauwt; dicht aan ons oor horen wij 't reutelen van onze vrienden en machteloos zijn wij om hulp te bieden. Het onophoudelijke ruisen van nachtreghen over de daken en gronden omzong deze slaap met treurmuziek die zich urenlang bleven herinneren, wanneer de late ochtend met 't schorre gekraai van de hanen

begonnen was, en elk weer keerde naar 't dagelijkse werk. Een weemoed die alle dingen dieper en donkerder deed zien, brachten zij mee uit die slaap, en sommigen keerden zo angstig en van deze wereld vervreemd uit die steppen terug, dat een sprakeloze doffe wanhoop hen wekenlang daarna bevangen hield.

Vaak zat Cécile aan het raam en staarde over haar naaiwerk heen in de druipende grijze verte, die als een tranengordijn de wereld van groen had omfloerst; een troosteloze wereld die door de verre lichten heel zacht begon te irriseren, en vaag oploste tot nevel en niets. En dit niets werd traag op haar toegeschoven, tot zij zich geheel temidden daarvan bevond, en zich in die lichte grijsheid ging voelen alsof zij jaren voordien leefde, en in Morhang was... Morhang... Morhang... met witte kantélen en rozenpriëlen... met glooiende parken en de kronkelende berkenweg... die vlakken van korenvelden en omgeploegde aarde... en verre rookpluimen uit de gehuchten. Met Josephines hand op haar schouder en boven uit een torenkamer het zingen van Agnes... de lach van Raoul... het tokkelspel van een varende zanger, luid overschreeuwd door de pauwen die dwaalden over het slotplein.

Waarom vielen er tranen zonder dat zij het wist? Zij waren nu toch op Morhang, deze herfstdag, wanneer herdenken zo stil en zo innig tussen de oude muren gaat leven, en al het gelukkige weten uit lente en zomer wordt afgewogen tegen de stille berusting en vrede van straks, bij het wintervuur. Dagen zullen nog komen van heerlijk verinnigd verlangen... naar wat?... Een stem... een omarming... een bloem... of de blik uit twee ogen? En nachten waarin een wezen gebogen, diep, teder gebogen over ons staat, en in een kus het leven wegzuigt uit onze borsten... en een ontwaken met blijde gezangen en roerige jacht-

hoorn volgt, een kleurige stoet van bezoekers de trappen beklimt of op het terras een spookzegger zijn verhalen begint...

Er groeit kamperfoelie hier buiten het raam; wat ruikt ze nu sterk...

Toen zij twaalf jaar oud was, zag zij in 't dorp beneden een meisje begraven... toen geurde het ook zo... en hier... alles werd oud en ver... oud en zeer ver. Je moest uit alle gordijnen terugtreden, lopen en lopen en heel goed bedenken: dit is de andere wereld, verloren wildernis midden in ondoordringbare landen, ver van het andere, onherroepelijk afgescheiden door een onmetelijke zee. En in deze regentijd, terwijl alles wegstierf, ging er ook iets in je dood, een hoop, een laatste verwachting... en het weten van iets onherstelbaars kroop naar je toe, terwijl de tranen drupten, waarom?

Onderwijl reed Raoul de glibberige dammen langs en volgde Agnes, een enkele maal hem haar opmerkingen toeroepend, waarmee de echo speelde tussen de lekende bomen, alsof het een vogelroep was.

Bij de sluis gekomen, waar uit het dak het grote rad stervormig zijn armen uitsloeg, waren Raoul en Agnes afgestegen om de kokers en de waterkeer nader te bezien. Achter de lage dijk was er, voordat de suikervelden begonnen, nog een strook kostgrond waarop de bananenbomen hun brede blaren lieten wuiven. Een zestal negers werkte er onder het opzicht van Isidore, die ze bijna zonder te spreken, met een enkel gebaar beduidde wat te doen. Zij maakten heuvels rondom de voet der bananenbosjes, en toen de beide blanken naderbij gekomen waren, groette Isidore hen, het hoofd opheffend alsof hij nog iets wilde zeggen.

‘Het is uitstekend zo,’ sprak Raoul. Maar Agnes vroeg: ‘Is er iets, Isidore?’

De neger keek argwanend rond, als iemand die zich in verwarring bedenkt, en antwoordde toen: 'Als master het wil, kan hij ook naar het achterste suikerveld gaan kijken.'

'Maar daar is de opzichter toch?'

'Misschien kon master gaan kijken hoe het met de opzichter gaat.'

'Ik begrijp er niets van,' zei Raoul tegen Agnes, die antwoordde: 'Wij moesten er maar naar toe gaan.' En toen tegen Isidore: 'Er is toch geen ongeluk gebeurd?'

'O nee,' sprak Isidore. 'Hem niet alleen laten.'

Spoorslags reden zij het smalle veldpad over, dat met scherpe hoeken tussen de hoge rietstengels liep. Schuwe diertjes vluchtten weg voor hen uit, en Raoul rekte zich om reeds iets te kunnen zien in de verte, waar een rookpluim het kamp van de arbeiders aanduidde. Doch hij hoorde niets dan het vlijmende slijpen der spaden en de doffe slagen der houwens. Eerst vlakbij gekomen, bij de nog braak liggende grond, zag hij Willem Das onder een boom gestrekt, schijnbaar in diepe slaap.

Raoul schrok, ofschoon Agnes onmiddellijk zei: 'Het is zeker een zonnesteek.' Maar terzelfdertijd bedacht zij dat een gebruind en ervaren planter als hij zich te goed wist te beschutten; stellig moest het iets anders zijn.

'Wat is er gebeurd?' schreeuwde Raoul naar de negers.

'Slapen, master,' antwoordde een van hen, te zwart dan dat zelfs Agnes de spot kon bemerken waarmee hij dit zei.

Toen zij zich even over de opzichter had gebogen, wisten zij het echter onmiddellijk: de zuurzoete geur van suiker-rum sloeg hen tegen, en naast hem lagen de scherven van een geledigde fles.

Raoul beet zich op de lippen, liet vier van de negers het gevoelloze lichaam naar huis dragen. Geen woord sprak

hij onderweg, maar wel dacht hij dat Agnes misschien toch gelijk had, ofschoon er iets in hem bleef fluisteren, dat een vereenzaamd man in zulk een stilte alleen nog getroost wordt door de vergetelheid. Des anderen daags toen hij kalm en met mannelijk begripen tegen de opzichter daarover sprak, antwoordde deze onwillig, dat het toch misschien beter zou zijn als hij wegging.

‘Waar in deze kolonie is het anders dan hier?’ sprak Raoul. En toen hij bedacht voor welk een ontzaglijke taak hij zou staan als Willem Das hem alleen liet, zei hij: ‘Je kunt toch niet anders dan blijven, nu immers een deel van dit alles je toebehoort.’

De opzichter was getroffen door zoveel eerlijkheid. Hij besloot als voorheen zich te vermennen. Maar bij het aansluipen van de verlaten regenavonden, als het kil om hem heen werd, en in z'n huisjes alleen het geluid van zijn eigen stappen en 't snuiven van zijn gejaagde adem te horen was, dan strekte als vanzelf zijn hand zich uit naar de fles, en dronk hij tot een duizelende hitte binnen hem brandde en zijn wankel schreden hem droegen tot nabij de loods van de vrouwen. En dan kwam telkens woede na de eerste melancholie van 't ontwaken. Het gaat niet, het gaat niet, hamerde het altijd weer binnen zijn hoofd, en vóór zich zag hij de lenige schone gestalte van Agnes, de sterke welvingen onder haar kleed en de bruine schijn die over haar strak gezicht en haar handen gekomen was. Het joeg hem zijn bloed naar het hoofd en benevelde hem nog meer dan de rum. Wee dan de neger die te dicht bij hem stond of niet snel genoeg vatte wat hij bedoelde. In dolle woede sloeg hij hem over de wangen, over handen en buik, tot de ander ter aarde viel. En dan nog schopte en trapte hij totdat al de opgekropte teleurstelling in hem geluwd was. Dan schaamde hij zich en voelde dat zo te leven niet lang meer kon duren, en dat

hij verjaagd als een boosdoener verder zou zwerven, steeds verder van Agnes, van deze bomen en oevers waarvan hij de achtergrond voor zijn eenzame dagen niet meer ontberen kon. Daarna dronk hij weer om dit verdriet en die schaamte te ontkomen, en zwierf verdwaasd langs de akkers, doelloos, terwijl de negers mokkende werkten, en zich zeker reeds hadden gewroken, wanneer niet Isidore met de ongewone woorden die hij van de missionaris onthouden had ze aanried, geduldig te zijn en te wachten totdat eens de gerechte straf Willem Das zeker zou achterhalen.

Raoul zag een enkele maal hoe troebel zijn blik was, hij zag zijn onzekere gaan en hoorde zijn vloeken. Hij geloofde dat nòg deze groeiende ondergang zou zijn te keren, en hij besloot en voelde de noodzaak geduldig te zijn. Josephine sprak ook de opzichter toe, op een middag dat zij alleen met hem was. Verlegen trok hij aan de rand van zijn hoed.

‘Het gaat zoals het gaat,’ was zijn enige antwoord, maar terwijl hij dit zei, waren zijn gedachten bij het water, het diepe donkere water nabij de bocht, dat voor altijd een eind zou kunnen maken aan deze vertwijfeling en dit doelloos, bijna plantaardig bestaan.

En ook de regentijd met haar treurnis ging nogmaals voorbij. Met het vaker zich openen van de wolkenlucht wiessen de rietstengels hoger en hoger, bloeiden de lage tabaksstruiken en droegen zij grote en gave bladeren zonwaarts gekeerd. De oogst stond na zoveel regen niet slecht. Wel kon het beter, maar op de nieuwe plantages tellen de eerste jaren het zwaarst. En Raoul was ondanks zijn boze opmerkingen over sommige akkers toch vol goede moed over de afloop van het jaar.

Hij besloot naar de stad te gaan om zijn verkoop te vo-

ren reeds te bespreken, gelijk het gewoonte is onder de planters. Josephine ried hem aan om Cécile mee te nemen. Het zien van de stad, van andere huizen, van pleinen en nieuwe mensen zou haar goed doen. Zij maakte zich zorgen over het meisje dat bijna niet meer sprak, maar urenlang bleek voor zich uit zat te staren. Vreugdeloos en gelaten stemde Cécile toe, en zocht zich een plaats in de tentboot. Ternauwernood zag ze het voorbijglijden van de donkere oevers die ze niet meer herkende: vele bomen waren vergaan, nieuwe reuzen gevallen. Er hingen guirlandes van paarse windekelken, overal aan de linkerkant.

In de stad vond Raoul meer onrust dan toen hij er vroeger geweest was. Of was het de stilte van Bel Exil die hem had ontwend te luisteren naar het drukke gepraat van de planters en handelaars, en op te schrikken zo vaak een van de stedelingen luidop lachte? Er werd veel gedronken en dagenlang werd er niet over de prijzen van specerijen, tabak en suiker gesproken. Cécile, omder de hoede van een rijke koopmansvrouw, zag de stad van witte huizen en van bloementuinen, zoals deze in de late middag bij 't dalen van de zon zich in haar schoonste pracht vertoont: wijd-uitgebouwd en landelijk, met overal de geur van jonge oranjebomen. Traag ging de koets door 't mulle zand van de straten. Bij de brugjes over de lage greppels die vóór de armoedige woonhuizen liepen, speelden naakte negerkinderen. Zij juichten naar de paarden en de zwartgelakte koets, totdat de stem van ouderen ze streng naar binnen riep.

Een andere dag ook wandelden zij in de palmentuinen, achter 't paleis dat wit en sprookjesachtig in de donkere schaduw stond van dichte eeuwenoude tamarinde-bomen.

In het palmenbos, met rechte propere paden aange-

legd, was ook de eenzaamheid; geen der geluiden van de stad drong hier door, geen dier bewoog. Maar helle zonneplekken vielen langs de rechte stammen; in de vrede van die zuilen woonde een klare dag, er liep een beek, en daar begon de stilte te zingen, met een milde en vertrouwde stem die 't meisje plotseling gelukkig maakte. Want overal was er een mens geweest die deze planten schikte, hier besnoeide, daar een stek in de aarde pootte. Geen vergaan van oude planten en geen sterven was te zien, noch hinderden de broeise geuren uit doordrenkte aarde. Hier was het een park dat wachtte op het rustig treden van een mens; zijn schreden zongen luid en ver tussen de stammen, waarachter wilde dahlia's bloeiden.

Zo besepte zij hoe ver het was, de eenzaamheid van Bel Exil, hoe troosteloos-alleen en hoe beklemmend de plantage zou zijn als zij straks teruggekeerd was. En zonder dat zij 't zelf vermoedde, had zij dit gevoel aan de koopmansvrouw geopenbaard.

‘Blijf bij ons,’ sprak deze. ‘Heel mijn leven heb ik naar een kind verlangd. Eens zal je trouwen... rijk zijn... Eens zal al het onze aan je toebehoren.’

Maar dan dacht Cécile weer aan al het andere dat ginds bij het witte oeverzand, nabij de hoge bomen in het blokhuis achterbleef. Zij zag Raoul des ochtends met zijn zware laarzen naar het paard toe stappen, en hoe Josephine bij het venster hem een wijle nakeek; zij hoorde 't zangerig gonzen van de stem van Agnes en van ver het moeizaam knarsen van de suikermolen. Zij wist dat ook dit andere altijd deel van haar verlangen zou zijn. Waar zij was liet zij iets dierbaars achter, stierf een deel af van haar zelf.

Dan trachtte vergeefs de koopmansvrouw haar op te beuren met verhalen van de feesten die de stad bood: dwaze negerfeesten waarbij nachtenlang gedanst werd

op de oorverdovende eentonigheid van trommels en van ratels. Onbegrijpelijk was Cécile haar, 't kind dat plotseling afwezig keek en scheen te denken aan heel verre dingen. Had zij soms een minnaar, als zovelen in dit land dat vroeg bederf brengt? Het meisje kwam haar onbegrijpelijk voor.

En toen voor Raoul de tijd gekomen was om weer terug te gaan, stond ook Cécile klaar voor de terugtocht, als voor iets vanzelfsprekends. Zonder duidelijk besef ervoer zij toch, dat het leven ons vastlegt aan vele dingen die vallen buiten de sfeer van liefde of haat. Ons hart is een boot die geankerd ligt in een zeer stille baai; het beweegt op een eb en een vloed welke doelloos komen en verglijden. En hoge bergen beletten het ieder uitzicht, ofschoon het daarachter de grenzeloze kim weet. Wanneer vaart het uit?

De stad deed maar weinig kleur op haar wangen terugkeren, meende Raoul. Wij maken haar tot een gekooide vogel. En bij het vertrek nog vroeg hij haar of ze niet liever wilde blijven. Zij kon dan terugkeren naar de plantage wanneer het haar goed dacht. Doch ook nu schudde het meisje weer heftig van neen en zei: 'Wij behoren toch immers bij elkander, en Agnes gaat immers ook niet weg.'

'Ja,' zei Raoul toen, denkend aan Josephine, 'onze zorg zou groot zijn wanneer je hier bleef. En ginds zou het wellicht te veel onrust brengen, want een deel van ons hart zou bij jou zijn.'

Cécile richtte haar grote ogen op hem. In hun spiegelend blauw zag de ander de duistere kruinen der bomen. Eentonig plasten de riemen. Hij streelde het meisje over de zachte haren en zuchtte, omdat hij wel wist dat elk van ons in zich zijn noodlot draagt als een vreemde ziel die ons dwingt tot daden en dulden; die oppermachtig

en onontkoombaar regeert over ons. Zo zong ook het roeilied der negers, een lied tot de geesten van 't woud om deze voorbijgaande mensen met vrede te laten, dan zouden ze morgen maïskoek en vruchten leggen onder een hoge boom. Een deel slechts van 't lied verstond Raoul, en het ergerde hem. 'Wat zijn zij nog ver van het Christendom,' zei hij tegen Cécile. 'En lang zal het duren voordat zij redelijke mensen geworden zijn.' Hij betreurde het nieuws dat hij in de stad had gehoord: dat de beide roomse zendelingen aan moeraskoortsen waren gestorven, en niemand gekomen was die hun nederige taak voortzette.

'De planters hebben hun zin,' vervolgde Raoul. 'Maar God kan zoiets niet toelaten.' En zijn ergernis steeg toen hij zich een der gesprekken herinnerde, waarbij hij zich heftig had opgewonden omdat een der planters beweerde dat negers slechts dierlijke wezens waren, zonder een ziel en een aandeel in het goddelijke verlossingswerk.

Hij zag voor zich Isidore, trouw en verstandig, en hoorde weer 't brute rumoer van de planters. Blinden, blinden, dacht hij, en met zulke blinden moet ik mijn staat bouwen, deze armelijke staat. Mismoedig was zijn terugkeer, zelfs toen hij na 't dagenlang gescheiden-zijn weer Josephine in zijn armen sloot.

Er kwam toch een redelijke oogst in dat jaar, maar geen van de schepen die naar de stad om een lading tabak, specerijen en suiker kwamen, betaalde een goede prijs, want haast teveel voerden al de plantages aan, en in het moederland kwijnde de handel. Avonden lang ging 't gesprek van de planters over niets anders dan deze ellendige toestand, en zij zonnen op middelen om toch de oude prijzen te maken, daar anders het werk niet lonend kon zijn en nooit de aanplantingen vergroot konden worden.

‘Maar waarom moet er steeds meer, altijd meer woud tot akkers verbouwd worden?’ vroeg Raoul aan twee burens die ook met hem overleg kwamen plegen. ‘Als er genoeg is voor elk van ons, is het toch juist om het overschot tegen de laagste prijs te verkopen? Verbouwen wij meer, dan moet elk van ons nog harder werken, terwijl dan de prijs door het vele vanzelf daalt, zodat al 't overtollige werken niet baat.’

Maar de anderen meenden dat men zulke dingen eenvoudiger moest verhelpen. De planters konden een afspraak maken, de helft van al hun oogst in het water te werpen opdat alles dubbel zo kostbaar mocht worden. Schrik zou de kooplieden om het hart slaan, zij zouden jammeren om zulk een schade en liever de oude prijzen betalen.

‘Het voedsel vernietigen?’ stoof Raoul verontwaardigd op. Zijn stoel viel achter hem om. ‘Maar dat is een duivelse list. Het voedsel dat God ons gaf, planten en vruchten van de aarde en niet door ons eigen vermogen gegroeid, te vernietigen om wat geld te verkrijgen? Nooit, nooit. Dat is barbaars.’

‘Wanneer je een slaaf naar eigen verkiezing mag doden, mag je toch zeker een zak specerijen verbranden,’ was 't antwoord. En een andere planter voegde er aan toe: ‘Hier is ieder zijn meester, stelt ieder zichzelf de hoogste wet.’

Maar ondanks al hun gepraat hield Raoul ditmaal vast aan zijn besluit, en groot was de woede der planters toen zij bemerkten dat hij onwrikbaar was.

Willem Das die bevreesd was voor wraak, en wist hoeveel goede nabuurschap in zó verre wildernis waard is, trachtte nog beide partijen met elkaar te verzoenen. Doch kort en bondig was het antwoord van de Morhang: ‘Liever nog keer ik morgen terug naar de stad.’

De anderen noemden hem indringer en hoogmoedige dwaas. Zij verweten hem eigenzinnigheid en te spelen met dromerijen. Eerst liet hij de negers door paperijen bederven, dan wilde hij al de plantages van deze rivier tot ondergang brengen. Men kwam niet zo ver zich doodwerken om zijn zalvende vroomheid te slijten, maar om in enkele jaren zich rijkdom en rust in een beter gewest te verzekeren. Of was hij soms een der bewindhebbers van de kolonie, dat hij durfde afwijken van wat door het gemenebest werd bepaald?

Trillend van woede keerde Raoul hun de rug toe. Wat kon het hem schelen? Dit was zijn rijk, dat hij regeren zou naar zijn eer en geweten. Hij was hier gekomen om goud noch geluk; hij had reeds geleerd hoe van beide opeens de glans kon verbleken, en er niets dan waardeloze zwaarte, beklemmende ballast overblijft. Zij hadden hem wraak toegeschreeuwd. Welnu, zelfs als ooit hun wraak hem leed bracht, zou niets hem het veilige gevoel van vandaag kunnen ontnemen, de koele en troostrijke zekerheid van een man die weet dat zijn weg zonder kronkel is, en rechtvaardig zijn werk.

Toch werd hij in zijn gepeinzen, die hem allengs zijn rust hergaven, gestoord door de woorden van Willem Das: 'Het zou goed zijn, Morhang, om niet te vergeten dat over enkele maanden hier handen tekort zullen zijn, en onontbeerlijk de hulp van burenen, gelijk eerst was afgesproken. Wat heb je eraan met alle anderen in onvrede te zijn. Bel Exil zal eronder lijden. Zij zijn wraakzuchtig, die mensen en menigeen van hen is machtiger dan je denkt.'

'Niemand is machtig genoeg om mij te ontnemen hetgeen hij niet heeft gegeven,' antwoordde Raoul.

Willem Das haalde de schouders op en zei, dat hij voor niets meer kon instaan. Beter zou 't zijn als de Morhang ditmaal toegaf. Doch Raoul kon ook thans slechts weige-

ren. Met zekerheid wist hij wat hem te doen stond. En toen zijn schreden hem onwillekeurig brachten tot waar in de goederenloods de vaten suiker en grote pakken tabak een warm-zoete geur verspreidden, bleef hij staan voor zijn rijkdom, de vrucht van maandenlang werken, niet slechts van hem, maar van allen, blanken en negers hier op de plantage. Het was zijn eigendom niet. Geef rekenschap van uw rentmeesterschap, flitste het door zijn hoofd. Hoe lang was het geleden dat hij niet meer de bijbel had opengeslagen, stil in een hoek gezeten, gelijk hij gewoon was te doen op Morhang?

Die luttele jaren hier hadden ook in hem veel veranderd. Er was veel teleurstelling, wellicht zelfs een waas van moedeloosheid gekomen. Al wat hij nu nog bezat van vroeger, moest hij met beide handen zien vast te houden. Slechts dat kon hem redden van de ondergang, het doemwaardige: net zo te worden als al de anderen.

Van het magazijn kwam hij in 't westergedeelte, daar waar het rietsap gekookt werd tot suiker en waar het rook naar een slordige keuken. Twee negers, bijna geheel naakt, stookten als zwarte glimmende duivels een geweldig vuur waarboven een manskrote ketel hing. Anderen roerden daarin, en weer anderen lieten de zwarte stroop in een tweede ketel lopen. En in de uiterste hoek van de stokerij stapelde zich reeds de suiker-voorraad der laatste dagen op. Raoul zag het, maar zonder oplettendheid, zonder de onderzoekende blik waarmee hij het eerste jaar de suikercampagne had gadegeslagen. Want zijn gedachten waren hem ver vooruit gerend.

Dit alles was niet zijn werk. Het hoorde een oud ideaal toe: zijn alles trotserend geloof, waarom hij verjaagd was uit het land van zijn ouders. Er was niets slechts in hem, maar over hem heen een droom gegroeid, en een wil om die droom te verwezenlijken. Jaren waren reeds voorbij-

gegaan; hoe ver stond hij nu? Ik heb een deel van het woud overwonnen, dacht hij. Maar mensen? Niet een. Doden kan je ze, of met rust laten; elk gaat zijn weegs. Maar te zamen iets bouwen... Overal onverstand, valsheid en onwil.

Alleen ben ik hier, in deze verloren wereld. Alleen met Josephine... en zelfs zij... Iets van haar is mij ook door de jaren ontgleden. Hou vast, hou vast wat je hebt.

‘Je doet toch zeker niet wat die misdadigers van je wilden, Raoul?’

Hij schrok op. Het was Agnes die uit de slavenloods kwam.

‘Neen, dat nooit,’ zei de Morhang. ‘Maar Willem Das heeft mij bang gemaakt. Een boze buur is de ergste vijand.’

‘Altijd die man. Altijd die man,’ riep Agnes, luidop maar met iets smartelijks in haar stem. ‘Jaag hem weg. Ik weet nu dat hij een boosdoener is. Zojuist werd een kind in de loods geboren; een koffiebruin kind van een zwarte moeder. Het is Willem Das die je een slaafje heeft geschonken. Het blijft de enige niet.’

Een ogenblik duizelde het voor zijn ogen. Tot dit was zijn droom van een godsstaat ontaard. En wat zou hij Willem Das gaan verwijten? Het ging toch op elke plantage zo; overal zou het nog erger zijn, toonden de blanke mannen, de blanke vrouwen zich heer en meester over hun slaven; eigenaars die hen gebruiken voor al wat ze goeddunkt.

Maar toen hij des avonds in 't boek de reeksen van cijfers neerschreef, dacht aan noodzakelijke aankoop van slaven, en aan het ene slaafje dat niet was gekocht, toen viel er een traan in het boek, en maakte drie cijfers onleesbaar. Het werd door geen van de vrouwen gezien.

Een dag later hoorde echter ook Josephine van de gebeurtenissen in de slavenloods. Zij had gemerkt dat Raoul nog zwijgzamer was dan anders; zij was hem naar buiten gevolgd, nam zijn arm en leidde hem naar de loods van de vrouwen. Daar hurkte zij neer bij de mat waarop de vrouw het kind zat te zogen. Zij nam haar het kind af en hield het tot vlak voor Raoul. Toen zei ze tegen hem, zacht, met iets in haar stem dat hem opeens weer herinnerde aan een zomerdag op Morhang: ‘Leg je hand op zijn hoofdje en zeg: Slaaf, ik maak je tot een vrije.’

‘Je hebt gelijk,’ antwoordde Raoul terwijl hij het bruine hoofdje even beroerde. ‘Vrij zal hij zijn. Ik beloof het.’

De moeder zag het met grote ogen aan, zij begreep niet recht wat dit beduidde. Maar toen de negers het later van Isidore vernamen, werd er gevraagd om die nacht te dansen ter ere van een zo goedge meester. Maar verder met Josephine wandelend, boog Raoul naar haar toe en zei: ‘Hoe gaarne zou ik ze allen vrijlaten, mochten wij daardoor zelf een kind...’

Josephine antwoordde niet. Zij zag in de moestuin vóór zich de zware dracht der tomaten, ooftplanten rijk aan rijpende vruchten. Moest zij de enige dorre plant in dit groeizame oord blijven? De vruchtbare geest van het woud houdt zich verre van ons, dacht zij. Stil en heimelijk schreiend gaan Raoul en ik onze ouderdom tegemoet. Jaren nog zullen wij hier zijn. En dan... Er zal gelach en geschrei zijn van slavenkinderen. Maar zwijgen rondom de meesters. Agnes, Cécile, ook zij zijn dorrende, schrompelende planten. De wereld wil vruchtbaarheid, bloei en zaad voor de toekomst.

Plotseling zei ze tegen Raoul: ‘Je moet Willem Das niet wegsturen.’

‘Pleit je voor hem?’ riep Raoul. ‘Jij?’

‘Wij zijn niet dezelfde in deze wildernis. Alles rond-

om ons leeft, lééft. En waarom wij niet? Moeten wij alleen...'

Het snikte op in haar stem. Hij hoorde hoe tranen haar woorden verstikten. Strak keek zij vooruit, met een hardheid op haar gezicht die hij nog nooit had verrast, want die steeds weggevaagd werd door zijn nabijzijn. Hij merkte opeens hier in het daglicht de kleine nauw-zichtbare rimpeltjes om haar mond, bij haar ogen. Wat moest zij hebben geleden, zonder dat hij het wist; dat hij niet eerder begrepen had hoe zwaar ook voor haar deze jaren telden.

Raoul ging die dag niet de velden in, maar bleef bij haar. Hij sloeg zijn arm om haar heen en trachtte weer al de tederheid te hervinden, waarvan de herinnering ver, als uit dromen gekomen, nog tussen hen leefde. Een doffe glans kwam in beider ogen. Zo dicht nabij, zo dicht bijeen leven wij, eenzaam en zonder herkennen. En rondom ons zingen de vogels en geuren de bloemen en wordt deze wereld bevolkt.

Hand in hand zaten zij nog bij het vallen der korte en plotselinge schemering, toen het rumoer van de negers aanving en bij het rusteloos tamboeren hun dansen begonnen, de vrouwenstemmen een lied aanhieven, vol van wilde verrukking. Doorzongen werd deze avond van een milde innige melancholie. Tot diep in de nacht hoorden zij deze muziek: zij bleef zingen achter de teerste woorden, die welke bijna slapende mensen nog fluisteren bij het begin van hun droom: 'Misschien komt deze keer eindelijk het kind, mijn liefste.' En op deze zelfde tijd, terwijl de dans bleef rumoeren en enkele wilde kreten van mensen en dieren lossloegen tegen de nacht, lagen Agnes en Cécile nog urenlang in hun slaapkamer te praten.

'Je weet zelf niet hoe zwaar je zucht in je dromen.'

‘Gelukkig vergeten we een deel van ons leven,’ antwoordde Agnes.

‘Het lijkt wel of wij zelf vergeten zijn in deze uithoek van de aarde!’

‘En wat dan nog? Zouden wij elders gelukkiger zijn? Ik geloof het niet.’

‘Ja, toch wel... toch...’ zei Cécile langzaam. ‘Ik denk nog vaak hoe anders het was in Morhang. Veel mooier... en al onze dagen vervuld van een heerlijkheid die ik nu nog alleen maar bij naam ken.’

‘Wij waren nog kinderen.’

‘Wij zijn hetzelfde gebleven. Maar om ons heen is alles verdonkerd en lelijk geworden.’

‘Ook hier zullen wij misschien ooit iets moois kunnen vinden. Raoul gelooft het, en Josephine ook. Zij kennen het leven beter dan wij,’ meende Agnes.

‘Ik weet het niet van Raoul. Maar denk je dat Josephine gelukkig is?’

‘Een vrouw die liefheeft is immers altijd gelukkig.’

‘Zou jij ook zó kunnen liefhebben, Agnes?’

‘Dwaas kind...’

‘Waarom trouw je niet?’

‘Met wie dan?’

‘Ja met wie? Misschien zal je toch wel trouwen en ook gelukkig zijn zoals anderen. Maar ik weet dat ik alleen zal blijven...’

‘Je weet nog niets van het leven... een meisje ben je nog, mijn Cécile.’

Zij spraken niet dikwijls zo, want zwaar viel de loomheid des nachts over hen, en des daags leefde ieder zijn eigen leven, beschaamd en eenkennig. Maar thans kwam door dat verre eentonige dreunen en de weemoedige, altijd herhaalde zang-melodie een betovering over hen, die ze deed spreken als buiten zichzelf. Morgen zouden zij

al hun woorden en al deze geluiden wellicht weer vergeten zijn.

In hun dromen keerden zij elk langs haar eigen paden terug naar wat hun het liefste was. Cécile zag een schoner in zonneblauw bloeiend Morhang. Grote trossen seringenhingen langs witte terrassen; de lucht was zoet van hun reuk. Een merel riep in de rode beuk. Zij ging lachend de tuin door, iets ontzaglijk verhevens dat tevens innig en lief was en zich verscholen hield in een rozen-prieel, tegemoet. Ook was Raoul daar, met donkerder ogen en sierlijk gekleed als een hoveling. Zij liep met hem naar een vijver waarin witte wolkenkoppen spiegelden tussen de waterlelies. Of waren het zwanen, of was het een witte nevel waarin deze droom zich verloor? Maar Agnes zag de plantage weer, hoe ver zij ook ging, langs hoe vreemde wegen zij bergopwaarts liep. Steeds herkende zij weer een hoek of een boom of een dak van Bel Exil. En onder een hoge katoenboom zat Isidore die haar aanzag met grote ogen als vruchten zo rijp, en strak, beangstigend strak gericht in de hare. Zo star en bevangend, dat zij zich bukken moest en op zijn dikke bleekrode mond hem moest kussen...

Hoofdstuk IX

Toen Agnes hoorde dat de zendeling overleden was, nam zij het besluit om zelf een deel van zijn taak over te nemen, en des avonds in de slavenloods de wonderbare verhalen te vertellen van Mozes die het onderdrukte volk door een rode zee geleidde, van David spelend op zijn harp, en van de Verlosser wiens leven bestond uit zacht-moedigheid en lijden. Niet langer was zij degene die luisterde naar vertelsels van spinnen en spookmensen; doch thans zat de luisterende kring van negers om háár geschaard, en zij koos haar woorden bedachtzaam en eenvoudig, opdat de slaven al de gebeurtenissen zouden verstaan van dingen die zelfs voor de blanken vaak onbegrijpelijk waren. Vooraan zat Isidore, de trouwste van al haar toehoorders; geen avond sloeg hij deze bijeenkomst over. En Agnes meende dat zijn ogen zo schitterden van verlangen om meer te weten en meer te begrijpen van al hetgeen zij verhaalde. Om hem daarin behulpzaam te zijn, stelde zij bijwijlen een vraag: ‘Wat zou jij gedaan hebben als je in de plaats van Mozes geweest was?’

‘Ik zou de slechte mensen op mijn beurt als slaven meevoeren,’ antwoordde Isidore.

‘Heb je het begrepen? Wil je nog wat weten?’ vroeg zij een andermaal.

‘Heeft deze God ook voor de negers gepredikt, misses?’

En na enkele weken, toen zij alle wonderen uit het leven van Christus verhaald had, zag zij hoe Isidore aan het eind van de avond glimlachte. Des anderen daags toen Agnes met hem alleen was, vroeg zij: ‘Wat dacht je van de wonderen, Isidore?’

‘O misses, hij is een grote tovenaar.’

‘Maar?’

‘Ik zou de misses nog veel van zulke wonderen kunnen vertellen. Bij ons in Loango waar ik vandaan kom, was ook een machtige tovenaar...’

‘Dwaas,’ wilde Agnes zeggen. Doch zij zweeg en glimlachte mismoedig. Als zelfs hij het niet begreep, hoe zouden dan ooit de anderen... Dan was werkelijk een neger een dom en onveranderbaar wezen... Toch was hij goed... een beter mens dan talloze blanken... edel... Hoe trouw stond hij daar met zijn grote ogen haar aan te zien... hulpeloos als een kind, en toch zo sterk, zo nobel... Er was iets dat zij toch nooit begreep... dat zij nooit zou kunnen doorgronden.

‘Ik zou de misses zelfs hier op de plantage veel dingen kunnen laten zien,’ zei Isidore weifelend.

‘Waar dan?’

‘Misses zal zien, binnenkort.’

Agnes stampvoette. Zij zou wel willen schreien. Zij zou hem iets willen zeggen... iets... iets... maar wat? Zij zou hem daarbij om de hals kunnen vallen. En hij zou het toch nooit begrijpen. Tenslotte zei ze niets anders dan: ‘Ik dacht dat je niet bijgelovig was, Isidore,’ en keerde hem haar rug toe.

Van die morgen af was ook iets van haar moed gebroken om nog des avonds te spreken over dingen, welke haar van kindsbeen af heilig en onaantastbaar geweest

waren. Weifelend werden haar zinnen. En ofschoon de negers nog steeds eerbiedig en rustig zaten te luisteren, was het haar alsof haar eigen woorden hier een onzinnige klank kregen, en het diepe van hun betekenis verloren.

Ook schrok zij toen op een van hun vrije avonden een neger het volgende verhaal vertelde: ‘De god van de blanken was een groot medicijnman. Met korte gebeden kon hij de ergste ziekte bezweren en zelfs de doden weer levend maken. Er was een man die tien slaven had, en op zekere dag waren ze alle tien dood. Dat heeft mijn buurman gedaan, dacht de goede man, en ik zal mij gaan beklagen bij de god van de blanken. Als hij de doden levend kan maken, kan hij ook de schuldigen doen sterven. Maar de blanke god hield van vrede, en zei: “Laat alles zoals het is.” Toen zei de andere man: “Wat zou master doen als ik tien slaven van hem vermoordde?” “Niets,” zei de god. “Ik zal alles laten zoals het is.” “Geef mij dan tien slaven van de uwe, dat is het beste,” sprak toen de man. “Je hebt toch slaven genoeg.” De god lachte en zei: “Wat zijn blanke mensen toch slim.”’

Grote vrolijkheid was er onder de negers; zij klaptten in de handen om dit verhaal dat Agnes als een blasfemie in de oren klonk. Hoe kwamen deze dwaze domme kinderen erbij om zelf legenden te fantaseren:

‘Het zal nooit gaan,’ zei ze tegen Raoul. ‘Wat moeten wij doen?’

‘Misschien is het voldoende wanneer zij als goede mensen leven, zonder te moorden en zonder te stelen.’

‘Zelfs Isidore...’

Er werd door de blanken van Bel Exil veel gesproken over de bittere ervaringen van Agnes. En Willem Das die er iets van hoorde, mompelde bij zichzelf: ‘Juist goed. Als de Heer ze wilde laten geloven, had hij ze daarvoor ook

wel 't verstand gegeven.' Tegen Raoul zei hij: 'Heb ik je niet gewaarschuwd? Voor slangen en boomgeesten brengen ze offers. Dieren zijn ze, zonder verstand.'

En ditmaal sprak de Morhang hem niet tegen.

'Ik weet waarom het hier nooit zal gaan,' zei Agnes op een andere dag toen zij met Raoul, Josephine en Cécile bij elkaar zaten in de veranda. Cécile schrikte ervan op uit haar droom van de zondagsstilte, die in Bel Exil maar weinig verschilde van de stilte op weekse dagen. Alleen het steunen van de suikermolen was opgehouden, en daardoor hoorde je nog veel meer vogelstemmen van verder af. Gespeel als van een metalige harp en bijna menselijke roepen, hoog, en steeds weer herhaald met korte tussenpozen.

'Wat zeg je?' vroeg Raoul, bevangen door de lome hitte en de moeheid van zes werkdagen die hem omvangen hield.

'Ik weet opeens, waarom je nooit op deze wijze een staat zult kunnen vormen.'

Zij zwegen allen. Was er niet reeds mismoedigheid genoeg in ieder van hen?

'Wat denk je dan?' zei Josephine tenslotte.

'Er is een natuurlijke vijandschap tussen slaven en vrijen. Zij zullen zich nooit op elkander verlaten.'

'Wanneer je zo goed je kunt voor de slaven bent,' meende Josephine.

'Neen, ze begrijpen de eenvoudigste dingen niet. Hoe zullen zij ooit begrijpen waarom ze slaven zijn?'

Maar Raoul richtte zich overeind en zei bijna boos: 'Jullie spreekt als kinderen. Hoe kan in zulk een gewest als dit anders gewerkt worden? Blanken zijn er niet tegen bestand.'

'Waarom kwamen wij hier?'

Cécile zette grote ogen op toen zij uit Agnes' mond in duidelijke woorden een vraag vernam, die zij zich slechts in het heimelijkste van haar denken durfde stellen.

‘God gaf de wereld aan alle mensen,’ antwoordde Raoul. ‘Wie honger heeft moet de aarde bebouwen in het zweet zijns aanschijns.’

‘Schier zonder te werken kan iedere neger hier leven. Zovele ontvluchte slaven wonen er diep in het bos.’

‘Een mens heeft niet voor zichzelf alleen, maar voor het gemenebest te leven.’

‘Dat dwingt hem nog niet een slaaf te zijn.’

‘Wij allen zijn onvrijen...’

Zij wonden zich op in dit korte gesprek, snel geïrriteerd door de hitte en door de vermoeidheid, zodat Josephine sussend moest zeggen: ‘Stil toch, mijn lieven. Is het niet de liefde alleen die ons vrijmaakt?’

‘Als het voor ons allen hier mogelijk is met liefde te werken, dan zal het ook goed gaan.’

‘Ze zijn niet tot liefde in staat, zou Das zeggen. Maar goed, wat zou ik nog anders moeten doen? Ze kunnen toch elk in hun staat met liefde arbeiden.’

‘Ik wilde dat wij ons in de staat van een neger verplaatsen konden. Ik geloof dat ik dan toch alleen maar zou kunnen haten.’

‘Ook onder hen zijn moeders,’ sprak Josephine. ‘De meesten zijn toch trouwhartig en goed...’

‘Je dacht misschien dat het vrijen zouden moeten zijn?’ vroeg Raoul. En Agnes antwoordde: ‘Vrijheid is misschien de enige lucht waarin liefde kan kiemen en ademen.’

‘Dat heb ik vroeger ook weleens gedacht. Maar het leven wijzigt de leer.’

‘Je spreekt als een echte planter, Raoul.’

‘Je bent maar een meisje, Agnes.’

‘Je kibbelt beiden als kinderen,’ lachte Josephine. En Cécile lachte ook. ‘Wij beginnen reeds te verwilderen. Het is zondag vandaag.’

Er woei een lichte maar droge wind, verschroeiend door alle zonnewarmte die hij in beweging bracht. Zij zaten nu weer voor zich uit te staren in de veranda, en keken de zilver-blauwe kapellen na, die éven schitterend in het felle licht, weer verdwenen in de paars-bruine schaduw tussen de bomen. Een zwerm papegaaien kraaide in 't voorbijgaan de lucht vol.

Langzaam reed Agnes wat later over een der dwars-dammen die liep tussen de kaalgesneden velden welke kort geleden de suikerrietoogst hadden opgeleverd. Het was hier overal stil en er heerste een troosteloze verlatenheid. Een jaar lang zouden deze velden zo blijven, totdat de stoppels vergaan waren en een nieuwe aanplant kon beginnen. Maar thans bleven allen verre van deze verlatenheid; waarom was zij hier gekomen?

De plantage was haar te eng en te benauwend geworden, hoe ver deze ook reeds naar alle zijden was uitgebreid. Niet de bomen maar de mensen groeiden te dicht om haar heen; hun gedachten en verlangens verstikten haar. Om ieder van ons heen is een sfeer van gevoelens, van geheime uitstralingen; wij zitten in elkanders schaduw, beangstigd door de plotselinge verduistering van wat wij onze eigen lichtschijn waanden, of gelukkig omdat alles vernieuwd en veranderd is in de stralenkrans van een geliefde...

De droevigsten van ons, de vermoeiden en de hopelozen, zoeken daarom de eenzaamheid; om ver en alleen te zijn met hun eigen licht, en eindelijk zichzelf weer te herkennen, moedig te zijn, te weten.

Agnes reed hier de bruine velden langs, naar de verte der bossen die grijs opschemerden door de vroege nevels

van het naderende avonduur. Maar zij gaf zichzelf geen rekenschap waarom zij hier was; de dagen droegen haar voort en zij liet hen begaan. Het is niet goed altijd weer te denken, te denken; het maakt je zo droevig.

Op zulke namiddagen wanneer het werk weer voor vele uren gedaan, is, begint opnieuw aan aller oren de zachte, flemende stem van de eenzaamheid te schreien: Loop verder, verder maar, en verlies jezelf in de nevels. Beter was het wanneer je nooit meer weerom kwam. Maar duizend banden binden ons; waardeloos, nietig, doch sterk en onverbreekbaar.

Ook Willem Das zwaait op zijn paard, rijdt andere velden langs. Ook de neger Kofi loopt met vreemde gedachten te spelen; duistere gedachten die hij meebracht uit het rijk van Loango doen hem voor een wijle vergeten dat hij nu Isidore heet; de verten zijn zilvergrijs, zoals de verten van Afrika; zijn voeten bewegen zich over het bospad. En ook Raoul ging met trage stappen naar de veranda, waar Josephine hem reeds wachtte. En vloei de dag niet na weinig uren plotseling over in donkere sterwitte avond, die je opeens weer bezinnen deed en snel huiswaarts keren, wellicht kwam geen van de eenzamen ooit meer terug, maar bleven de stappen van mensen en paarden steeds verder gaan, verder de nevel-fantomen achterna, de droom van voor-eeuwig verloren zijn.

Agnes was nu de uiterste grenzen van de velden genaderd; daar waar het woud weer begon. Fluisterzacht zingen kwam van de krekels en bijen op weg naar hun woning. Zij hoorde het niet. Niets denken, niets horen, niets weten; een plant zijn. Zij zou haar armen kunnen uitstrekken, een boom omhelzen. Maar slangen en boze dieren huizen in 't bos; des avonds vooral dreigt er gevaar. Onder haar voelde zij warm het paard. Zij behoefde haar armen slechts uit te strekken en zij kon deze slanke

donkere hals omhelzen. Zo donker als negerschouders, als de armen van Isidore.

Zij steeg af. Zo lang de zon niet is ondergegaan blijft de hitte trillend boven de grond en fel-brandend in haar weerkaatsing. Bij het begin van het woud stond een hoge katoenboom, omgeven door schaduwrijk heestergewas. Zij kon er een half uur dromen; de zwoelte hier maakte haar dronken, het bevende veld scheen te dansen, te kantelen. Wat klopten haar slapen. En toen dit trager en trager werd, ophield, kwam er een grote stilte in haar binnenste en rondom haar; stilte van dromen waarin de mensen komen en gaan, zonder dat je hun schreden hoort. Zij had de ogen gesloten, lag schuin achterover. Het scheen dat zij sliep.

Zij hoorde ook niet het langzame stappen dat van de andere kant kwam. Willem Das had zijn paard vastgebonden en liep naar de bosrand waar hij iets wittigs zag blinken; het wit dat alleen van haar jakje kon zijn, dat zij altijd boven de mannelijke rijbroek droeg.

Aanstands, alsof het een zotte vogel was, begon een stem in hem dringend te roepen: Keer toch terug, keer terug; je weet dat hiervan enkel ongeluk komt. Maar hij kòn niet terug. Ook het witte riep hem, trok onweerstaanbaar. Zijn benen bewogen vanzelve, zijn handen openden zich reeds als om te grijpen. Een kokende damp steeg op in zijn kop, omfloerste zijn blik, benauwde hem.

Haar gezicht was niet meer dan een lelie-achtige schemering. Maar te duidelijker zag hij de strakke ronding van schouders en dijen, toen hij gebogen en met zijn kop vooruit, vlak vóór haar stond. En een wil in hem die hij niet weerstaan kon, richtte zijn armen op. Zwaar en snel ging zijn adem; de snuivende hitte deed haar de ogen plotseling openen. Zijn ogen... zijn mond... En zij stiet een kreet van afgrijzen uit voor die belopen, starende

ogen, die natte half-geopende mond, de handen die haar schouders omvatten.

Hij trok haar tegen zich aan. Om haar gillen te smoren preste hij haar hoofd aan zijn borst. Zij beet en hij voelde het slechts als een zoete pijn... niet zo stekend als de pijn van verloren, vereenzaamde nachten. Alleen was de duisternis om hem dezelfde, en nog niet duister genoeg. Hij drong haar tegen zich aangedrukt het woud in. Zij weerde zich, wrong... Was dit geen droom, geen verschrikkelijke droom? Zij voelde dat ze ging vallen, dat hij het was die haar vasthield, die reeds... Maar op datzelfde ogenblik woelde zich een donker, groot dier door de struiken, trappend, verscheurend. Het stiet een woedend gebrul uit, een krijgsschreeuw. En met een machtige slag viel de duizelende opzichter tegen een boom. Isidore hield met een hand Agnes vast om niet neer te zinken, maar met de blik strak op Das gericht, gereed hem te worpen wanneer hij een wapen grijpen zou.

De ander kwam tot bezinning. Wat had hij gedaan? Dit was het einde; dwaas, dwaas, dronkeman. Hij schudde het hoofd om al die stekende gedachten, lastige wespen, van zich te verjagen. Dan ging hij schouderophalend heen, bijna bevrijd. Alles was immers reeds lang verloren.

Agnes stond weer overeind, maar zij beefde over haar gehele lijf. God, dat dit... ook nog... Isidore zei alleen: 'Juist op tijd.' En deze woorden braken de ban van haar benauwenis. Hevige snikken schokten en schokten uit haar op. Zij stond te schreien tegen een boom. De neger prevelde onverstaanbare dingen. Hij zag in de verte de opzichter weer te paard stijgen en het dier zo onbarmhartig zwepen, dat het snel wegstoof.

'Zal ik de misses te paard helpen?' zei hij toen zacht, met een smekende stem. Agnes knikte slechts, droogde

haar tranen. Nog schokte zij van de snikken en rilde zij van een plotselinge huiverkou. Toen zij te paard zat, nam de neger de teugel en leidde haar huiswaarts, zonder een enkel woord te spreken. Bij de woningen aangekomen, waren zij reeds door de avond omhuld.

‘Ga nu maar heen,’ zei zij tegen de slaaf. En zij ging het washuis binnen waar zij zich wies en bleef wassen, totdat haar hoofd en haar handen en dijen begonnen te gloeien. En daarna, met het voelen der luwe zuiverheid van het water, wist zij ook duidelijk wat verder te doen. Zij sprak bij het avondeten geen enkel woord over 't gebeurde, maar liep zodra er gedankt was naar buiten, recht op het huisje van Willem Das af, dat achter de jonge kokosbomen verborgen was.

Zij wilde hem zeggen dat hij moest zorgen binnen twee dagen van de plantage weg te zijn; dat zij anders Raoul het gebeurde vertellen zou. Zij klopte aan bij de deur die half geopend was. Niemand antwoordde, maar er was gestommel waardoor zij wist dat Willem Das toch daar moest zijn. Agnes klopte nogmaals; toen ging zij naar binnen, resoluut.

In een donkere hoek zag zij hem zitten, met de borst over de tafel liggend; zijn halfgeopende vochtige ogen staarden haar aan. Een fles stond naast hem; een afschuwelijke dranklucht sloeg haar tegemoet, die haar onpasselijk maakte. Maar tegelijk golfde er een treurig medelijden in haar op. Hij herkende haar niet, hij bewoog niet. Agnes nam de fles mee en trok de deur achter zich dicht. Zonder na te denken waarom, liep zij naar de slavenloodsen.

Voor hun dorpels zaten nog groepjes vrouwen in fluistergesprekken die zich zacht zoemend verloren in het schijnsel van een witbesterde hemel en een dunne maansikkel die boven de bomenrand steeg. Zo helder

had zij het zilverlicht zelden zien schijnen over dit kleine plein. Angst en deernis hadden haar murw gemaakt, en nu gaf dit stille en vredige haar een gevoel van onuitputtelijk droevig geluk, de vreugde van schreien, het vagelijk beseffen dat deze wereld niets is dan een eiland drijvend tussen veel verre gesternten, een klein groepje mensen verloren in de oneindigheid.

Daarom wellicht bleef zij even staan bij de vrouwen en zag zij opeens de moeder met het lichtbruine kind aan haar borst, en even plotseling ook de botsing van twee herinneringen: Willem Das en Isidore; hun beelden als in elkander overgegaan. Wanneer zij een kind zou krijgen... en het zou ook zulk een donker kind zijn... Misschien zou zij het verafschuwen...

Het geluk dat haar eerst had vervuld stroomde weg. Arm en alleen stond zij daar. Zij streelde het kind over zijn krullende haren en ging weer weg, haastiger dan zij gekomen was.

De klank van een stem uit haar slaap hoorde Agnes nog bij het ontwaken... hij heeft je gered en je hebt hem niet eens bedankt. Zij wist dat hij die dag het werk op de kostgrond moest leiden. Zij ging naar hem toe, en zei, zodat de andere negers het konden horen: 'Ik dank je wel, Isidore, dat je gisteren mijn paard naar huis hebt gebracht.'

De neger glimlachte zijn tanden bloot. De anderen zagen niet op. Hij had er dus niets van verteld, maar begrepen dat dit verzwegen moest worden. Moedig en fijngevoelig, dacht Agnes. Hij is een echte man, zeker zou ik hem kunnen liefhebben... wanneer hij anders was?... Zo ook... Het kan niet, en dit is een dwaasheid... nu ben ik niet anders dan Willem Das... Het kwaad overwoekert ons. Ik heb niet het recht hem te zeggen: ga weg. Hoe wankel ben ik zelf geworden.

Zij reed die middag niet recht door naar huis, maar ging langs de sluizen. Willem Das stond daar, keek met gekruiste armen in het water, boog dieper zijn hoofd toen zij langs kwam. Hetzelfde gebrokene, machteloze tonend als in zijn huis. Een mens op het punt te vergaan. Wanneer hij zich nu verdronk... Isidore had haar het voorbeeld gegeven. Zwijgen en dulden; trachten het kwaad te vergeten. Slaven... niemand was vrij op deze plantage... allen waren geketend, allen werden gedreven door oppermachtige meesters: ontembare wilde begeerten, voorzichtig sluipend, omzichtig als tijgers soms; dan weer woest overeind staand, verscheurende klauwen gespreid. Zwijgen, zwijgen... de waarheid is donker en broeiend als 't woud. Wie ingaat om zijn geheim te ontdekken, wordt vastgesponnen, moet sterven.

Toen Agnes eens, dagen later over het werk met hem spreken moest, zei zij als eerste woorden tot Willem Das alleen: 'Gij hebt twee pistolen. Ik heb er geen.'

Verbaasd keek de opzichter op. Dan begreep hij, hield haar zwijgend de beide wapens voor. Agnes koos het kleinste, stak hem op de wijze der planters tussen de band van haar rijbroek en zei: 'Merci. Ik kwam om over het werk te spreken.' En verder was er tussen hen, noch in gebaren, noch in woorden ooit sprake meer van het vroegere. Allengs voelde de opzichter zich van een zware last bevrijd. Het drinken hielp hem vergeten.

Isidore zag het meteen; hij hield zijn blik strak gericht op de pistoolkolf van Agnes, zodat zij er onwillekeurig naar voelde. Hij glimlachte weer op zijn kinderlijk-slimme manier, en zei toen goedmoedig: 'Het schietgeweer slaapt als de misses ook slaapt.'

'Dan moet jij maar waken,' zei Agnes.

Maar opeens ernstiger, antwoordde de neger: 'Een mens kan slapen, maar tovermiddelen slapen nooit. Het

mijne is krachtig, de misses zal het wel zien, en anderen zullen het ook ondervinden.’

‘Welke anderen?’

‘Slechte mensen.’

‘Maar Isidore... je wilt me toch niet betoveren.’

‘Al lange tijd, sinds ik wist dat stappen van anderen de misses volgen, heb ik een middel gevraagd, een krachtige afweer die komt uit Loango. De misses moet het nu dragen... Want ook dat andere is betoverd, het schietgeweer.’

Vreemd-ernstig, zei hij dit alles. Zo bangelijk-bezorgd en tegelijk van een bittere somberheid vervuld had Agnes hem nooit gezien. Angstige vroegrijpe kinderen zie je soms zo. En zijn ernst maakte dat zij niet glimlachten kón. Iets van zijn eerbied en vrees deelde zich ook aan haar mee, en met een vleug van afkeer bezag zij het bosje van dorbruine stengels dat hij haar gaf. Zij waren omwikkeld met blauwgrijze wol waaraan een klein zakje hing.

‘Om haar hals moet de misses het dragen,’ sprak Isidore.

‘Dan kan ik niet. Werkelijk. Onze God heeft het verboden.’ Agnes gaf het hem terug, terwijl zij de hulpeloze wanhoop zag in zijn vragende ogen. Haar hand raakte even de zijne.

‘Wij zijn in de hand van God,’ zei ze toen met een zucht. Maar Isidore, zonder verder te spreken, bond de bezwering vast aan het zadel, zodat zij bijna onzichtbaar tussen twee banden geklemd zat, en maakte een beweging die mogelijk ‘ik kan het niet helpen’ betekende.

Agnes reed weg terwijl hij haar nakeek, zijn blote voet op de spade gedrukt.

Twee weken lang lag Raoul met een ontstoken been in de slaapkamer, en toen het beter ging, in de schaduwhoek

van de veranda, vanwaar hij het komen en gaan op het erf kon gadeslaan en een deel van de onrust vergeten die hem in koortsnachten wakker hield en Josephine van bezorgdheid kringen gaf onder de ogen.

Telkens waren hem beelden voor de geest gekomen van een plantage waar gelukkige mensen zingend hun arbeid verrichtten, waar ook de zwarten in de heldergeschilderde huisjes woonden, rondom beplant met bloemen, en blanke kindertjes speelden tussen de oranjeheesters. En dan weer zag hij de werkelijkheid, donkerder, slechter geworden in de angst van zijn koortsgedachten: mensen die ouder en ouder werden en stil vegeeterden, verruwd, zichzelf vergaten, verleden en toekomst niet meer onderscheidden. Van vijftig zouden er honderd slaven komen; nog strenger moest hij dit alles regeren, en spoedig reeds zou een tweede blankofficier hier nodig zijn. Eigenlijk niet. Zulk werk kon Isidore makkelijk doen; hij had inzicht en gezag bij de negers. Maar iedereen zou het weer ongehoord noemen en elk zou zich weer met zijn zaken bemoeien. Hoe diep in de wildernis moest hij wegtrekken met zijn mensen om ongehinderd te zijn, en te leven zoals de fluisterstem in hem eiste?

Eerst zou Isidore vrij zijn; vrij om te gaan en te staan waar hij wilde. En hij twijfelde niet; de neger zou blijven. Hij zou met hem spreken over het werk, ook zijn raad vernemen. En vragen: welke moeten de volgenden zijn die ik vrijlaat? Een groep van gelukkige aanhankelijke mensen zou het dan worden, een tweede Morhang zoals hij gewenst had, jaren geleden. Een beter, gezuiverd Morhang, op maagdelijke grond waar niets de wellende zuiverheid in hen zou kunnen vertroebelen.

Zijn hart gaf Agnes gelijk. Vrij moet je zijn en zelf de keuze bestemmen; kiezend in schijn, vergeten dat er voor niemand een keuze bestaat. Ook hij werd geleid en ge-

dwongen. Dit ziek-zijn was hem overzonden opdat hij zich lang en diep zou kunnen bezinnen. Wanneer hij beter was moest hij weten wat hem te doen stond. Nieuwe strijd, nieuwe conflicten met burens... met Willem Das? Voor hem een ander... een andere blanke. Maar allen denken evenzo. 'Ik sta alleen, hopeloos alleen, met drie vrouwen, hulpeloos,' fluisterde hij zacht voor zich uit.

Josephine in de kamer dacht dat hij vroeg om te drinken. Zij kwam naar hem toe en streelde het haar van zijn voorhoofd weg, en zag hoe hij moedeloos de ogen sloot.

'Mijn jongen... nu is het jouw beurt je deel te betalen,' zei zij.

'Als ik het daarmee kon afkopen,' kreunde Raoul. 'Maar ik vraag veel te veel.'

'Geduld, geduld. Wat zijn drie, vier jaren? Je wilt iets, waarvoor een heel mensenleven misschien niet toereikend is.'

'Kan je geduldig zijn, als je eensklaps het spoor bijster geraakt bent? Ik weet niet meer wat ik moet doen...'

'Denk niet aan morgen. Elke dag ligt een klein stuk van de weg voor je open. En nu moet je rusten. Vergeet.'

Maar alleen gebleven, dwaalde hij weer in gedachten over de velden en wegen van wat zijn bezitting heette. Ach, welk een pover bezit. Een nutteloos pogen bleef al dit ontginnen, dit werken om winst, juist als bij alle planters. Nooit zou het anders gaan. Dagdromen, goed voor een kinderlijk brein en voor meisjes als Agnes en Cécile. Hijzelf moest zien om het ergste kwaad te voorkomen. 't Zou hem reeds moeite genoeg kosten om achteruitgang, ontreddeering, hongersnood verre te houden van Bel Exil. Gunstig stond dit jaar de jonge aanplant nog niet op zijn stille plantage... stil... veel te rumoerig... Wat bonsde zijn hart, en trilden zijn vingers van onrust...

Zou het weer stiller zijn wanneer hij beter was?

In de onmerkbare overgang van het kleine regenseizoen naar de droogte, keerde de stilte terug, en Raoul reed weer juist als voorheen langs de veldpaden en de kanalen, en zag hoe de schachten van groen zich reeds vormden tot jong goud-groenkleurig suikerriet, en hoe de zware, snel glijdende wolken zich spiegelde in de schoongemaakte kanalen, waaruit het kroos was getrokken en met visachtige geur op het droge verging.

Bij een van de rietvelden stond Willem Das nadenkend te vloeken. En hij vloekte nog voort toen Raoul naast hem stond.

‘Alles naar de verdommenis,’ zei hij.

‘Wat is er dan?’

‘Kijk,’ riep de opzichter, hakte een suikerrietstengel om, en toonde Raoul op de doorsnede bruin-zwarte vlekken, de zekere tekens van ziekte en bederf; een besmetting die, uit de wortels omhoog woekerend, binnen slechts weinige weken de planten zou doen verschrompelen en sterven.

‘De godsvervloekte rietpest. Dit jaar is verloren, Morhang.’

‘Toch niet alles? Dat kan toch niet?’

‘Zonder twijfel. En al wat je doen kunt, is nu reeds de velden in brand steken, ze twee jaren braak laten liggen en onderwijl ergens hier ver vandaan maar opnieuw beginnen. De ziekte woekert snel voort en sluipst langs de aarde, door de grond heen, verder van wortel naar wortel. Kun je de aarde iets beletten? Drie jaren heb ik zo op Nieuwerzorg zien mislukken. De vruchtbaarheid in deze hel is iets duivels, geloof me. De grond neemt met woeker terug wat hij geeft.’

Raouls lippen beefden van spijt en ontsteltenis. Hij reed weer de sluis langs, het andere veld op, en kapte twee stengels om. Neen er was niets te zien. Wanneer hun

tenminste een deel van de oogst bleef bespaard... dan zou ook de moed niet geheel en al zakken.

Willem Das haalde de schouders op. 'Het valt te proberen.'

Een diepe afscheiding werd rondom de aangetaste velden gegraven. Dit vroeg het werk van alle handen. Bijna verlaten lagen de kostgronden en de tabaksvelden. En de negers tobden en groeven, terwijl Raoul en de opzichter en ook Agnes heel de dag opletten dat er aan alle zijden voldoende scheiding zou zijn. Doch halverwege dit werk dat nog dagen duurde, zagen zij reeds dat alle moeite vergeefs was. De randstengels van twee andere, noordelijke velden bleken ook aangetast. Regen die nachtenlang viel had de schimmels verspreid; Raoul wist zich machteloos nu de natuur zich verzette. En als eenmaal het ongeluk zich een weg heeft geknaagd tot uw woning, dan wee! Hij fluit zijn gezellen, zij komen uit de verborgenste hoeken, en schenden uw kleed en uw rijkdom en zelfs uw zoetste herinneringen. Lang nog blijven ze, wanneer uw woning reeds leeg en verlaten is.

Er viel aan suiker dat jaar niet te denken. Maar ook de tabak liep gevaar. Kleine, bijna onzichtbare zaadjes waren opengesprongen en plotseling zaten de planten vol knagende rupsen, die al de blaren beschadigden. Vanaf het eerste licht totdat de duisternis viel, stonden de negers gebogen om zorgvuldig de rupsen te doden. Wekenlang zaten de vrouwen gehurkt bij de plantjes, verzorgden de oksels, de jonge nog dichtgekrulde loten. Slechts voor een deel mocht het baten. De grootste en sterkste bladeren waren het eerste gekarteld en domweg doorboord door de rupsen. Wat nog gered werd, was verweg het kleinste en schamelste deel.

Al deze ongewone en onverwachte arbeid, de spanning of er nog iets goed te maken viel en de teleurstelling

door zoveel hopeloos werk gaf aan allen een prikkelbaarheid die zich uitte in onrust en ontevredenheid bij de slaven, en in hernieuwde vlagen van wreedheid bij Willem Das. Voor Raoul was dit het ineenstorten van zijn laatste hoop om een andere staat dan de planters te voeren.

‘Zij hadden gelijk,’ zei de opzichter. ‘Als er nieuwe velden de andere kant van het bos uit gekapt waren, hadden wij dat deel tenminste nog kunnen behouden. En nu...’

‘Of was niet de schade nog groter geweest dan nu?’ antwoordde Raoul. ‘Het ergste is, dat ik om geld moet gaan vragen.’

‘Ik denk niet dat een van de planters het geeft.’

‘Dat heb ik begrepen. Alleen wie vrijwillig zijn oogst vernietigt, wordt door hun broederschap geholpen.’

Willem Das haalde zijn schouders op. Het medelijden met Raoul en de spijt om het mislukken van 't jaar dat voor hem nu ook mager zou zijn, vermengde zich met de voldoening van een die zijn raad in de wind geslagen weet, en de gevolgen nu ziet. Om zichzelf gaf hij niets. Wat kon hij zich kopen met geld? Wat was het waard in dit oord van ellende? Wat was hij zelf waard wanneer hij terug naar de stad ging? Vergeten, vergeten, en half-slapend wachten totdat er met ons iets gebeurt en iets ons dwingt om te handelen, de machteloosheid gebroken wordt, de betovering van ons afvalt. Dat is het beste.

Voor Raoul was het echter bitter, genoodzaakt te zijn om in de stad naar de gouverneur te gaan en uitstel te vragen van wat hij jaarlijks voor slaven, gereedschap en land moest betalen. Het werd hem een zware gang, die hij daarom geheel alleen wilde doen. Hoe Josephine ook aandrong hem te vergezellen, hij zei dat hij snel wilde gaan en terugkomen; dit zou voor haar te vermoeiend zijn; met de roeiers slechts zou hij vertrekken. Het zou misdadig zijn om in deze toestand de plantage langer

dan hoognodig was zonder zijn toezicht te laten.

Drie blanke vrouwen, alleen in de wildernis. En de enige die hen beschermen moest, wankelde dof van het drinken de weg langs en hield zich verre van hen, juist omdat zijn lichaam hun nabijheid vreesde, zijn leden begonnen te trillen zo vaak hij eraan dacht dat zij daar in het blokhuis de lange nacht door zonder bewaking waren. En ook omdat zijn ziel zich schaamde... tot schreiens toe.

Een ook sliep des nachts niet; hield zich verscholen tussen de heesters dicht bij het woonhuis. Zijn rug en armen zwart als de duisternis die hem omringde; zijn ogen spiedden en fonkelden, groot als de sterren. En was zijn gedachte niet woordeloos, diep achter kinderlijk staren verborgen, wij zouden het weten waarom hij de wacht hield: om dichterbij Agnes te zijn, haar jaloers te bewaken voor iedere aanval, of uit hondetrouw, waakzaamheid omdat zijn meester afwezig was...

Niemand wist echter dat Isidore al die nachten daar zat en bezweringen prevelde. Iedereen sliep, onrustig van dwalende verlangens naar een reizende echtgenoot; een vrouw onbereikbaar, ontglappend; twee handen, zwart als de nacht; een kasteel dat ombloed werd door rozen; een blanke vrouw die twee dikke, vaalrode lippen kuste.

Reeds kleurde het eerste morgenlicht.

Raoul vond de stad in een onrust en opschudding die de zijne slechts groeien deed. De landvoogd was slechts enkele dagen geleden vermoord door een troep muitende soldaten, laat op de middag, terwijl hij wandelde onder de ruisende tamarinden. Raoul had aan hem gedacht als aan zijn enige toeverlaat in dit land van gelukszoekers: een moedig en vroom man die hem volkomen begrepen had; die hem zeker ook verder zou helpen. En nu... De muiters hielden het witte fort aan de bocht der rivier nog

altijd bezet en de stedelingen bleven verontrust, het gezag was geschokt, er zou zeker nog een gevecht geleverd worden. Raoul wist niet meer tot wie zich te wenden; geen nieuwe landvoogd was er, zolang deze muiters het fort nog bezetten. Ze wilden de inwoners en ook de plantages eerst brandschatten en dan met een buitgemaakt karveel op een morgen vertrekken. Maar nog hield de burgerwacht stand tegen de dronken opstandelingen.

Er viel niets beters te doen dan terug te gaan en te wachten; geduldig te zijn en te bidden. Veiliger was het daarginds, en beter dan tussen verwilderde schietende mensen. Wanneer er nu ook nog wanorde kwam, dan zou spoedig het leed niet meer te overzien zijn. Hij mocht zich toch nog gelukkig prijzen; want in de stad werd hem verteld dat allerwegen op de plantages de slaven ontluchtten en zich in het diepste van 't woud aaneensloten tot gevaarlijke legers die soms hun vroegere meesters aanvielen en de plantages plunderden. Dat bleef hem goddank nog bespaard, en zeker was dit de beloning van een rechtvaardige, eerlijke behandeling. Als Willem Das weer iets dáárover zeggen zou, kon hij hem antwoorden. Maar er zou voor gekijf niet veel tijd zijn. Zij zouden hun hele aandacht moeten besteden aan redding van wat nog te redden viel, en alvast nieuwe stukken van 't oerwoud openhakken en branden.

In deze gedachten zat hij verzonken terwijl de avond viel. Nog waren ze enkele uren ver van Bel Exil; het zou nacht worden voor zij er aankwamen. Donker glom de rivier waar de bomen even vaneen weken. De lucht was zwaar bewolkt, en uit het oeverbos kwamen de vele geluiden die je na jaren niet eens meer hoort. Toch, verder en dieper achter dit zoemen klonk een gedreun met tussenpozen. Raoul zag de plotselinge aandacht der negers; zij staakten een wijle het roeien om beter te luisteren.

‘Wat is het?’ vroeg Raoul.

‘Muziek van een feest, master.’ En na enkele ogenblikken: ‘Dodenmuziek.’

Dan roeiden zij verder. Op vlagen van wind klonk soms het getrommel, de stem van de negers die urenver boodschappen ronddreunt, luider, in reeds herkenbare ritmen. Dan weer vervlakte het, werd het verzwolgen door watergemurmur en bangelijk schreien van azende beesten en nachtvogels. Tot opeens een der negers in de boot een klagelijk lied intoneerde, dat als een pijnkreet, een huilen begon, en waarin de anderen op de maat van het roeien instemden. Het werd een sombere droevige vaart die Raoul deed gevoelen alsof de nacht aan zijn keel greep. De donkere wand van het bos vóór hem, als de verwachting van heel grote rampen. Hij verstond in het lied van de neger iets van het telkens terugkerend refrein: ‘Ocharme, ocharme,’ dat eerst naar links en naar rechts gewend werd gezongen, en toen ook op hem gericht. Het deed hem huiveren. Aan de neger die 't dichtst bij hem zat, vroeg hij: ‘Waarom zingen jullie dit lied?’

‘Master, een van de masters negers is gestorven.’

Vreugde en schrik ondervond Raoul tegelijkertijd. Goddank dat niet een der zijnen... Maar welk een ongeluk is dit nu weer. Als 't maar niet Isidore...

‘Weet je ook wie?’ vroeg hij angstig.

‘De trommels zeggen: Damaloe, Damaloe, master.’

‘Die arme Damaloe. Nog zo jong,’ zei Raoul.

‘De arme master,’ antwoordde de roeier onderdanig.

En terwijl het trommelen al luider en luider werd en het zingen der doodmoede roeiers gezonken was tot een vaag neuriën, een laten wegdromen van wat gezang, naderden zij de plantage waar op het plein voor de loodsen de slaven het dodenfeest dansten. Raoul, opgejaagd en vermoeid, moest de handen tegen zijn oren houden, zo

bonsde het na in zijn oren, de sombere taal van de trommels: ‘Ongeluk, ongeluk.’

Het onvermurwbare lot had zich genesteld dicht bij zijn dorpel. Eerst de volgende morgen zei Josephine tegen Raoul: ‘Damaloe is gestorven. Een vrouw en nog drie mannen zijn ziek.’

Aanstands ging hij er heen, waar de negers wentelend van krampen op matten lagen, omgeven door een zure lucht. Het waren niet vier, maar zeven zieken geworden. En het ergste was: een van hen was Isidore. Geen van de dampende aftreksels van kruiden die een oude vrouw ze te drinken gaf, bracht hun verlichting. Damaloe was gestorven; ook de anderen zouden welhaast voor altijd bewegingloos liggen.

‘De kwade geest...’ kreunde Isidore tegen Raoul. ‘Dezelfde die al de velden verwoest heeft.’

Ook Agnes was gekomen. Maar de negers wilden niet dat zij hen aanraakte; zelfs Isidore weigerde. Blanke handen sluiten betoveringen slechts vaster. Maar avond aan avond werd er getrommeld, gedanst en urenlang door de vrouwen gezongen. En heimelijk werden talrijke offers zonder twee hoge katoenbomen gelegd, die in het diepste van 't woud verscholen stonden, en waar een slangehol mondde. Gelukkig werden geen anderen meer aangetast. Nog twee negers stierven. Maar Isidore en de overigen werden weer beter, en zwak nog, hervatte de slavenhoofdman reeds weer het werk op de kostgronden, ofschoon er nu handen te veel op de plantage waren, zolang de suikermolen niet draaide.

‘Als het een beetje wil, dan gaan ze kapot van het niets-doen,’ zei Willem Das gemelijk tegen Raoul.

‘Wat wil je? Er is toch nog werk.’

‘Je weigert steeds naar goede raad te luisteren, Morhang.’

‘Dat zou thans zijn?’

‘Je kunt met de slaven handel drijven, nu je de helft van hen kunt missen. Andere plantages hebben juist bij het oogsten behoefte aan werkvolk. Zij zullen het dubbele betalen, terwijl de negers hier slechts een schadepost zijn.’

‘Maar ze hebben hun vrienden, hun vrouwen hier. Ik geloof niet dat ze gaarne naar andere meesters verhuizen. Bedenk eens: geen enkele liep ooit van ons weg.’

‘Dat dank je de drommel. Als blanken worden ze hier behandeld. Als prinses. De juffrouwen zelve verzorgen ze... en... je ziet hoe de zaken staan.’

‘Ik zal het niet doen, zo lang het nog anders kan.’

‘Gisteren ontving ik een brief van de baas van Hope-and-Truth. Hij deed een dubbel bod op een grote neger. Zoiets als Isidore...’

‘Je spot met mij, Das!’

‘Neen, in ernst, Morhang. Die neger is ziek, hij ziet vaal. Je kunt de koop als gesloten beschouwen. Zij moeten hem nemen. Het is een voordelige zaak, die iedereen zou doen.’

‘Neen, neen, neen,’ zei Raoul met beslistheid.

De opzichter maakte een wanhopig gebaar en ging weg. Toch begon hij weer bij een later gesprek te zinspelen op een nieuwe winst die gemaakt kon worden. Wie niet zijn negers verkopen wou, kon ze tenminste verhuren. Dat deed elke plantageheer die overbodig volk bezat. De negers keerden terug wanneer hij ze zelf kon gebruiken en brachten hun loon mee... een zuivere winst. ‘Zo kun je je ook meteen weer verzoenen met onze burens,’ sprak Das. ‘Voor de nieuwe aanplant heb je hun rietstekken nodig.’

‘t Is mogelijk,’ antwoordde Raoul. ‘Ik zal er eens over denken.’

Maar zijn gedachten verwarden zich spoedig. Teveel geleet het op diefstal, om mensen het loon te ontnemen van arbeid waaraan je zelf geen deel had. Het was wel subtiel en hij zou het waarschijnlijk een ander nooit duidelijk kunnen maken wat hij gevoelde, doch deze wijze van handelen stuitte hem tegen de borst. Hij antwoordde Das: 'Op de andere plantages zijn overal weglopers. Zij zouden de onzen bederven en ophitsen. Wat dan, wanneer ze ons ontlopen?'

'Ze zijn het hier veel te goed gewend. Die gaan niet de wildernis in om te kreperen.'

'Nog niet. Goddank nog niet. Maar laat alles zo.'

'Die man is gek,' mompelde Das bij het heengaan. 'Wat komt er terecht van de hele boel?' En om zich te troosten nam hij een slok uit de fles die hij steeds bij zich droeg, en ging naar de kostgrond waar de vervloekte zwarten natuurlijk nog niets gedaan hadden.

Zonder te schreeuwen kromden zij zich onder 't snerpen van zijn zweep. En Isidore, zwak en koortsdrongen, viel op zijn handen en knieën, een groot zwart grondmier gelijk. Langs zijn oren zwiepten de slagen. Hij voelde hun pijn niet meer; de rulle duistere aarde werd nevel: een avondschijs waarin twee ogen hem aanzagen en een liefelijke vrouwenstem zacht naar hem riep: 'Isidore, zadel mijn paard...'

Toen werd hij op een bevel van Das in de schaduw gedragen, waar hij vanzelf weer bijkwam door het branden van de bloedige striemen over zijn rug en zijn schouders. Kort daarna, toen Agnes de littekens opmerkte en vroeg: 'Wat heb je gedaan?' antwoordde Isidore: 'Lui geweest, misses.'

'Ik ga naar hem toe!' riep zij woedend. De neger zag haar vuisten gebald en de toornige blik in haar oog, en wist dat hij zelf het slachtoffer zijn zou, wanneer er ver-

deeldheid onder de blanken kwam.

‘Niets zeggen, misses!’ smeekte hij. ‘Isidore heeft toch ook niets gezegd... van toen...’

Agnes bleef staan. Wat hij ermee voor had, begreep ze niet goed. Maar hij vroeg het dringend... En opeens moest zij denken aan wat de opzichter eens, als terloops, tegen haar had gezegd: ‘Wat er ooit met mij gebeurt, het kan mij niet schelen. Ik speel in een spel dat ik reeds tevoren verloren heb. Om dit al spelende soms te vergeten.’

Alleen als hij dood is zal het hier vrede zijn, dacht zij. En zal het voor mij dan ook vrede zijn? Arme neger... arme ik...

Hoofdstuk X

De vogel Melancholia wiekt met zijn vleugels langs de grauwe lucht. Hij strijkt op wiegelende kruinen neer, die reeds van dorheid bruinen; alle andere vogels vluchten naar een verder woud, want waar hij komt wordt schaduw, trage regen en een zacht geschrei over het land gespreid. Alleen voor wie hem kennen is hij welkom, zonder dat hij ooit een nieuwe boodschap brengt. Omdat hij elk de heimelijke fluisteringen van zijn hart weer in de oren zingt; het lied dat anders is voor elk van ons, maar elk het dierbaarst. Zong niet onze moeder reeds verloren regels, zonder samenhang daaruit? Heeft een meisje eens geen woorden, los daaruit verwaaid, gestameld? Snikt een kind in zijn verdriet geen klank daarvan? O Melancholia, gij witte vogel die die schaduw spreidt en fluistert op een dorre tak nabij ons luisterend hart... Hoeveel dagen hebt gij niet vertoefd op de plantage, om zo stille droefenis, zo zachtjes schreien en vertederd denken aan de eenzamen te leren:

Aan Raoul de Schone Ballingschap recht schoon te zien. Een kiemend paradijs waaruit veel aardse kommernis zou weggebannen worden, en eens de stilte een muziek van vrede en geluk zou zijn.

Aan Josephine, een druk, dicht aan haar borst: de lich-

te zwaarte van een kind, de heerlijke muziek van 't eerste krijten...

Aan Cécile de zoete wederkeer van het verleden, een vermooid Morhang waar alle bloemen bloeien, alles vol verwachting is.

Aan Agnes op een verre heuvel een klein blokhuis, mijlenver van alle mensen, midden in de vlakte. Op de dorpel blijft zij wachten totdat uit de stralen van de ondergaande zon de grote schaduw van een neger op haar toetreedt en een stem in haar begint te juichen.

En aan Isidore een kamp onder de bomen van Loango? En een blanke vrouw, aanbeden en vereerd als een godin? O vogel Melancholia, wat zingt gij in het oor van zwarte mensen?

Aan Willem Das vergetelheid; het dichter, altijd dichter worden van de nevels om hem...

Vogel van de wildernis, laag wieken uw vleugels, schemering omhult hem. Nachtenlang zit gij aan 't hoofdeind van zijn harde bed, doorzingt zijn dromen van een man die valt langs duizelende hoogten, op een grauwe golvenloze zee valt, die hem deint en deint en aanspoelt op verloren kusten als een levend wrak. En altijd blijft uw klagen aan zijn oor, blijft het zijn hoofd doorgonzen... dat hij 's morgens zich bij 't opstaan reeds een teug neemt van de drank die doet vergeten en de stemmen smoort van zulke vogels als gij zijt. En een deel van hem bleef achter bij de dromen waarin men zichzelf herkent. En 't andere deel was een gestalte, gemelijk en weinig spraakzaam in de somberheid der drinkers; prikkelbaar en achterdochtig, zich een vijand wetend die nooit aangevallen wordt en daarom steeds in spanning op zijn hoede blijft. Een eenzame die zich vol schaamte en eigenwilligheid afwendde van de enkelen die zijn vrienden konden zijn, maar die hij nu in zijn verbittering ging

haten: 't egoïsme van Cécile, de ingekeerdheid van Josephine, de domme onkreukbaarheid van Raoul, de dromer die een wildernis tot paradijs ontginnen wou... En vooral Agnes die in al zijn dromen naar hem toekwam, naakt en lachend, om dan plotseling gelijk een wilde kat op hem te spuwen, hem te slaan, te honen zonder dat hij zich verweren kon.

Dit deel van zijn dromen bleef hem achtervolgen, ook des daags. Hij zag haar vóór zich en ontstak in woede, sloeg gelijk een dolleman aan alle kanten, wie hij maar kon raken. En dronk om te vergeten, niets dan nevelen te zien en weg te zinken. Het gaf een soort verlichting als hij merkte dat de slaven samenkrompen bij een enkele blik van hem; dat zij als dieren kropen aan zijn voeten. Had hij zelf niet dieper nog gekropen? En wanneer zijn zweepslag bleek zich op hun ruggen tekende, week iets van al de striemen en de pijn die hij hier in zich, ongeneeslijk, onbetastbaar voelde. Schrik en haat waren rondom hem, en wreedheid volgde hem gelijk een wilde hond.

Dan, wanneer dit alles in de felle middaggloed had uitgeraasd, begaf de laatste kracht hem, overvielen hem de angsten met het vallen van de avond, wanneer nachtvinders en vleermuizen aan alle wanden fladderden en het spook der eenzaamheid hem worgen wilde in hopeloos gevecht. Hoe kon een man alleen zijn in die hel, alleen zich wentelen op zijn bed, zich weren tegen die verschrikkingen... De korte weg naar het gebouw der slaven kende hij zelfs in zijn slaap, in de diepste duisternis. Daar riep hij een der vrouwen die nooit durfden weigeren, bang voor marteling en aan gehoorzaamheid gewend. En in het duister, in de roes van drinken en de vlag van waanzin van bedronken bloed dacht hij soms dat hij Agnes in zijn armen hield en met haar in een diepe slaap

verzonk. Totdat het eerste ochtendlicht hem walgen deed, het zwarte vrouwenlijf mishandeld en uit de deur geschopt werd, en hij om een neger riep die hem met grote kuipen water schoon moest spoelen, terwijl hij vloeken schreeuwde.

Vogel Melancholia, voor sommigen wordt gij een demon die hen tot bezetenheid en misdaad drijft. En waarom sluipt gij als een vampier naar de anderen, drinkt gij onder zacht gekweel het rode bloed en alle sappen uit hun lijf, totdat zij zonder weerstand sterven als uw prooi?

O zoete nachtegaal, o wrede condor van de nacht, die u genesteld hebt bij ons en fladdert om ons heen. Gij totemvogel van de stille dromende plantage.

Voor de vertrapten is er geen rust. Reeds om vier uur 's ochtends opende Isidore de luiken en de deuren. Een kilte die eerst in de nanacht met witte nevels uit velden en bossen opstijgt, woei dan binnen en wekte de andere negers. Eerst werden huizen en stallen beredderd, en dan, nog voordat het vroegste rood van de ochtend boven de woudrand te zien was, gingen de mannen op weg naar hun velden en hurkten de vrouwen op aarde nog nat van de nevels. Zij namen voorraden mee voor de ganse dag, en ter plaatse zelf waar zij werkten werd hun voedsel gekookt. Slaven zijn ongevoelig voor zon en voor hitte; een olieachtige glinstering dekt reeds hun lijven, wanneer nog wat speels en goud-glossig doorschenen, de eerste zonnestraal danst over het dauwige veld.

Dan was 't ook de tijd dat de opzichter aankwam, verhit van een nacht die verkwikking noch rust bracht, en rood van het rijden dat hier in dit wrede klimaat hem altijd het bloed naar zijn slapen joeg.

‘Luie honden... verdommelingen,’ luidde zijn morgengroet, wanneer de dag niet te kwaad beloofde te zijn.

En anders was er slechts zwijgen, en striemen naar ieder die in zijn bereik kwam. En onderwijl zongen de domme vogels het hoogste lied, en begroetten de dag die weer licht en weer voedsel bracht... Licht en voedsel gelijk aan de slaven, aan allen. Dom als de mensen, weten ze niet hoe dagelijks diepere wonden geslagen worden, en binnen de negers een wrok groeit, die eenmaal verschrikkelijk ontploffen moet, al is er geen volk ter wereld te vinden dat zó weet te lijden als deze zwarten met afgeplatte gezichten en blikken zo strak en naar binnen gekeerd, dat eeuwen nog nodig zijn om hun geheime gepeins te achterhalen.

De vogels floten hun zotte gezang, en hoger nog floot langs de oren der negers het zwiepen van de geseling. Anderen werden gestraft met een schop, de vrouwen met vuistslagen tegen de zwarte neerhangende boezems.

Opstandigheid? Antwoord?

Zij wisten wel beter. Hun leven was heerlijk wanneer zij bedachten hoe ver het op andere plantages toeging, waar sommigen van hen in vroegere jaren gewerkt hadden en waarover zij nog vaak bitter verhaalden. Daar werden ze somtijds ten dode toe geranseld, verminkt en gebrandmerkt. Aan dezelfde rivier was reeds eenmaal een negerin levend verbrand en een jongen met een haak aan de ribben opgehangen, drie dagen lang, tot hij dood was.

De meesters hier... nauwelijks waren het meesters. Raoul sloeg hen nooit, hij schold soms en dreigde... Het ergste was als hij zei: 'Ik zal je verkopen.' Genoeg om alle weerspanningheid aanstonds te breken.

De vrouwen... maar Agnes was haast een vriendin. Zij kende en begreep hen, en iedereen vloog op haar wenken. Cécile bleef omgeven door een waas van geheimzinnigheid. De negers dachten soms dat ze een priesteres,

een Vestaalse der blanken zou zijn. En Josephine kenden zij stil en teruggetrokken, nauwelijks een meesteres... Slechts de enkelen die in het blokhuis werkten, hoorden haar stem. De meester die hen aan het andere, de wreedheid van elders herinnerde, was Willem Das. Zijn lopen, zijn stem, zijn gebaren... hij was de enige planter hier, en de anderen bleken slechts goedige vreemdelingen, trouwhartig als kinderen. En omdat er geen was die hem hielp het gezag en de schrik te bestendigen, was Willem Das dubbel waakzaam en streng. Hij haatte de negers als lastige dieren, een kudde van luie en trouweloze beesten, te dom om hun plicht, het eeuwige werk, te verstaan.

Zij fluisterden tegen elkander en smoezelden onherkenbare woorden: altijd verraad. De hand die ze weldoet, grijpen zij vast; hen temt slechts de hand die ze straft. Maar niet alleen daaruit ontstond zijn terreur. Als een koning liep hij de velden door, hij de vertrapte, gesmade, de dienstbare, meester hier, heer over leven en dood van ellendige slaven! Verschimmelde melancholie giste op in hem tot razernij. Eens had Agnes gedacht bij het zien van zijn woede: Saul, de koning door God verlaten... Saul zonder Davids gezang.

En de vogels die dagelijks het morgenlied zongen: orgelende roodborstjes, de alt van een visduiker, hamerende spechten en 't snorren van zwermen kolibri's, hij hoorde het niet... De vlagen van woede luwden tot een droefgeestig staren alsof hij vergat waar hij was, om plotseling op te springen als ergens een neger verademde, iemand de voren niet diep genoeg spitte, een vrouw zich een plek zocht achter een boom. En reeds brandde het veld van de middagzon, liep langs de hoofden en armen het parelend zweet. Van hitte trilde de lucht, alles trilde; en binnen de opzichter beefde een woede. Dan werd er het hardst geslagen en brandde de zweep veel meer dan

de zon, en bogen de negers zich zó diep over het werk, dat niemand het fellere blikken kon zien van hun puilende ogen, groot van een groeiend verzet en van haat.

Recht boven hun hoofd scheen de koperen zon, en geen vogel zong meer. Klein was hun leven, vertrapt als de handbrede schaduw waaronder Willem Das zat te rusten, een vrouw die de stengels opbond, een Creoolse die zwaar ging van dracht en soms hijgend bleef wachten, door hitte bevangen. Maanden geleden was zij veel nachten geweest in het huis van de opzichter, en in die tijd werd haar ook veel pijnlijke arbeid bespaard. Doch daarna waren voor de opzichter afkeer en walging gevolgd bij het zien van haar zwellende lichaam. Hij haatte haar; iets in haar blik, het schichtige, onbewogene kon hem soms plotseling herinneren aan Agnes... een avond, zó in zijn armen geklemd... En ginds Isidore... deze hel... dit vervloekte negergedoe.

‘Werk toch, ellendeling!’ snauwde hij.

Met een zucht boog de vrouw zich dieper. Zij beurde de stengels; een stekende pijn deed haar kreunen. Het was reeds zo ver... zij kon niet meer voort.

Wat was dan dit tergende talmen. ‘Wil je niet, varken?’ schreeuwde de opzichter. ‘Heb je je dáárom zo vetgemest?’

En met een beweging waaraan als vanzelf zijn arm gehoorzaamde, sloeg hij haar languit ten aarde, terwijl de pees van zijn zweep om haar heen float. De vrouw gaf een hoge doordringende gil die allen deed opzien. Meewarig kermden de andere vrouwen.

Maar nog vlijmde de gil na in de troebele kop van de opzichter. ‘Wil je ook nog kabaal,’ schreeuwde hij buiten zichzelf. ‘Ik zal je leren zwijgen.’ En nogmaals zwiepte het leer over borst en gezicht van de vrouw.

Het gillen werd huilen, een diep dierlijk brullen, dat

hem bewoog om te slaan en te slaan, zolang er geluid kwam. Het schreeuwen werd reutelen, een klagelijk praten. Hij schuimbekte, gloeide en verstond in dit reutelen toch nog: ‘Vermoord niet je eigen kind... je eigen bloed... master...’

Het hameren tegen zijn kop, iets kon barsten binnen hem! ‘Hier! Dat zal je zeggen,’ loeide hij, trapte haar midden in 't lichaam dat plotseling niet meer bewoog. Dan schopte hij, schopte 't gezicht eerst, dan...

Donderslag! Wankelend viel hij voorover, gebroken het hoofd. En Isidore, nogmaals de spade geheven, stond over hem, groot en zwart als een woedende wrekende reus; de voor eenmaal losgebroken kracht der wildernis. Zwijgend stonden de mannen rondom, zagen het bloed uit de schedelwond siepelen tot een straaltje dat naar voren liep. Achter hen klonk het gejammer der vrouwen: ‘Whooi, whooi, dinsdag van ramp... wat zal er gebeuren.’

Isidore wierp de spade weg. Hij balde de vuisten, hief ze ten hemel en ademde diep. De koperen zon blonk in het wit van zijn ogen, op 't wit van zijn tanden, en niemand verstond wat hij prevelde... Daarop beval hij alleen met zijn ogen, de mannen het nog rosse lichaam naar huis te dragen, en knielde neder bij 't lijk van de vrouw die nog warm was van leven, maar reeds uit dit wrede bestaan in het eeuwig vergeten gegleden...

Zelf droeg hij haar, zwaar op zijn armen, maar zonder te hijgen en kalm. Op de stoep van het blokhuis lei hij haar neer, naast Willem Das.

‘God in de hemel,’ schreeuwde Raoul en stormde de trap af. Agnes kwam achter hem aan. En Josephine, het bloed en de wonde ziende, sloeg de arm voor de ogen en nam Cécile, die lijkleek geworden was, mee naar binnen terug.

‘Wat... wat...’ stamelde Raoul. Geen woord kon hij uit-

spreken toen hij vóór zich de opzichter zag liggen, 't gezicht beronnen met bloed, over 't blonde hoofd een gapende wonde tot aan zijn oog.

Isidore trad naar voren, rechtop. Maar vóór zich zijn handen vaalbruin en groot, hulpeloze handen gestrekt.

‘Ik heb het gedaan, master,’ zei hij met hikkende stem. Hij viel op de knieën en boog zich.

‘Jij!’ ‘t Was een gil aan Agnes ontsnapt. En dan, door een eensklaps wakker instinct gedreven, liep zij naar 't lijf van de opzichter, en riep haast triomfantelijk: ‘Gelukkig, hij leeft nog!’

Die kreet bracht Raoul tot bezinning.

‘Wat heb je gedaan? Spreek: Heb jij ook deze vrouw...’ De neger keek op, het platte verwrongen gezicht naar boven gekeerd en antwoordde: ‘De baas heeft het gedaan. En mijn *kra*, de geest die in mij woont moest haar wreken. Het móest. O master...’

Handenwringend stond Raoul vóór hem. Aan weerszijden lagen de man en de vrouw. Reeds was Agnes bezig de wonde van de blanke te wassen. Raoul boog zich over de vrouw; zij was al koud en begon te verstijven. Snel doet de dood zijn werk in het land van het brandende leven. Raoul zag ook dat zij zwanger geweest was. Hij moest zijn tranen bedwingen, beet op zijn lippen. Langzaam groeide uit de ondervraging der negers het wreed tafereel vóór hem... ijselijker dan wat hij ooit denkbaar dacht op zijn stille plantage. Tegen Isidore sprak hij niet meer. De neger lag nog steeds op de stoep geknield, met het hoofd op de grond, zelf als een dode.

Agnes liet de opzichter dragen in een kamer dicht bij de hare. Hij kwam niet tot bewustzijn toen het reeds avond was en Raoul nog steeds stond te vragen, te vragen, als om een andere waarheid te achterhalen dan die hij altijd opnieuw uit de omhaal der negers te horen

kreeg: de onmenselijke wreedheid van Willem Das. Weer stond Agnes naast Raoul, vroeg plotseling: ‘En wat moet er met hèm gebeuren?’ terwijl zij naar Isidore wees.

‘Hem overleveren aan het gerecht in de stad,’ zei Raoul koud. En toen spijtig tegen een van de negers. ‘Haal uit het tuighuis de boeien.’

Gelaten liet Isidore zich in de zware ijzers slaan, daarna werd hij gebracht in een deel van het pakhuis waarvan de luiken met dikke bouten gesloten waren. Raoul liet hem daar en sloot zelf de deur af, stond nog alsof hij luisterde, maakte een hopeloos gebaar. ‘God, waarom ook dit nog, juist dit?’

Het avondmaal werd door niemand in 't blokhuis aangeraakt. Zij spraken met fluisterstemmen terwille van Willem Das. Ook de negers roerden de trom niet, bleven slechts toonloos klagen bij 't lijk van de vrouw. De stilte was nu beklemmend; de stilte des doods waarin muggen begonnen te zoemen, en al de insecten van 't woud die hun aas reeds herkenden. Was dit het verre geruis der rivier, of het zoemen van 't bos of het gonzen van bloed in de hoofden?

Vertwijfeld zat Raoul voor zich uit te staren, zocht hulp met zijn blikken bij Josephine. Tot Agnes opeens toonloos maar zeker sprak: ‘Wanneer Das maar in leven blijft, behoef je Isidore niet naar de stad te brengen.’

Morhang schudde het hoofd. ‘Hoe groot is die kans? Hij heeft zelfs zijn ogen niet geopend.’

‘Jij bent van je slaven de heer over leven en dood, Raoul.’

‘De wet van dit land...’

‘Voor de planters bestaat er geen wet. Een ieder kan zelf zijn slaven berechten. Isidore handelde uit noodweer. Ik heb je toch altijd gezegd wat een booswicht die ander...’ Haar stem versmoorde in snikken.

‘Ik weet het. Maar toch...’

Agnes vermande zich. ‘Leven om leven,’ zei ze.

‘Maar niet een blanke voor een zwarte...’ zei Raoul. ‘Neen, hier niet, hier kan het niet,’ voegde hij erbij toen Josephine hem aanzag met iets van een verwijt in haar blik. ‘In dit land met zijn wetten van meesters, zijn wreedheid voor slaven; zijn wetten door planters gemaakt.’

‘Dan haat ik dit land,’ sprak Cécile. Maar Josephine zei: ‘Stil, kind. Wij moeten allen straks bidden dat deze sfeer van moord en mishandeling van ons mag worden weggenomen. De Heer alleen is rechtvaardig. Wat doen wij arme mensen anders dan dwalen.’

Doch eigenzinnig en smartelijk ging Agnes door: ‘Als hij gestraft moet worden, doe het dan zelf. Jij moogt hem niet naar de stad laten gaan, waar maar één straf bestaat voor hetgeen hij deed.’

‘Ik weet het. Hij is mijn beste slaaf.’

‘Hij is meer dan een slaaf.’

‘Ja... veel meer...’

‘Zou je zelf niet gehandeld hebben als hij?’

‘Misschien... ja... Als het werkelijk zo was.’

‘Hij deed goed, wanneer hij met onze begrippen...’

‘Maar kind, dat begrijpt immers niemand. Nooit mag een slaaf zich op ridderlijkheid laten voorstaan of zelf rechtvaardigheid zoeken. Zijn meesters zijn daarvoor verantwoordelijk.’

‘Zoals je verantwoordelijk was voor al hetgeen Willem Das hier gedaan heeft?’

‘‘t Is een doolhof waarin wij geraakt zijn.’

‘Je moet zelf berechten, Raoul.’

Zij bleven tot laat in de nacht al de rampen bepraten die plotseling in het blokhuis de dromen verjoegen. Zij bleven beraden met fluisterende stemmen, terwijl de

plantage in zoemende stilte lag, en aan de bosrand de tijger kwam loeren, aangelokt door de geur van bloed. Een geur met het zoete aroma vermengd van de tuin die tussen de huizen lag en die wit stond van nachtbloemen, welke zich enkel voor 't sterrenlicht openen om de dauw van de stilte te drinken.

Nachtvlinders komen ze kussen, onwetend van 't leed dat in woningen huist waar zo laat nog het olielicht brandt.

Terwijl Agnes opnieuw de wonde van Willem Das verbond, opende hij voor het eerst de ogen. Hij zag in de kamer die om de koelte nog duister gehouden was, de glans van haar haren, glans uit een andere wereld waarvoor hij bevreesd was, en sloot weer zijn ogen van pijn om die aanblik, die stak in zijn hoofd. Maar laat in de namiddag drong toch ook iets van rumoer tot hem door; het luide gepraat van twee gasten: planters die hadden gehoord van 't mislukken van de oogst, en nu kwamen om werkvolk. Raoul, nog somber en radeloos, werd veel nerveuzer door deze onverwachte bezoekers die stampten en vloekten zoals het gebruik is.

‘Beter dat wij naar buiten gaan,’ sprak Raoul. ‘Wij hebben een zieke.’

‘Een van uw dames?’

‘Neen, de opzichter.’

‘O, er zijn middelen genoeg voor een oude stroper als hij. Is het weer koorts?’

‘Hij is verongelukt,’ was het verlegen antwoord.

‘Erg? Hoe is het gekomen?’

Raoul vertelde met weinig woorden wat er gebeurd was. Hij kon 't niet verzwijgen omdat de beide planters, vrienden van Das, bleven aandringen. Toen opeens wilden zij de zieke in elk geval zien.

‘Hij is buiten kennis,’ antwoordde Agnes. Maar op hun aandringen moesten zij naar binnen gelaten worden en zagen de opzichter, wit en bezwachteld.

‘Vervloekt als hij doodgaat!’

De ander voelde zijn pols. ‘Hij stikt van de koorts.’

Willem Das opende even de ogen. ‘Mensen...’ prevelde hij. Het vertederde 't hart van de planters.

‘Wat is er dan, oude jongen... Je piept er wel weer bovenop.’

‘Neen... sterven... Arent, ben jij het?’

De oudste planter ging naast hem zitten. ‘Ik ben het...kalm maar.’

Doch wild trok de opzichter aan het laken en trachtte te schreeuwen en met hese, geluidloze stem: ‘Ik weet wie het deed... die vervloekte... dat ik hem niet zelf heb gedood... waar is hij... waar is hij?’

De koorts gaf hem weer al zijn woeste gebaren terug. Zijn armen en benen bewogen wild, en alleen het gewonde hoofd lag zwaar achterover.

‘Maar wie dan? Ik zal hem krijgen... Ik zal je wreken,’ krijste de planter.

‘Hij is reeds gestraft en al dood,’ zei de ander terwijl hij zich tot Raoul keerde, die bij de deur stond en zich moest vasthouden om niet te vallen.

‘Wat is er met de neger gebeurd? Vertel het dan! Dat zal hem opbeuren,’ riep Arent.

‘Hij is in de boeien gezet, in afwachting,’ sprak Raoul.

‘In welke afwachting?’ brulden de planters. De opzichter was weer in verdoving teruggevallen. Zijn arm hing slap uit het bed; hij kon wel een dode zijn. En de aanblik van een hunner die hier aan 't sterven was, bracht de twee mannen buiten zichzelf.

‘Waar is die neger?’ snauwde de jongste Raoul toe. ‘Kan hij nog staan?’

‘Dat is mijn zaak alleen,’ zei Raoul, onzeker.

‘Dan zal het ook uw zaak alleen zijn wanneer de plantage in brand vliegt. Of denkt gij, een vreemdeling, zo onze wetten te kunnen vertreden? Onder gelijken geldt reeds leven om leven, en gij laat een slaaf ongemoeid? Durf je niet? Wij zullen het doen... Onze vriend wordt gewroken.’

Zij duwden Raoul opzij. Agnes drukte hem haar pistool in de hand. Hij schudde treurig van neen, stak het wapen bij zich, en haastte zich achter de beide mannen. Zij stieten woedend de deuren van magazijnen en loodsen open en vonden de geboeide niet. Dreigend keerde Arent zich om naar Raoul en riep: ‘Wijs hem aan, of ik schiet een ander neer.’

‘Overleg toch...’ poogde Raoul ze te bedaren. ‘Ik heb niets tegen een voorbeeldige straf. Maar in alle rechtvaardigheid, kalm...’

‘Roep al de negers hier,’ beval de planter. Een blanke sprak en de slaaf gehoorzaamde, terwijl Raoul de deur opende waarachter Isidore de ganse dag reeds gevangen zat. Hij knipoogde zelfs niet tegen het licht. Rustig, zonder te haasten trad hij naar buiten toen Raoul hem riep.

‘Heb je een blanke geslagen?’ schreeuwde de oudste planter. ‘Een blanke wilde je doden? Wacht eens...’

De neger antwoordde niet. Er was even doodse stilte waarin de planters beraadslaagden, enkel door blikken.

‘Waarom heb je mij alles niet vroeger gezegd?’ riep Raoul smartelijk tegen de slaaf, die opzag en met een vaag gebaar van zijn geboeide armen naar Agnes wijzend, slechts zei: ‘De misses weet het...’

‘Maar niet aan ons is de wraak...’ zei Raoul, met gesmoorde stem zich van de neger wendend naar de beide blanken. Rondom hem vormden de slaven die kwamen toelopen een wijde kring.

Toen trok de jongste der planters de zweep die hij achter onder zijn gordel droeg, en sloeg met zijn volle kracht, dat de slagen flitsten met lang gefluit. Dan in een plotselinge gril wenkte hij een van de negers, gaf hem de zweep en beval hem te slaan. Een ogenblik weifelde de slaaf, maar de planter greep naar zijn pistool en de neger begon met lange uithalen op zijn broeder te striemen.

Isidore bleef staan als een beeld. Geen kreet, geen beweging was in hem. Zijn gezicht had het wezenloze van zwarte fetischen, een blik als hun schelpen, gericht op een verte die niemand herkent. Slechts zweetdruppels parelend op zijn voorhoofd en op de bleekzwarte jukbeenderen toonden dat er een levend wezen gegeseld werd.

Raoul had zijn ogen afgewend. Maar Agnes bleef staren naar die starre blik van de neger; het was of zijn pupillen diep in de hare keken, en zo een betovering haar bleef dwingen om alles te zien.

Zijn onbewogenheid deed opnieuw de woede van Arent ontvlammen. Ook hij trok een zweep, maar sloeg langzaam, berekend, zo fel dat bij iedere striem het vlees van de neger werd opengereten. Traag vloeiende het bloed uit de wonden... uit zwarte wonden een bloed zo rood als dat van de blanken. Een slag verscheurde zijn wang en zijn mond; het wit van zijn tanden kwam bloot als een grijs. En zonder dat zich zijn benen bewogen, begon hij te wankelen gelijk een kolos die gaat vallen. Zo vellen de bijlslagen woudreuzen neer.

Het zwart werd nu donkerrood, bloederig wit was zijn blik. En plotseling klonk een hoog en verbijsterend gegil van Agnes, die wild uit de toverban losgescheurd, riep naar Raoul: 'Schiet toch, schiet!... Ze vermoorden hem.'

Gemompel onder de slaven; Raoul deed een stap naar voren. Maar op hetzelfde ogenblik knalde een schot, en

Isidore viel als een zak op de aarde, stuiptrekte even en lag toen stil.

‘Wie heeft er geschoten?’ vroeg Arent kalm.

Zijn gezet met het rokend pistool haalde de schouders op en verliet het terrein.

Raoul stond met de handen voor het gezicht geslagen en hoorde niet wat Arent hem zei: ‘Wees blij man, dat er korte metten gemaakt zijn. Je kunt ze nu met je pink regeren tot er een andere opzichter komt. En leergeld hoef je ons niet te betalen.’ Zij riepen hun roeiers en staken van wal zonder groeten. Niemand zag op welk ogenblik Agnes 't bewustzijn verloor. Reeds was een negerin bezig haar bij te brengen met doek gedrenkt in azijn. Raoul zat gehurkt bij Isidore, stamelde: ‘Dood... dood...’ stond op en wenkte de negers dat zij hem weg konden dragen.

Binnen in 't avondduister der kamer schreide hij tegen de schouder van Josephine voor het eerst van zijn leven, en zag niet dat zijn vrouw ook zachtjes weende. Nog gilden zij in zijn oren: de vloeken, de kreten, de striemen. In flarden was ook de stilte gescheurd, in duizenden folter-geluiden. Waar was nu weer een geschreeuw en een gillen? De deur werd opengeslagen. Waanzinnig stormde Agnes naar binnen, de haren verwilderd: ‘Daar!... Daar!’ Uit het kamertje van Willem Das kwam een schreeuwen dat telkens tot reutelen oversloeg, en waarin nauwelijks verstaanbaar de woorden: ‘Eindelijk... Agnes... vervloekte neger...’

Een dierlijk geloei kwam uit het bed, waarin hij zich vastgrijpend aan de gescheurde gordijnen, zich had opgericht. Het verband zakte over zijn ogen en het bloed drupte weer langs zijn kin, in zijn mond, tot het hese gereutel verstomde en het stil werd.

De avond was strak en beklemmend, de wereld gesneden uit staalhard metaal. En haast tegelijk met de dui-

ternis tampte het doffe getrommel dat de dodenwake der negers begeleidt. Het eeuwige eentonige ritme: ongeluk... ongeluk... ongeluk. Na een kwartier was 't om gek te worden, om het uit te schreeuwen alsof je een neger was.

‘Uit, dat getrommel... Ik word krankzinnig,’ schreeuwde Raoul en rende in 't donker naar de slavenloodsen. Doodstil was alles daar. Al de negers zaten gehurkt in een zwijgende kring, en de vrouwen beten zich in de armen om het geluid van hun ‘whooi-whooi’ te smoren. Van verder, van achter uit het bos kwam het getrommel.

‘Laat het toch ophouden,’ smeekte Raoul. ‘Laat iemand er naar toe gaan.’

Maar een van de negers, een man die zei de vader te zijn van Isidore, antwoordde: ‘Het zijn de Loango-trommels, master. Niemand kan ze tot zwijgen brengen. Het is de geest van Kofi die spreekt tot zijn lijk.’

‘Mijn God, mijn God... en Josephine... en Agnes...’ hijgde Raoul. Agnes lag op haar bed te snikken, sprong telkens weer op, sloeg het vensterluik open, staarde verdwaasd in de nacht en kreunde, wierp zich weer op het bed. In de woonkamer zat Cécile geluidloos te schreien, het hoofd in de schoot van haar oudste zuster, die bad en telkens bezorgd bleef staren naar het gebogen hoofd van Raoul.

En aldoor dat trommelen: ongeluk... ongeluk... met grote tussenpozen begeleid door zware en doffe slagen uit het bed van de opzichter.

Toen Josephine ging kijken, verstond zij zijn kreunen: ‘O dat getrommel... die slagen hier binnen mijn hoofd... O vervloekte negers...’ Zij zag hoe hij opschrikkend met zijn kop aan de muur sloeg, als om zichzelf te verpletteren; reutelend: ‘Pijn... ik wil sterven... o hel... dit gehamer.’

Josephine drukte hem neer, maar de doodsstrijd gaf hem een kracht die boven de hare ging. Hij sloeg het gewonde hoofd zwaar als een moker tegen de houtwand. En donker, eentonig, ononderbroken daarbuiten: het trommelen van de onzichtbaren. Duizend geluiden omvingen het blokhuis en heel de plantage; duizenden wrekende stemmen van 't woud.

Tegen middernacht kwam Agnes bleek als een dode de woonkamer binnen. Gelijk een schim bleef zij staan voor Raoul en zei: 'Lafaard.'

Hij antwoordde niet, zat verdoofd door 't onafgebroken getrommel buiten, en de vele gedachten die binnen zijn hoofd voorbijjachtten. Maar Josephine trok haar naar zich toe, hield haar arm om haar zuster geslagen en zei: 'Voor anderen dan wij was hetgeen Willem Das deed geen misdaad. Maar slaven... Hoe ook ons hart weent, wij moeten ons onderwerpen aan onvermijdelijke wetten.'

'Wij moeten? Moeten?' Agnes rukte zich los, en gilte: 'Ik wil niet... Ik heb van die neger gehouden... meer dan van iedereen. Hij was het die mij Het ademen in de verstikkende wildernis hier. Hij heeft mij eens uit de handen van Das...' En weer brak zij uit in onbedaarlijk gesnik, een tranenloos schokken alsof elke trommelslag buiten haar huiveren deed.

Na een wijle hoorde zij ook de doffe slagen uit de kamer van Das. Weer stoof zij op: 'Wat is dat?'

'Hij slaat met zijn kop aan de wand. Dat getrommel... o, o... verschrikkelijk.'

Het was als nam Agnes onzichtbare dingen om haar heen tezamen, binnen de plooien van haar fladderend kleed. Zij was een andere geworden, haastig, onzeker. Een vlaag joeg haar de kamer uit, naar het bed van de opzichter. En alleen met hem in het duister hief zij de vuist op en fluisterde: 'O, wanneer je niet sterft...' Doch hij

hoorde haar niet. Slechts het eeuwige pauken drong door tot zijn stervende hersenen, dreunde in ondragelijke pijn. Hij sloeg weer zijn kop aan de wand, zo hard dat de slagen bonsden aan Agnes' borst en haar deden lachen door een weldadige prikkel: 'Aah... hoor je de dodenmuziek, Willem Das... Hoor je zijn wandelen over de bossen, de steppen... Hij roept je, ginds, waar je man tegen man vecht, en waar jij zijn slaaf zal zijn... ginds, in Loango... hoor je hem!'

Iets van haar stem, van het diepe verborgen verwijt moest zich vermengen met al het getrommel. Het moest als een vlijmende priem tot de binnenste kern van zijn kop zijn gedrongen, want nogmaals schokte de opzichter op, en sloeg met zijn hoofd tegen de wand en de balk naast het bed, een zware onmachtige beukelaar om het blokhuis te gronde te richten. De val, van een kokosnoot, hard, en een krakende tuimeling, reutel die middenin afbrak.

'Bind hem vast,' riep Josephine en trok Raoul in het kamertje mee.

Bij het licht dat zij meebracht, zag zij het arme gezicht van haar zuster vertrokken tot lachen, een akelige grijns. En half uit het bed gevallen, de opzichter; eindelijk dood.

't Is gedaan,' zei Raoul, bevrijd van een deel van zijn angst.

'Uw hemel stort neer op ons hoofd; heb meelij Heer,' kloeg Josephine, en nam Agnes weer mee naar de woonkamer.

Nog dreunde het trommelen van ver uit het woud. Het zong ze in een schichtige slaap, waaruit hun gedachten hen telkens weer opschrikten. En bij de dageraad zaten zij nog om de tafel. Plotseling was het zeer stil geworden, zeer leeg en kil. En daarin, opeens, tjuikte een vogel, kraaide de eerste haan.

Er volgde een begrafenis, niet droever en somberder dan wanneer op een vroege morgen mannen langs het landpad naar een akker gaan, een diepe vore spitten en voorzichtig in de rulle aarde jonge planten poten. Raoul had er erg tegen opgezien, maar toen het was geschied herademde hij.

Nu stond een verdubbeld werken hem te wachten en er bleef geen tijd meer voor zwaarmoedige gedachten. Hij moest al het werk van Willem Das doen, want het kon nog heel lang duren voor hij weer een blankofficier verlokken kon de wildernis met hem te delen; zwakkelingen bleven in de stad, de moedigen begonnen voor zichzelf. Hij had te wachten tot de kans zich keerde.

Maar dit werk deed hij gaarne. Het bracht hem dichterbij de slaven en ook dichterbij de aarde dan hij zich tot nog toe had gevoeld. Hij wist nu ook dat er geen onrecht meer geschieden kon; zijn waakzaam ook zou alles zien; bedrog was niet meer mogelijk.

Het enige wat hem zeer verdriette, was het ontberen van de hulp die Agnes vroeger had geboden en die nu onschatbaar zou geweest zijn. Sinds het rampzalige einde van de slaaf en 't sterven van de opzichter had haar leven echter zulk een droeve keer genomen, dat Raoul zo vaak hij haar zag gaan, verwaarloosd, onverschillig tussen de slavinnen, bijna of ze een der hunnen was, een korte doodsangst uitstond om harentwil. Het kon niet lang zo duren.

De eerste dagen had zij steeds alleen gezeten, urenlang geschreid. Zij lieten haar betijen: iedereen was nog van streek. Toen was na de begrafenis de noodzaak van het werk gekomen, en met dezelfde snelheid als de dagen gaan, kwam het vergeten. Maar voor Agnes niet. Wel stond zij eindelijk op, maar vreemde warrelingen van gedachten beefden door haar brein. Een zwaar neerdruk-

kend schuldgevoel woog op haar. ‘Had gedurfd, had gedurfd,’ schreeuwde het steeds in haar hoofd. En vóór zich zag zij Isidores gestalte, een ander beeld waarin zij hem toch plotseling herkende: een man die zij had kunnen liefhebben, die rechten had op haar. Als zij gewild had, was hij vrij geweest; zij konden weggaan, in hun eigen wildernis; hij, de geweldige, de sterkte, zou een huis gebouwd hebben, zijn land ontginnen en zij zou alleen zijn met het beste, het geheimste dat haar hart bedenken kon. Was zijn aanwezigheid niet blank... en die van al de blanken die hier kwamen weerzinwekkend? Hèm behoorde zij... en nu had zij lafhartig toegezien hoe hij vermoord werd. Nòg, wanneer zij luisterde, gilde in haar oren 't zwiepen van de zweep, schrok zij van het pistoolschot, zag zij de open wonden... In haar slapeloze nachten hoorde zij hem kreunen, ver, vanuit het woud waarheen hij was gevlucht voor al de wrede blanken die hem achtervolgden. Alles om haar heen behield de kleur, de taak die het gehad had op die vreselijkste aller avonden. Zij kon de plaats niet overlopen zonder huiveringen; op de velden meende zij in iedere gestalte, in iedere zwartgebrande boomstomp zijn wreedgemarteld lijf te zien, en sloeg zij beide handen voor 't gezicht om niet in snikken uit te barsten.

Zware schuld woog op haar en zij werd gedwongen deze uit te delgen. Toen Isidore nog leefde had hij eens bij 't luisteren naar een specht gezegd terwijl hij lachte: ‘Hoor, mijn vaders vader slaat de trommel, misses. Deze vogels zijn de geesten van gestorven mensen.’

‘Bijgeloof,’ had zij geantwoord, zoals altijd. En nu, bij het horen van zo'n vogel, waarom rilde zij? Niets van hem bezat zij, dan dat wat hem dierbaar was en waarin hij geloofde. Daarom droeg zij nu ook om haar hals 't bezweringsbosje dat hij haar gegeven had. En toen Raoul

haar vroeg wat dat betekenen moest, was zij van woede opgestoven, krijsend: ‘Laat mij ook maar slaan, ik ben ook een slavin!’

Ontsteld had hij haar nagestaard. Haar prikkelbaarheid groeide, zelfs het zacht vermanen van Josephine wist haar niet te temperen. Agnes was opeens geheel van hen vervreemd; zij voelde zich alleen nog thuis tussen de negerinnen, daar waar alles was gelijk 't bij Isidore behoorde.

Op haar kleding gaf zij ook geen acht meer, deed het vuilste werk samen met de vrouwen die eerst schichtig, dan alras gewend aan al haar vreemde doen, haar talloze verhalen deden uit de wereld van gevaren, geesten, vrees en deemoed waarin zij zelf altijd leefden. Agnes bleef dan dikwijls bij hen eten, sprak hun taal waarin de woorden melodius tot lange reeksen saamgeschoven worden, en leerde met hen het gedoe van blanken diep-verholten minachten.

Telkens als een van haar zusters of Raoul haar aansprak was haar antwoord bars en kort; vaak zat zij ook afwezig, hoorde niet wat men haar zei, of gaf ze een antwoord dat op andere dingen sloeg.

Dit alles bleef zo en verontrustte ook Josephine meer dan zij zichzelf bekennen wilde. Zulk een opgekroptheid, dacht zij, moet in deze wildernis ontaarden, en het leed dat niet naar anderen uitvloeit, overwoekert ons geheel, misvormt ons wezen, maakt het onherkenbaar. Leed had Agnes zo van haar vervreemd, en waar de vreugde te ontdekken die haar weer terug zou lokken? Ver van Bel Exil bleef alle vreugde... in deze stilte zou haar lachen hartverscheurend klinken.

't Vallende geblaarte in de bossen zeeg met onderbroken snikken neer; het schreien om een oud, maar onvergeetbaar leed.

Hoofdstuk XI

Raoul stond nu alleen voor al het werk, het nam hem zo geheel in beslag dat hij aan niets meer dacht dan aan zijn plantage. Juist als bij iedere andere planter was van de ochtend tot de nacht zijn aandacht slechts gericht op al wat nodig was voor aanplant, graafwerk en bebouwing van de kostgrond. Overal tegelijk moest hij aanwezig zijn, want aan de negers ontbrak elke leiding nu ook Isidore er niet meer was. Het leek of ze niet het minst begrepen wat er gedaan moest worden. Dom-gewillig liepen zij elkander in de weg. Soms, omdat hij zich niet kon verdelen, was Raoul genoodzaakt Josephine te vragen bij het werk toe te zien. Zij liep dan meestal samen met Cécile naar het veld; een grote strohoed sloeg zijn schaduw over hun gezicht, en zij beraadden samen of het goed was wat de slaven uitrichtten. De zachte stem van Josephine leerde streng bevelen. Nooit had zij een zweep bij zich, daar de schaarse woorden die zij sprak de koninklijke toon bevatten die ook een onwillige dienaar dwingt tot gehoorzaamheid. Maar zij deed dit mannenwerk slechts met afkeer, en verlangde dat de oude rust en het geregeld leven zouden wederkeren. Veiliger dan in de open woestenij van pas-gerooide velden voelde zij zich in de kamers van het woonhuis. En zo was het ook met Cécile.

Doch zonder klagen deed zij 't werk dat Raoul haar vroeg. Zij zag hoe zwaar zijn slaap was als hij doodvermoeid al spoedig na het avondeten in zijn stoel neerviel, of mismoedig op het cijferboek bleef staren tot zijn hoofd al dieper, dieper zonk. Zijn zwijgende gelatenheid gaf haar een grotere pijn dan wanneer hij opstandig had gemord; hij gaf haar geen gelegenheid om hem te troosten, ging zijns weegs, van haar vervreemdend door zijn pogen om heel sterk te zijn.

En onderwijl leefde Agnes een voor de anderen onbegrijpelijk leven, ver van hen. Haar gebaren en de enkele woorden die ze in het woonhuis sprak, verloren meer en meer al wat aan oude dagen kon herinneren; zij deed soms denken aan een negerin, wantrouwend, schichtig, een geslagene wier bitterheid dan plotseling in schreeuwen uitbrak. Wanneer zij naar de velden ging, was het om eten voor de negers te bereiden. Anders bleef zij altijd bij het vrouwenwerk, de wasserij, de kostgrond en het varkenskot. Des avonds speelde zij vaak met het bruine kind dat nu een vrije was. Zij liet het dansen op haar schoot, zij liet het lachen, tot opeens een striemende herinnering haar schrikken deed, zij door de avondnevel uit het huis van Willem Das het wit van zijn gestalte naar haar toe zag komen, en vol afgrijzen het kind teruggaf aan zijn moeder, gillend wegliep...

Sinds zijn dood was 't huisje leeg gebleven. Een instinct van afkeer had Raoul belet een andere bestemming aan die afgelegen woning te geven. Ze moest maar wachten tot een nieuwe blanke kwam. Hij kon niet weten dat voor al de negers thans dit huis een dodentempel was. Zij brachten rijst en vruchten voor de geesten van de doden die des nachts zo dicht om deze plaatsen dwaalden, omdat zelfs in het andere leven geen van ons het leed vergeten kan dat hem ten dood dreef; het bindt ons aan de

aarde waaruit wij geboren zijn, gelijk een navelstreng van donker brandend bloed. Onmacht en in een onherbergzaam element, zou Isidore gelijk een zwemmer in de zee voortdurend trachten weer de kust te naderen van dit leven. En dan moest hij weten dat zijn vrienden hem nog wachtten, dagelijks aan hem dachten, hem zijn voedsel bleven gunnen. Heimelijk legden de negers het neer achter de dorpel van het huisje waar zijn enige vijand had gewoond, en waar hij zeker zou terugkomen voor een ontmoeting, een onzichtbaar gevecht van man tegen man.

Agnes wist dat de negers dit deden, maar zij zweeg. Want ook voor haar was sinds die diep-rampzalige dag het uitzicht in een nieuwe wereld opengegaan. Er waarden schimmen rond om haar: herinneringen die zich losmaakten van haar wezen, maar altijd bij haar bleven. De negers voedden ze met spijzen die zij nimmer aanraakten; maar Agnes voedde ze met al de sappen van haar lichaam, met haar eigen ziel, langzaam verteerd.

Nu ook begreep ze, waarom door de negerinnen van de vampier werd verhaald, welke bij mensen huist en vriendschap sluit met vrouwen die haar drenken met hun bloed, totdat zij aan die schrikkelijke liefde sterven.

Duizenden vampiers, in de donkere gedaante van vleermuizen, huizen in het woud. Des nachts bevolkten zij de plantage, brengen onheil aan de levenden, aan wie ze minacht.

Een der vrouwen wees Agnes de varkens en zei als om haar nog te overtuigen: ‘Zie maar misses, hoe ze dagelijks vermageren. Ze zullen weldra doodgaan. Het zijn de vampiers die des nachts het vloed van de varkens drinken. En verjaag ze niet! Want anders gaan zij naar de mensen.’

Toen Raoul op zekere dag ontdekte dat de dieren zie-

kelijk en mager werden, peinsde hij vergeefs over genezing, over ander voedsel. Niets hielp, en toen Agnes, terwijl hij moedeloos naar de varkens keek, zei: 't Zijn de vampiers,' haalde hij zijn schouders op en kon hij bijna schreien om het magere gezicht, de grote ogen en de benige handen van het meisje dat daar tegen het beschot geleund stond.

'Als je weer de dammen met mij langs rijdt,' zei hij, 'wordt weer alles goed. Binnenkort begint de nieuwe aanplant, Agnes...'

Maar zij schudde heftig, onbeheerst het hoofd en zei: 'Neen, neen. Ik hoor nu bij de slaven. Iedereen heeft ze verlaten.' En zonder te wachten op zijn antwoord liep zij naar de loods.

Vóór het einde van de week stierven er enkele varkens, doodgezogen door de vleermuizen van 't woud. De andere volgden spoedig. Stiller werd het weer op de plantage. Het gegrom der dieren was verstomd; alleen een kind durfde nog luidop te lachen of te schreien. Het paard van Agnes hinnikte in de stal, en sloeg verschrikt zijn kop en hoeven tegen het beschot, totdat de vleermuizen verdwenen waren.

In de vrouwenloods was vrede; niemand stoorde meer het nachtelijk leven van de negerinnen. Zacht voor haar uit zong een van hen een dromerig lied, en Agnes die daarbij zat, wiegde even met hoofd het ritme mee. Het kleine olielichtje liet de schaduwen op alle kale wanden dansen. Agnes rolde een mat uit, legde zich te slapen naast een oude negerin.

En in het blokhuis zei Raoul tot Josephine: 'Spoedig zal het nodig zijn dat wij het arme meisje naar de stad vervoeren. Zij kan hier zo niet blijven wanneer een nieuwe blanke komt.'

Josephine slikte met geweld de smart terug die in haar

keel drong, en antwoordde: 'Heb nog geduld... Het zal nog beter worden... Het móet toch beter worden?...'

Raoul stond op. Hij zuchtte: 'God, o God...'

Alleen de kentering van de seizoenen schokt de eentonigheid van het leven in het binnenland. Na een maandenlange droogte komt verrassend plotseling de eerste regenvlaag de bossen vegen. Eensklaps ook komt een einde aan de regentijd, de laatste wolken verdwijnen, alle vochtigheid is binnen enkele uren weggezogen. Alleen in onkenbare verten krampen de regens nog na, en ergens onder de horizon wordt een gevecht op leven tussen wolkenlegers en talloze zonneschichten geleverd!

De mensen, ongewend nog aan de nieuwe droogte, staan uit te zien naar 't urenlang weerlichten aan de avondhemel, boven het woud: de weerschijn van het ver gevecht dat in een andere wereld uitgestreden wordt. Geluidloos blijft dit onweer, maar door 't vele vuur en 't lang òp-lichten is het even schrik-aan-jagend als wanneer er zware donderslagen rollen. En zolang het duurt weet niemand of de regen het niet eenmaal nog zal winnen, voor een laatste maal terugkeert, woedender dan ooit, in zware gutsen neervalt, alles platslaat, murw slaat, totdat op een vroege morgen triomfant de zon staat aan een smetteloze hemel.

De plotselinge regenbuien die de grote droogte preluderen, zijn gevaarlijk, want zij doen het zaad te vroeg ontkiemen en zij woelen diepversmoorde ziekten in het mensenlichaam los, jagen koortsen uit het bos om onderdak in woningen en loodsen. Sterke mensen sterven in die dagen, als ze niet met volle teugen 't kruidenkooksel van de negerinnen drinken.

Op zulk een dag, verloren tussen twee seizoenen, stond Raoul bij 't werk op het laatste veld dat nog gereed

gemaakt moest worden voor de aanplant. Een gevoel van trots verblijdde hem, nu alles toch gereed gekomen was, vlak voordat de droogte zou beginnen, en hij met kalmte en met onvermoeibaar werken evenveel tot stand gebracht had als de opzichter het vorig jaar. Ook aan de andere zijde der plantage had hij nieuwe velden voor de aanplant van tabak bereid. Maar de bedden moesten nog verzorgd worden en Josephine hield het toezicht, samen met Cécile die meer dan naar het werk der negers naar de rokerige verte keek, waar weer het bos begon, onaangetast door mensenhanden.

Voor haar was in de jaren dat zij hier op de plantage blijven moest, de wereld tot een vreemde en barbaarse markt geworden, waarin zij die gans terzijde bleven staan het beste deel verkopen. Opzettelijk had zij al haar dromen, al haar voelen afgesloten voor de wereld rondom haar, om niet dodelijk gewond te worden en verslagen. De teersten leren vroeg zichzelf in te kapselen en te ontkomen aan de stormen die de sterkeren storten doen. Zij leven zeer behoedzaam, zonder grote vreugden, zonder al te diep verdriet, maar vangen wel met uiterst fijne voelhorens al de lichte ademtochten en de verste aantocht van orkanen op. Wel doortrilt het ganse leven hen, maar het slaat ze niet te gronde, het doorhuivert zulken slechts.

Zij weven zich een ondoordringbare droom, waardoorheen alle dingen hun veranderd schijnen, evenals het uitzicht door een oud veelkleurig vensterglas niets meer gemeen heeft met de werkelijkheid. Zij zien het leven en begrijpen het in de beduiding die het krijgt, vervormd door hun droom.

Zo was ook voor Cécile de plantage een tuin geworden, waarin haar fantasieën slechts schichtig leven konden, en voortdurend door gevaren, door te felle weer-

lichten, te luide stemmen en te harde aanrakingen werden bedreigd, zo vaak zij werd genoodzaakt uit de zelfverkozen eenzaamheid te treden. Was 't niet hierdoor dat zij dikwijls vagelijk scheen te glimlachen wanneer zij aangesproken werd, en vaker nog haar blikken een geheim leken te zoeken dat onvindbaar was, daar waar zij zich bevond? Zelfs in de alleenspraak die de smartelijk-zoete wellust van de eenzaamheid genoemd wordt, bleven al de vormen en gestalten uit haar dromen onbenaambaar. Vroeger leek het of zij zich terugbevond in een vermooid en lentelijk Morhang, maar allengs waren parken, mensen, het kasteel, de heuvel en het land vervaagd, er bleken enkele kleurige wolken, wijde vijvervlakken en doorzonde leegten om haar heen gekomen. Daarin leek het dwaas opeens gewone mensen, alledaagse dingen te ontdekken; daarin was zij zelf somtijds een vreemde die zij plotseling hervond.

Zij was de enige die niet bekommerd scheen om Agnes, diep in haar gevoel gerustgesteld door een besef, dat ergens in een land waar ons bestaan zich verder voortzet dan ons kennen weet te stijgen, alle dromen in elkander vloeien, alle onderscheid van dwaas en wijs is uitgewist. Zij meende: al wat Agnes anders deed dan vroeger, vond zijn oorzaak in gebaren en daden die zij uit haar dromen in het ruwe leven der plantage overbracht. Ik zou misschien ook zo gaan doen, dacht Cécile dan, wanneer ik spontaan als Agnes was; doch beter is het om maar stil te zitten en geen woord te zeggen, opdat Josephine zich niet bezorgd maakt en Raoul zijn voorhoofd niet behoeft te fronsen. Hoe gemakkelijk zou het zijn als alles anders was, wanneer ook zij maar liepen en de dingen lieten gaan zoals ze gingen, en hun dagen niet vergooiden aan een werk voor anderen dat toch zonder resultaat bleef.

Zij dacht aan deze dingen zelfs terwijl zij op het veld

bij Josephine was, wat rondliep, boog naar een verloren paarse bloem tussen de stoppels, en de wolken gadesloeg die zwaarder klommen boven 't grijze rookgordijn dat vóór het bos hing. Deze gingen snel hun avondwaartse weg, steeds achtervolgd door nieuwe, grotere wolkgevaarten. En opeens, nog vóór de zon verdwenen was, ruiste in de verte uit het bos het zachte zoemende gefluit dat regenstorm beduidt.

Zij waren haast een uur ver van de woningen, er was alleen een klein kamp opgeslagen voor de blanken: enkele brede palmbladeren over schuine staken, goed om te beschutten voor te hete zonnestralen en een kleine regenbui, maar niet bestand tegen het groot geweld van water dat soms uit de tropenhemel losbreekt en meedogenloos de aarde teistert, alles voor een dag lang onder water zet. 'Bezem van het woud' noemen de negers zulke wolkbreuken, en zij horen aan 't minutenlang gegons de zekere aankomst van de watervloed. Zij wachten deze geseling die pijn en koortsen brengt niet af, maar hollen overal heen waar een mens zich kan beschutten.

'Weg! Gauw lopen, misses!' schreeuwden zij, toen Josephine het kamp in ging met Cécile. En daar het loeien zwaarder werd, tot groot geraas als branding van de zee, riep Josephine de slaven toe: 'Loopt naar huis toe, snel!' Doch voor zij op de achterdam gekomen waren, had het razend regenen ze achterhaald. Eerst vielen dikke regen-droppels, schuin door wind gezwiept. Maar spoedig viel het water slechts in felle dunne stralen, onophoudelijk en dicht, zodat ze holden in een flakkerend wit gordijn waartegen de wind blies, en dat brandend tegen hun gezicht en handen sloeg.

In enkele ogenblikken waren zij doorweekt gelijk de dam waarover zij nu liepen, en waarin de schoenen van de blanken reeds met zuiggeluiden bleven kleven. Tegen

zoveel overvloed van water is de uitgedroogde aarde niet bestand; zij zijgt uiteen tot modder en het leem waaruit de dam bestaat wordt taai en glad. Alleen de brede tenen van de negers planten er zich veilig en veerkrachtig in. De slaven waren spoedig vóór geraakt, en Josephine, ongewoon aan tochten door het bos, liep hijgend, trager, steeds meer vastgezogen door de modder van de weg. Vlak voor haar liep Cécile, telkens omziend: 'Kom dam... kom!'

In 't gordijn van regen waren de negerruggen en de bomen niets dan schaduwplekken in een witte mist. Een enkele kreet riep moed naar de achterblijvers. Tot eensklaps ook van achteren een schreeuw klonk. Josephine was uitgegleden, van de dam gevallen in het struikgewas.

'Help, help... kom hierheen!'

De regen zong hevig zijn lied. De negers hoorden niets dan dat. Alleen Cécile stond hulpeloos, riep, tot haar zwakke stem slechts schor geluid gaf. Toen het zij zich voorzichtig glijden van de dam in 't struikgewas, waar Josephine zijn moest. En terwijl het noodweer duurde, trachtte zij met alle spanning die in haar gekomen was haar zuster overeind te helpen, haar te steunen, wijl haar enkel hevig pijn deed.

Josephine kreunde: 'Trek je schoenen uit. Alleen zo kunnen wij nog verder komen.' En op blote voeten, klappertandend, pijnlijk en bezeerd, kwamen de beide vrouwen eindelijk thuis, en kort na hen Raoul. Wel gaf een negerin hun hete kruidenmedicijn, maar eer het donker was lag Josephine van koorts te rillen in haar bed en zag Cécile zo bleek, dat Agnes toen zij in de kamer kwam, de lamp dicht bij 't gezicht hield van haar zuster en toen mompelde: 'Je lijkt een vreemde.'

'Heel het huis lijkt om mij te draaien,' fluisterde Cécile. En bij het slapen gaan zag Agnes dat haar wangen

gloeiden van de koorts en dat ze onrustig woelde in haar bed.

Raoul had een ondragelijk leven in de dagen van hun ziekte. Veel van 't werk verdroeg geen uitstel, hij moest overal aanwezig zijn, en maakte zich dan zoveel zorgen over Josephine dat hij telkens weer de weg terugreed naar het woonhuis om te zien hoe het met haar ging. Gelukkig hoefde zij niet lang in bed te blijven; bittere kruiden hadden al de koortsen en de krampen doen verdwijnen. Slechts haar enkel deed nog pijn bij 't lopen. Maar dat zou vanzelf genezen, zei de negerin die haar masseerde.

Josephine voelde zich zelfs sterk genoeg om nu Cécile te verplegen, die nog altijd in haar smalle bed lag, schokkend van de koorts, dan urenlang bewegenloos van uitputting. De dodelijke reuk die uit verborgen slapende moerassen in het diepste van het oerwoud stijgt, was op die koude tocht tot in haar borst gekomen, het begin van een zeer droeve regendag die nooit meer eindigen zou, en waarin zich haar koortsvisionen openden als hete oasen, wit verlicht.

Dan waren voor haar wijd-geopende ogen alle kamer-wanden ver uiteengeweken en van kleur veranderd. Leek het niet de slotzaal van Morhang? Zij kon zich overbuigen uit het raam. En daar? Een merel! Een merel riep in de rode beuk... O, oude trouwe schaduw van de rode beuk; gebroken herfstlicht dat altijd het blond van een broos meisjeslijf omgaf.

Wanneer Raoul niet op zijn paard de sluizen langs reed, links en rechts de negers commanderend om het kroos te dreggen, dan had hij zich ook misschien iets van die ochtenden herinnerd, die nu overwoekerd waren door het vele groen en al de heesters der plantage. Als hij thuis kwam wist hij niets te zeggen tot Cécile dan: 'Gaat

het beter, zusje?’ En zo moe en zorgelijk viel hij bij de tafel neer, dat Josephine niet de moed vond hem te doen inzien, hoe het meisje dagelijks zwakker bleek, verteerd werd door de koorts.

Een enkele maal kwam Agnes met het kooksel van weer nieuwe kruiden, bood het zwijgend aan de zieke die geduldig dronk, ofschoon zij huiverde van al die bitterheid. Weer sloot zij dan haar ogen, liet de dromen komen, wachtend tot de laatste, die nog geen verteld heeft, haar voorgoed bevangen zou.

Zij stierf zoals een slecht-gemeerde boot door 't kerende getij de kreek verlaat. Geen die het zag. De dag herkreeg zijn ochtendlijke mildheid, want de zon neigde al ter kimme. Maar nog telkens sloeg de avondhemel in stil en angstwekkend lichten open. Laag achter de onbekende horizon streed nog de laatste regenwolk met het zegevierend licht.

Toen Raoul naar het meisje vroeg, zei Josephine: ‘Zij slaapt nog. Reeds een uur lang is zij rustig.’ Maar bij 't avondeten dreef een plotselinge angst haar naar het kamertje. Een schreeuw: ‘Raoul, Raoul!’

Morhang boog zich over 't bed. ‘Zij slaapt... zij slaapt toch... Waarom denk je het ergste?’

Docht Josephine bleef schreeien, zonk op de knieën naast het bed en wachtte snikkend tot de kilte van de meisjeshand die naast de hare lag, de laatste hoop deed doven in haar hart. Zij weende aan de ruwe, bosdoorgeurde kiel van Raoul: ‘Nu heb ik niets... niets dan jou op de wereld.’

Onhoorbaar als een kat sloop ook Agnes in de kamer.

‘Dood?’ vroeg zij, zo zacht alsof een andere stem gesproken had. En Josephine begon weer heviger te snikken, omdat Agnes even stil als zij gekomen was, weer heen ging en niet meer terugkwam.

Eerst bij 't ochtendkrieken trad zij nogmaals binnen, bergen witte bloemen in haar armen, en gevolgd door twee slavinnen die nog andere witte bloemen droegen. Heel het huis begon te geuren naar een zoete en verdovende jasmijn. Een lange krans van bloemen werd gewonden om en over 't lichaam, dat heel smal en wit, als was het zelf een vreemde bloem, daar neerlag. Josephine zag niets dan bloemen in de ruwe kist waarin Cécile gelegd werd.

Haar benen trilden. Zij was niet in staat de kleine stoet te volgen, die de kist droeg naar de akker dicht bij de rivier, een plaats werwaarts geen der bewoners van dit oord ooit ging, omdat de heuvel die het graf van Willem Das beduidde, hun aan veel leed herinnerde en door de negers als een plek van onheil werd geschuwd. Niet ver van daar werd in dezelfde aarde een vage liefelijke herinnering begraven aan een meisje, dat met haar voeten lichter Bel Exil betreden had, dan witte vlinders de kelk-bladen van een koninklijke bloem beroeren.

Agnes bleef bij Josephine achter. Voor de eerste maal sinds lange tijd sloeg zij de arm om haar zuster en zei kalm: 'Je hebt Raoul toch nog... En waarvoor zijn wij anders in de wereld dan om eens te scheiden van hetgeen ons dierbaar is, maar wat wij niet genoeg beminnen om 't voor eeuwig vast te houden.'

'Ben je eindelijk teruggekomen, liefste zuster,' schreide Josephine.

Doch Agnes antwoordde: 'Ik moet nu voortaan spreken voor Cécile, die zich onzichtbaar heeft gemaakt, maar bij ons is in deze kamer.'

In de zondagstille weemoed rustte de plantage. Raoul stond aan de oever der rivier en zag het zwarte water stadwaarts stromen.

'Weg van hier voordat hetzelfde ook Josephine ge-

beurt,' hamerde een gedachte in zijn hoofd. Maar heel zijn wil, zijn hoop, zijn energie stond op tegen die dreiging en redeneerde: Waar wil jij je dan verbergen voor de dood? Rusteloos blijft het zwarte water verder stromen; een boomtak drijft, blijft haken aan de oevers, toeft even, draaiend, gaat weer verder, verder, verder... Wat deed hem vroeger dan zo stil berusten in de ongelukken die hem pijnigden... Een wil? Een hoop? Een naam? Wordt dan het aanschijn Gods zozeer veranderd in de warreling van planten, dieren, wezens die zijn naam nooit noemen, voor wie slechts de zon, de wind, de donder en de regen afgezanten zijn van vreemde en vijandige geesten? Onbenaambare...

Groot stond het woord aan de overzij van de rivier. Een luid gekrijs van apen werd weergalmd. En een open stilte volgde, van verwachting rijp; alsof elk ogenblik uit verre kreken een gezang zou klinken: Moed, hou moed...

Diep ademde Raoul. Hij voelde dat de wildernis bij alle leed hem ook een nieuwe sterkte had gegeven, de taaie buigzaamheid der boslianen die nooit overwoekerd worden, maar op elke plaats, in elke richting blijven groeien.

'Overal waarheen wij gaan, zijn wij in uw handen,' sprak hij halfluid tot het water, tot de bosrand, tot de tintelende blauwe lucht. De stilte gaf het antwoord; deze grote stilte, die uit het leed en onze terugkeer tot de boezem der natuur geboren wordt.

Telkens weer als er plotseling en aangrijpend iets veranderd was in de plantage, volgde een tijd van drukkende ingekeerdheid en van sombere stilte voor al de bewoners van het blokhuis. Onherkenbaar was Bel Exil geworden, nu Cécile er niet meer was. Hoe zou 't ook anders kunnen... Zoveel jaren waren zij bijeen geweest, dat uit al de

onuitgesproken tederheden de grote, schijnbaar indolente vanzelfsprekendheid gegroeid was, welke een der taaiste en schoonste vormen van liefde is. En deze vanzelfsprekendheid werd plotseling verscheurd door 't onbegrijpelijk lot. Hoe kon het leven van de anderen nu nog voortgaan?

Voor Raoul was het of er altijd iets ontbrak in 't huis; iets zo noodzakelijks als een deur, een venster. Ergens was een leegte ontstaan, waarvoor geen enkele vervulling denkbaar was. En Josephine was het alsof een kind gestorven was, en in haar innigheden overbleven die zij voortaan niemand anders schenken kon.

Zelfs voor Agnes was er iets gebeurd dat zij niet mogelijk dacht: nog eenmaal werd weer de plantage in een nieuw vreemd licht gehuld, nog eenmaal leek de kleur der bomen en de bocht van de rivier een andere, voelde zij zich even vreemd als in het woonhuis hier tussen de negerinnen. Zij trachtte het zich te verklaren; 't is Céciles aanwezigheid; ook deze schaduw zal gelijk de andere mettertijd verdwijnen, en de vage angst-en-deernis die hier over alles hangt, klaart mogelijk op, zodat weer alle dingen hun gewone aanschijn krijgen. Misschien zijn deze wisselingen de seizoenen van ons hart. Misschien moeten wij evenveel tormenten als het woud over ons heen gestormd krijgen, vóór wij in dezelfde stilte, in dezelfde lijdzaamheid als de natuur rondom ons kunnen zijn. En vóór dezelfde groeikracht weer de wonden van ons hart herstelt. Het ergste is, dat geen de ander helpen kan. Wij lopen langs elkander, in onszelf gekeerd, verstaan de woorden niet die anderen tot ons spreken, horen nauwelijks het klagen van ons eigen hart. En toch... langs alle wegen lopen wij alleen, om ogen te ontmoeten die lang in de onze blikken, om een hand te drukken die warm in de onze weegt, een lichaam loom te laten rusten

tegen 't onze... Josephine begon iets te begrijpen van de uiterlijke verdoving waarin Agnes rondliep. Dof en moe was ook haar hoofd geworden na het heengaan van Cécile. Doelloos was een deel van haar bestaan geworden, leeg een kamer van haar hart. Raoul was bijna altijd weg, gans opgeëist door 't vele werk van de plantage. Wanneer hij bij haar was, bleef heel zijn aandacht bij de dagelijkse zorgen en de noden van de toekomst. Vaak terwijl hij naar haar keek scheen hij haar niet te zien, en was zijn liefkozing slechts het verdwaalde bewegen van zijn hand.

Toch was zijn aandacht meer bij haar dan zij vermoeden kon. Er was een angst in hem geslopen om Josephine; dat hetzelfde lot van Cécile ook anderen, ook háár zou wachten. Was een vrouw als zij tegen het leven in de wildernis bestand, wanneer de eerste jaren met hun jonge weerbaarheid voorbij zijn, de genadeloze hitte en de regens langzaam alle krachten hebben ondermijnd? Hijzelf voelde zich nog dapper, had in goed geloof gelijke weerstand bij de anderen vermoed. En nu was Agnes als zinneloze, vereenzelvigd en apathisch... en Cécile voor altijd uit dit aardse lijden. Telkens was hij onverwachts voor zulk een ramp geplaagd. Zou hij ook niet opeens voor Josephine... Het angstzweet brak hem uit en spoorlags reed hij weer naar huis, sprong van zijn paard, terwijl zijn vrouw reeds op zijn stap kwam aanlopen.

‘Is er iets?’

‘Nee liefste. Je bent toch niet ziek?’

‘Ben je zó om mij bezorgd, Raoul?’

‘Een plotselinge angst...’

‘Je werkt te hard mijn lieve vriend.’

Hij kuste haar en reed weer weg. Doch menigmaal werd hij eensklaps door dezelfde vrees verrast, zodat hij dan aan niets meer denken kon dan aan dit ene: wat moet ik beginnen als zij ooit... Hoe zal ik verder kunnen

leven. En het was na 't folteren van zulke uren dat hij Josephine lang gedrukt hield aan zijn hart, terwijl een diepe zucht ontsnapte aan zijn borst. Dan ging hij slapen als een kind dat hulpeloos zich neerlegt aan de voeten van het machtige, onkennelijk donkere wezen.

Oude planters weten te verhalen, hoe de strijd van mens en wildernis geen rustpoos kent. Altijd weer ontstaat een nieuwe vijandschap, uit elke overwinning wordt een nieuw gevecht geboren, en het woud dat zich bezonnen heeft op eeuwenoude boosheid, zendt steeds nieuwe rampen om zijn overmoedige belagers te trotseren. Niets houdt stand wanneer de wildernis het koos tot prooi. De hoogste boom wordt ondermijnd door zwammen; witte zwermen van insecten boren zich tot in zijn hart. Metersbrede orchideeën nestelen zich in al zijn takken, vangen al zijn licht en zuigen al zijn sappen uit. Het dichte touwwerk van lianen trekt hem neer, belemmert verdere groei. Een enkele windstoot is genoeg om zulk een levenloze reus te laten vallen.

In zijn val sleept hij ook andere bomen mee; zijn losgerukte wortels woelen alle mierennesten open, en het leger van de snelle glimmend bruine bijters laat in enkele uren al het neergestorte groen verdwijnen. Over kaalgevreten takken zoekt een slang haar glibberig pad, opeens vermorzeld door de treden van een wilde buffel. En reeds flonkeren door de heesters starende ogen van een jaguar, gereed tot springen. Berg u, berg u... het gevecht gaat voort. Een zwaar geplons door de moerassen, een gesmoord gebrul. Al de tentakels van het woud houden de jaguar gevangen; glanzig-zwarte vogelspinnen bijten zich reeds aan zijn ogen vast en drinken al hun licht. Zij zien niet in hun dronkenschap hoe de lange stengel van een vleesbloem zich snel naar beneden kronkelt, hoe zijn

harige petalen zich al sluiten om hen heen. Wellust doet de ranken van een gifbloem springen, en het knagen van een gordeldier vermoordt ze met een zoete pijn. Totdat een giechelende aap het gordeldier gelijk een kokosnoot aan stukken slaat tegen een boomstam, en het woud zich wreekt met al de dodelijke dorens die een melkboom in de weke buik der buitelende apen dringt.

Het woud vergaat en wordt geboren in eenzelfde ogenblik; het woud is eeuwig, is het leven zelf, en voor de mensen van de wildernis is het een wrede sterke god. De zwerver die zich ooit te diep begeeft tussen de warrelingen van zijn takken, keert niet meer terug. De anderen die met bijl en vuur de macht van 't woud verkleinen willen, worden langzaam, met een jarenlang geduld omsingeld. Streep voor streep, onmerkbaar haast, herneemt het bos zijn grond. Iedere moeheid, elke dag van weifelen of wanhoop laat het woud een schrede dichters op hen komen. Het mat ze af met regens, ziekte, plotselinge droogte, myriaden van insecten en de zware honingzoete geur van zijn moerassen.

In Raoul was ook 't besef ontwaakt dat deze strijd jaar na jaar uit zijn taaiste krachten vergen zou; dat om hier te overwinnen, mensen offers brengen moesten: rust, vertrouwen, lijdzaamheid en leven. Met eenzelfde onvermoeidheid als het oerwoud weer opnieuw beginnen nadat alles was verwoest.

Maar boven door de wrede zon bestookt, van onderen door de ziekten die uit bosgrond stijgen, rondom door het altijd dringend oerwoud, binnen door vermoeienis, verdriet en wankelmoedigheid... wie houdt nog stand?

Een ochtend werd Raoul reeds vroeg gewekt door slagen tegen 't vensterluik: 'Master, master... kom gauw kijken!'

'Wat is er?' riep Raoul naar buiten.

‘Mieren in de kostgrond, master.’

Toen Raoul er aankwam kon hij 't veld niet meer herkennen. Het leek veranderd in de schemering van de onbegonnen dag, een geligvaal, gans kaalgevreten stoppelveld waartussen slechts de dwaze palen der bananenbomen en wat staken stonden. Glad als een gebaande weg liep dwars daarover 't pad der mieren naar het bos. In één nacht had het nijvere leger van miljoenen kleine diertjes heel het veld verwoest dat alle voedsel voor de eerste maanden geven moest en dat nu dor en leeg was als een pasgehooide weide.

Raoul wist uit verhalen van de planters: wanneer zich de mierenplaag verbreidt, is alles onherroepelijk verloren. Voor tien verdelgde mierenlegers komen twintig nieuwe in de plaats. Zij stromen toe in brede stroperige rivieren, lopen over de verdelgde lijken, houden voor geen hindernis stand, maar knagen zich met duizenden kleine tanden overal een doortocht. Wat te doen? Vaten kruit te ledigen in alle mierennesten die je vinden kunt, en maar hopen dat hun grootste macht gedood wordt door de ontploffing; indien je veel geluk hebt... Anders is 't maar beter op te breken, twintig mijlen verder al het werk van jaren weer van voren af aan te doen en het bos voorgoed te laten overwinnen.

Toch komen alle trots en alle taaiheid, alle levensdurf en hoop daartegen in opstand. Een harde onwil deed Raoul de tanden op elkander klemmen. Zoveel offers brengen, zonder reden, zonder resultaat? Hij kon niet meer terug; tot 't uiterste moest hij gaan. Hij had betaald met levens; met dat van de onschuldige Cécile, met de geslagen adeldom van Isidore en de verziekte slechtheid van de opzichter. Misschien zelfs met de ziel van Agnes en iets teers in Josephine dat voor goed gebroken werd. Mocht hij nog verder gaan... of werd hij niet gedwongen?

En waarom had dan niemand hem tevoren iets verteld van al de verschrikkingen die dit verloren paradijs tot een hel misvormden? De hele wereld kende maar één argument: bezit! Een planter had bezit; meer grond dan hij betreden kon, veel huizen, slaven, vrouwen, macht... Te weinig om de strijd tegen de wildernis voorgoed te winnen.

Waren al de rampen die hem jaar na jaar getroffen hadden, misschien tekens van de hemel dat hij elders heen moest trekken, zonder morren, zoals God de joden altijd verder joeg door de woestijn? Zijn staat... Moest deze aarde dan wezenlijk een tranendal voor allen blijven, moest het onrecht en het mensenleed altijd weer zegevieren?

Maar ik wil toch leven, ik en alle andere mensen... en zo lang nog mensen komen zullen, dacht Raoul. Het kan niet zo... iets in mij en in alle anderen wil voort, voort naar geluk en vrede... Ergens wacht ons een zeer stille dag en een zeer groene open plaats, waar niets dan vreugde is... daar is... de ware stille plantage... En tot zo lang: durven wagen, dwingen, werken... 'Haal vier vaten kruit. Voorzichtig,' riep Raoul de negers toe, en enkele uren later klonken uit het bos de doffe schoten die een echo deden rollen langs de bosrand, over de rivier. De woede waarmee ieder mierennest werd aangevallen, was van Raoul op al de negers overgegaan. Zij dansten om de bollende termietenheuvels, staken dorre takken er omheen in brand, begroetten ieder schot met wilde vreugdekreten die beantwoord werden door het krijsend lachen van de bange apen dieper in het bos.

Met spoed werden de kostgronden opnieuw beplant, voordat het onkruid en de wilde struiken ze konden overwoekeren. En er moest gewaakt worden dat het

voedselgebrek niet zou toenemen, want bij de vijandige houding der plantage-eigenaren uit de nabuurschap zou Raoul er vast niet in slagen bananen en aardvruchten van hen te kopen, waarvan zij ook bijna alles nodig hadden voor eigen gebruik. Evenmin bezat hij het vele geld dat nodig zou zijn om deze dingen uit de stad te krijgen.

De zorgen hierover drukten Raoul zozeer, dat hij strenger dan anders optrad tegen de negers, ze ook Het ploeteren in het middaguur, alsof hun langere arbeid de nieuwe groei op de kostgronden verhaasten kon. Ook viel er nu weer zoveel werk te doen in de suikervelden, dat hij geen opzichter ontberen kon. Maar niemand kwam zich aanmelden. De verhalen welke over Bel Exil verteld werden door de planters die de stad bezochten, ontmoedigden een ieder die van zins was om gevolg te geven aan de vele schone aanbiedingen van Raoul. 'De slaven zijn er heer en meester,' heette het, 't lijkt er op een negerrijk, waar een verdwaalde blanke straffeloos wordt vermoord door het verwilderd volk. Vrouwen die in sierlijke saletten thuishoren, besturen die plantage... en de negers doen er wat zij willen. Een verwijfd en dweepziek predikant is die Morhang.'

Dat was genoeg om ieder af te schrikken, en Raoul bleef heel alleen voor al het werk staan. Wel bood Josephine hem menigmaal met aandrang aan, weer zoals vroeger op het werk te letten in de suikervelden, maar Raoul, nog dikwijls aangegrepen door zijn angst om haar, bleef weigeren dat zij zich in felle zon of regen naar de velden zou begeven. En wanneer zij vragen bleef, werd hij zelfs bars en boos, zodat zij niet meer durfde spreken. Nieuwe rimpels die zich groeven in zijn voorhoofd, om zijn mond, verontrustten haar; hij werd erg prikkelbaar, kon plotseling in woede opstuiven, om aanstonds op een blik of een geduldig woord van haar, beschaamd het hoofd te buigen en te zwijgen.

Josephine zat lang te zinnen op een middel om hem te helpen. Wanneer Agnes slechts de oude werd, dezelfde die weer te paard sprong, voor niets verborgen bleef, die alles wist van 't werk en alles van de negers wist gedaan te krijgen! Arme Agnes die nu, sinds het vreselijke moorden voorgoed dit oord bezoedeld had, vervallen was tot een verdwaasde staat, waarin zij op een negerin geleek die niets besepte van de hogere mensenplichten. Zou dan niets meer haar genezing kunnen brengen? Josephine had gehoopt dat enkele maanden haar vergetelheid en nieuwe veerkracht zouden schenken; bij het sterven van Cécile scheen zij voor weinig dagen uit haar apathie te ontwaken, daarna was zij weer teruggezonden in 't verval dat haar vervreemde van haar zuster en Raoul. Zij scheen bezeten van een afkeer voor 't geordend en bedachtzaam leven van de blanken, deed veel nutteloze arbeid samen met de negerinnen, juist alsof zij een der hunnen was.

Vergeefs had Josephine een paar malen getracht haar tot bezinning te brengen. Agnes had haar afgesnauwd, was schichtig weggelopen, had zich dagenlang niet meer in het woonhuis vertoond. Nogmaals wilde Josephine proberen haar zuster tot rede te brengen, ter wille van Raoul.

‘Zie je niet dat hij het werk alleen niet af kan?’ sprak zij tot Agnes. ‘Mij wil hij niet een deel van het opzicht toevertrouwen. Hij zegt dat ik niets van het werk begrijp, en dat is misschien waar. Maar jij die zo precies weet wat gedaan moet worden...’

‘Inderdaad. Ik weet wat hier mijn werk is. Bij slaven en slavinnen.’

‘Neen Agnes. Werkelijk niet. De taak van sommigen is dienen, die van anderen; besturen. 't Is een hogere vorm van dienstbaarheid.’

‘Mijn taak is mee te voelen en te lijden met de armen en verdrukten.’

‘Voel je dan niet mee met ons? Raoul is overwerkt, geknakt door zorgen.’

‘Er zijn op de plantage armeren dan hij geweest.’

‘Geweest... geweest... Alle verleden is waardeloos; alleen de toekomst...’

‘Toekomst heeft voor mij geen waarde.’

‘Waarom niet? Vertel het mij...’ Zij sloeg haar arm om Agnes, die haar aanzag en zich daarna bruusk uit die omhelzing lostrok.

‘Geen sprookjes meer... Geen sprookjes,’ riep zij.

Josephine bedwong zich. ‘Jij wilt hier de werkelijkheid niet zien,’ sprak zij. ‘Het werk gaat achteruit, de oogst mislukt, Raoul wordt ziek, niets daarvan wil je zien.’

‘Ik wil alleen het einde zien, alleen het eind van de verschrikking,’ hilde Agnes, sloeg de handen voor 't gelaat en liep de tuin in. Geheel ontdaan stond Josephine haar na te staren.

En Raoul moest heel alleen de ganse dag de dammen over draven, van de kostgrond naar de velden, van de velden naar het erf; en wanneer het werk niet opschoot en niet alles was gedaan zoals hij gezegd had, strafte hij onwilligen met een vermindering van voedsel, zeggend: ‘Wie niet werkt, zal ook niet eten. Zie je niet dat ik ook werk zo hard ik kan?’

Hij hoorde niet hoe nieuw gemor onder de negers kwam, een grauwe ontevredenheid door overmatig werken en te weinig voedsel snel gegroeid tot felle opstandigheid en lijdelijk verzet. Zelfs Agnes die bij hun schijnbare vertrouwelijkheid toch steeds een vreemde bleef voor allen in de negerloods, vernam niets van de boze plannen die gefluisterd werden bij het nachtelijk samenzijn der slaven. En al had zij 't ook geweten, zeker zou zij

het tot haar plicht gerekend hebben, niets daarvan te zeggen aan Raoul.

Hoofdstuk XII

Plotseling was 't verraad gebleken, het ergste wat Raoul kon overkomen, Twee van de sterkste slaven waren des ochtends bij 't verdelen van het werk niet te vinden. Ieder van de zwarten gaf tot antwoord niets te weten van de twee. Bij het vallen van de avond wist Raoul met zekerheid dat voor de eerste maal twee van zijn slaven waren weggevlucht. Hij stond machteloos. Er was geen denken aan, ze in de bossen te achtervolgen. Hulp aan anderen vragen zou hem slechts gelach en spot bezorgen, en hij hoorde reeds hun schampere stemmen: 'Zie je wel, Morhang... zoetsappig slavenvriendje... zie je wel.'

Op iedere plantage liepen slaven weg, dat was het ergste niet. Maar dat bij hem het leven zo afschuwelijk geworden was, dat deze mensen liever nog de wildernis en duizend stervenskansen verkozen, het verdroot hem veel meer dan alles wat tot nog toe was geschied. Welke reden was er voor de andere negers om niet heen te gaan? Wellicht alleen maar lafheid... Morgen zouden anderen vluchten als zij 't wilden. Hij bleef hier, gelijk een dwaas de dammen afrennen, anderen dwingend tot een arbeid die tenslotte geen geluk bracht, noch aan hen, noch aan hemzelf. Hemzelf... Alle dromen waren in het felle licht verschrompeld en verdord; en alle veilige idealen die hij

meegebracht had, waren zij niet in de kille donkerte van 't woud verschimmeld en vergaan? Zijn staat... Nog minder dan de bloeiende plantages van zijn buren was vandaag deze onderneming. Overal verval; de gronden overwoekerd, velden aangevreten; treurnis in de harten, mensen die reeds vluchtten... en de afschuwelijke gedachten aan doden...

Had Agnes in haar waanzin geen gelijk, toen zij hem bij het zoeken naar de vluchtelingen zei: 'Wat dacht je dan, wanneer ze hier niet genoeg te eten krijgen en er is overvloed van voedsel in het bos? In dit land behoeft immers niemand te werken?'

Hij had gefaald met heel zijn opzet, was tekort geschoten in de taak die hij onwetend op zijn schouders nam. En nu? Moest hij de schamele resten van zijn idealen redden, planter wezen zoals alle anderen, geld verdienen, zijn bezit vergroten zonder zich om recht of onrecht te bekommeren? Hoe zou hij 't durven voor dat betere Ik in hem, dat nog steeds wist, nog altijd hoopte tegen alle ramspoed in. En hoe zou hij ooit zichzelf verloochenen kunnen tegen Josephine die blindelings in hem geloofde, die nog nooit een woord van twijfel of mismoedigheid gezegd had, die hem trouw zou blijven tot het bittere eind?

Toch was teveel vergaan en waardeloos geworden, teveel ook vermoeid in hem, dan dat hij heel alleen durfde beslissen, alle verantwoordelijkheid voor latere jaren op zich nemen. Kon hij maar te rade gaan bij een die hem begreep en die al de moeilijkheden van het leven hier ook kende. Die niet door liefde was bevooroordeeld gelijk Josephine, noch door wrok verbitterd zoals Agnes.

Waarom spreekt de macht die ons temidden van de wildernissen plaatst, niet duidelijker tot ons hart? Zelfs zijn gedachten noemden deze macht niet langer 'god' ; het was iets tastbaarders en iets vijandigs haast gewor-

den, een ervaring die geleeleek op de ontzetting van zijn negers voor natuurkrachten, fetischen en betoveringen. Het leven hier, dicht aan de bronnen en de uitlaat van 't bestaan, daar waar geboorte en dood tezamen vallen in éézelfde moment, had hem geleerd dat de natuur slechts een vriendin kan zijn voor wie zich zonder schroom aan haar te geven weet, en zelfbehoud stelt boven naastenliefde, trotse daden boven medelijden, en berekening boven vrees. Iets zeer dierbaars, iets gelijk aan heel de vroomheid van zijn jeugd ging hier verloren. Waarom nog te schreien om wat onherroepelijk voorbij is... Alles was gelijk... te blijven of te gaan... de ouderdom zou komen, zwakte, duisternis... de scherven tellen van vernietigde idealen. Zijn oom Legrelle had het vroeger eens gezegd: 'Wat je ook doet, er blijft slechts spijt.' Hij had het niet begrepen tot vandaag; en nu hij wist dat 't alles zo is en niet anders kan, en dat het dáárom 'leven' heet nu bleef het hem hetzelfde wat hij deed, of er nog slaven zouden weggaan, of de oogst mislukken zou, of Josephine... Neen, dat niet, neen, neen, neen!

Weer greep zijn oude angst hem aan, dat iets verschrikkelijks haar zou overkomen en hij alleen zou blijven, zonder het vertrouwen en de zekerheid die zij nog steeds voor hem bleef verpersoonlijken. Het zweet droop langs zijn hoofd en armen, zo snel liep hij naar het blokhuis terug.

'Josephine, waar ben je?'

In de grote kamer, was zij niet. Hij opende het slaapvertrek en zag hoe zij in 't donker lag te snikken op het bed, het schreien smorend in de kussens.

'Waarom huil je?' vroeg hij. En hij nam haar in zijn armen, kuste haar de tranen uit de ogen. 'Waarom huil je?' vroeg hij weer, terwijl hij haar langs de haren streelde, alsof zij nog het jonge bruidje was dat voor de eerste

maal Morhang betrad. Een golf van geluk doorstroomde Josephine bij het daaraan denken, en verdreef een deel van het verdriet waarom zij had geschreid.

‘Vergeef mij,’ zei ze, ‘ik was bang... Voor de eerste keer sinds ik hier ben.’

Zij zag hem even aan, met grote heldere ogen, dan sloeg zij ze neer en zei: ‘Het gaat wel over. Ik geloof dat 't komt omdat ik eindelijk...’ Zij borg haar hoofd diep weg tegen zijn borst, en een verleden dat bijna vergeten leek, was plotseling teruggekeerd, iets van de hoop, de innigheid, het zingen van Morhang. Zo was het ook Raoul, al had het leed der laatste jaren hem wantrouwend jegens het geluk gemaakt

‘Weet je 't zeker, kindlief?’ vroeg Raoul.

‘Ik wilde 't zelf niet geloven vóór het zeker was. Daarom heb ik 't jou niet eerder willen zeggen.’

‘Eindelijk,’ zei Raoul met een diepe zucht.

Zwijgend bleven beiden zitten, Josephine met haar hoofd tegen zijn sterke, door de arbeid hard geworden schouder. Smal en wit lag op zijn knie haar hand. Zo stil en veilig was het in lang niet geweest. De stilte zong een zacht weemoedig lied, en daarin kwam het spreken van Raoul, haast even zacht: ‘Nu is het eindelijk duidelijk wat ik doen moet.’

‘Wat dan?’ fluisterde Josephine.

‘Heengaan. 't Kan toch hier niet... Moet dat jonge, prille leven hier beginnen, aanstonds in die wildernis en die verlatenheid, meteen belaagd door ziekten, door allerlei onbekende gevaren?’

‘Dat was mijn angst. Daarom schreide ik.’

‘Neen, ik wil dat zijn jeugd zo blij en zo mooi wordt als de onze geweest is.’

‘Zijn jeugd...’ glimlachte Josephine, vrolijk door Raouls zekerheid.

‘Het is toch een zoon?’ zei hij verlegen.

Nu zwegen zij weer. Josephine dacht niet langer aan heengaan en niet meer aan blijven. Zij dacht alleen aan het kleine rozige gezicht van een kind, aan twee grote helblauwe ogen en aan een fijn stemmetje. Aan het lieve knaapje dat zij reeds jarenlang in al haar dromen gezien had, en dat thans werkelijkheid zou worden. De enige werkelijkheid waarom zij zich nu nog bekommerde.

Van dit ogenblik wist Raoul dat alles voortaan ging zoals het niet anders meer kon. Wat zou hij langer doen in Bel Exil waar ieder pogen tegenliep en niets gelukte... Mooie praat, het stichten van een ideaalstaat, het ontginnen van een verloren paradijs. Was er één mens te vinden die dat kon? Iets groots kon slechts door grote gemeenschappelijkheid bereikt worden, dat wist hij nu. Elk afzonderlijk kon slechts zijn eigen leven bouwen en dat van de enkelen misschien, aan wie hij door een grote wederkerige liefde was verbonden. Ieder heeft te werken aan het grote leven dat zich over allen uitstrekt en van jaar op jaar, van eeuw op eeuw overspringt. Zorgen voor de toekomst... In zijn armen werd een kind gelegd; dat was de grootste tastbaarheid, de enige plicht die hij voortaan te vervullen had. En wellicht zou dit kind dan, als het eenmaal groot was, beter slagen, dichter kunnen komen bij de droom die hij vaarwel ging zeggen.

Want er was geen sprake meer van blijven. Hij voelde dat een kind van Josephine en van hem, verlangens, dromen, angsten hebben zou die te zeer met de hunne verwant zouden zijn, om niet van het allerprilste begin af aan gewond te worden door de wilde groei alom op de plantage, aangevreten door het leed van al die stille, veel te stille dagen hier, en beangstigd door die vreemde sterrenlichte nachten vol van huiverende schaduwen. Hier

zou het een schichtig, droomverloren kind worden, zoals Cécile. Het was een voorteken, dit sterven van het meisje. Zo zou het zijn zoon gaan...

En de angst die hem om Josephine overviel, werd nu ook kwelling om het kind. Hij kon ze beiden niet aan de gevaren van zo'n desolate plaats blootstellen, noch bij de geboorte, noch ook later. Ruimschoots kon hij aan de gouverneur teruggeven hetgeen hem door zijn voorganger geborgd was. Zelf zou hij dan bijna niets meer overhouden. Maar hij was immers krachtig, al de arbeid hier had hem gestaald, hij zou desnoods bij anderen werken, weggaan uit dit land. Hij wist nog niets, maar als een kind geboren wordt, neemt ook een nieuwe levenskans haar aanvang, en vanzelf zou de weg zich openen die hij gaan moest.

Toen hij vast besloten was, kwam er weer een groot vertrouwen in hem, minder blij en vurig dan toen hij in Amsterdam het schip betrad, maar even veilig, even rustig stemmend. Veel was er wat hem hier nog vasthield, veel waarvan hij wist dat later het verlies hem treurig stemmen zou. Maar thans gaf het hem een soort wrange vreugde om van dit alles afstand te doen terwille van het kind. En tot zichzelf zei hij: 'Als het moet, kunnen wij hier later altijd weer terug komen.'

Dat vond Josephine ook. Meer moeite bood de uiteenzetting met Agnes, die als altijd slechts met ongeduld naar hem bleef luisteren, totdat bij Raoul het hoge woord er uit kwam: 'Over enkele dagen al verlaten wij Bel Exil voorgoed.'

Hij had gedacht dat zij ontzet zou blijven staan, in woede uitbarsten misschien. Doch voor de eerste maal sinds Das en Isidore gestorven waren, zag hij een brede volle glimlach op haar mager en verbruind gezicht.

'Je weet dus eindelijk waar je niet voor deugt.'

Raoul in zijn bevrijd gevoel dit alles achter zich te laten, merkte de belediging niet op. Hij antwoordde: 'Ik heb een nieuwe, grotere taak gekregen, die ik hier niet kan vervullen.'

'Hoop dat maar, Raoul.'

'En jij bent dus bereid om alles in de steek te laten.'

'Als je niet gelogen hebt, dan laat je nu je negers vrij.'

'Wanneer ze slechts mijn eigendommen waren... Nu ik geen kans had om hier rijk te worden, zal ik aan de gouverneur de negers moeten geven in plaats van het geleende geld.'

'Lafaard, lafaard... Heb ik het niet gedacht?'

Agnes sprak deze woorden zonder hartstocht, kalm, als waren zij de gevolgtrekking van een lange redenering. Er was iets schrils in hun toon dat veel meer smart dan een verwijt betekende; en juist deze toon trof Raoul.

'Je ziet toch dat ik niet anders kan? Dat de gebeurtenissen hier mij steeds gedwongen hebben zó te doen als ik zelf niet wou. Ik wilde goed zijn en mij werd slechts vergund een weinig kwaad te stuiten. Als je in een betere omgeving, een herbergzamer oord teruggekeerd bent, zal je vroeg of laat een ander oordeel over deze dingen vellen.'

'Ik heb hier zoveel geleerd, zoveel,' zei Agnes, 'dat het is alsof ik niet langer besta, een ander geworden ben.'

'Het heeft: ons veel verdriet gedaan.'

'Dat weet ik immers wel. Je hebt ons allen nog veel meer verdriet gedaan.'

'Ja,' zei Raoul, 'het is even onvermijdelijk als op elkanders schaduwen te trappen. Laat ons het elkaar vergeven.'

'Later, later.' En Agnes ging heen, langzaam en met opgeheven hoofd, teneinde alles om haar heen met heldere sterke beelden vast te leggen in het album van haar dromen. Het grote witte vlak van 't woonhuis, de open

galerij, de bloementuin, rood in de hoek waar een granaatboom bloeide; het kleine washuis waar de weg liep naar de kostgrond, dan de slavenloodsen met hun huiselijke bedomptheid waarin zoveel droefs naast haar gehurkt had. Verderop de open weg naar de rivier, en als je doorliep: het vervallend huisje van de opzichter, het tempeltje van Isidore waar altijd nog een oude negerin haar maïskoek bracht en waar zijzelf nooit komen kon, zonder dat haar zenuwen zich samentrokken en een lichte rilling haar doorvoer. Zij zag de magazijnen dichterbij het water, en de suikermolen waar een zijtak van de ringvaart mondde. Nog steeds bedachtzaam keerde zij terug en riep een neger toe: 'Vlug, zadel eens mijn paard, Adoe!'

Ongelovig keek de slaaf haar aan; daarop haastte hij zich om het dier te halen.

Toen Agnes doorgereden was tot aan de nieuwe sluizen, stond eensklaps voor haar een andere ruiter: Raoul die langs de bosrand kwam gereden en niet wist dat Agnes, in eenzelfde drang om van de laatste jaren nog de laatste beelden te verzamelen, hierheen gekomen was. Haar eindelijk weer te paard te zien gaf hem een onverwacht plezier.

'Hallo ruiter,' zei hij, 'kom je ook afscheid nemen?'

'Het gaat gemakkelijker dan ik dacht,' zei Agnes.

'Dat komt omdat je hier nooit meer geweest bent.'

'Het ziet er niet goed uit, zo zorgeloos beplant.'

'Ik moest overal tegelijk zijn.'

'Planten is een nutteloze bezigheid voor wie heeft leren begraven.'

Zonder verder iets te zeggen, reed zij Raoul voorbij, en beiden keerden zij langs de weg die de ander gekomen was, naar huis terug.

Zo stil was het, dat de opstijgende rook uit de kampen

te zoemen scheen; het gaf een lichte paarsblauwe walm tegen de verte. In het veld riep een neger: 'Odiooi!' en uit het bosdonker trilde een echo terug. Agnes hield stil om deze sfeer, bekend en altijd weer nieuw, geheel te doorproeven. Het is een te grote rust, een te grote stilte, dacht zij. Hoor hoe mijn hart weer gaat bonzen. Maar zal ik ooit nog zo dicht bij aan mijn oor de fluisterstemmen vernemen van de dierbare en gevreesde mensen die hier niet meer zijn? Het zal wellicht beter zijn wanneer ik voortaan feest en vertier zoek, om niet dit verzinkende rijk te beschreien waarin grote vreugde en diep verdriet zo onkenbaar zijn samengevloeid.

Met hevig gekraak en een zware breeduitruisende slag viel een boom in de verte. Wie deed dat? Wie zou na hen hier komen om het werk voort te zetten? Nieuwe negers zouden gedwongen worden de wildernis aan te vallen, een wildernis die ze dierbaarder is dan de gelddorst der blanken. Opnieuw zou op deze grond gefolterd en geleden worden, zouden wellicht machteloze mensen de handen wringen van spijt en verdriet om het onrecht dat nooit een einde neemt. Wat heb ik zelf kunnen doen? dacht Agnes; en in de weemoed die daardoor over haar kwam, bereikte zij weer het erf waar Raoul kort voor haar afgestegen was.

In het huis was Josephine reeds bezig haar negerinnen te wijzen hoe de koffers en kisten weer volgepakt moesten worden. Raoul stond erbij en zei: 'Nog een bewijs dat het beter zó is. Agnes reed tot aan de nieuwe sluis om afscheid te nemen. Ze wordt weer de oude.'

'Dat geve God,' antwoordde Josephine.

'Je zult het zien,' in een andere omgeving...'

Zij schudde de zorgelijke gedachten aan Agnes weer van zich af. Er was slechts één ding waaraan zij wilde denken, en niets kon zij toelaten wat de klaarheid daar-

van zou vertroebelen: het kind, een vorm van Raoul, zo klein en zo teer dat zij het koesteren kon en geheel omvangen, juist gelijk zij het altijd verlangd had. Dit alleen was nog het denken en het leven waard, en al het andere kon slecht door dit éne belangrijke voor haar blijven bestaan.

Zij keek blij en met al haar oude hartelijkheid haar zuster aan toen deze binnenkwam. Maar Agnes zei niets, ging haar kamertje binnen en droeg haar weinige bezittingen naar buiten. Uit een donkere kast kwam zelfs haar luit te voorschijn, die zij met een weemoedig lachje bezag. 't Was lang geleden dat zij voor het laatste gezongen had... de stilte hier verdroeg geen lied van ginds, en later was immers elk geluid in haar gesmoord...

Ook Josephine zag de luit. 'Zal je hem wiegeliedjes spelen, tante Agnes?' vroeg zij.

Agnes legde het instrument neer en kwam op haar toe. 'Ik ben zo blij voor jou,' sprak ze en kustte Josephine.

Spoedig was het blokhuis kaal en ongezellig. In de boten werden al de kisten opgestapeld; ook de negers kwamen met hun bundels, onverschillig, langzaam, want al beloofde de stad aan sommigen het weerzien van hun vrienden, deze tocht betekende ook het krijgen van een nieuwe meester. En zij wisten hoe het meestal ging: vooruitgang zou het vast niet wezen; een meester als Raoul zou nergens meer te vinden zijn.

Vroeg in de morgen moesten allen heengaan. Enkele weken zou dan de plantage onbeheerd zijn, maar er was reeds zoveel werk verricht, dat stellig anderen hier weer hun geluk beproeven zouden.

'Dan heb ik tenminste voor die onbekende iets gedaan,' sprak Raoul tegen Josephine, die in de veranda stond te wachten.

Zij bleven hand in hand daar enkele ogenblikken

staan en zeiden niets meer. Zij staarden naar de hemel boven de loodsen, waar een heldere gouden dag begon. Dit licht was nieuw en luisterrijker dan zij ooit tevoren zagen. Uit de bloeiende tuin kwamen de geuren van balsaminen en hoogoverhangende duizendschoon. Het was niet in te denken dat je dit alles nooit meer zou zien. De jaren waren zo snel omgevlogen, dat het scheen alsof zij hier zo pas gekomen waren. Tussen de eerste dag, de bijslagen van de negers... en nu, de bloeiende stilte... een vogel die de verlatenheid reeds voorvoelde en nederzwierde op het erf... een stralende, kleurige zonnevogel, een paar maal op en neer dansend, om dan plotseling pijlsnel weer weg te vliegen... wat was er al niet geschied? De roep van een neger bij de boten klonk leeg en verlaten tussen de huizen.

‘Het zij zo,’ zuchtte Raoul. Daarop sprak hij: ‘Ga je mee, liefste?’

En plechtig, arm in arm, liepen zij over de weg naar de oever, waar hol en donker als altijd de bomen welfden over het water, en Agnes in duizend gedachten, haar ogen vol tranen, op hen stond te wachten. Door de bevende vensters van deze tranen zag zij nog eenmaal de kleine wereld waarin zij haar oude zelf verloren had.

Zij zag de dingen gebroken, als was hier alles broos en glasachtig geweest, zo fragiel als de levens der mensen die hierheen gekomen waren op zoek naar geluk. Thans keerden zij weer naar het onbekende gevoel van de steden, armer dan ooit, en bezwaard met de lasten van talloze droeve herinneringen. De wereld zal oud en weinig aantrekkelijk zijn; een oudere leeftijd begint voor ons, dacht Agnes. Wij kwamen hierheen als vier kinderen zo onervaren; en nu keren wij weer als oude bedachtzame mensen.

Een voor een stieten ze af, de diep-geladen korjalen.

Het laatste kwam de tentboot waarin de drie blanken ernstig zwijgend gezeten waren; Josephine de handen gevouwen over haar zwellende schoot, de enige die zonder weemoed de bomen zich langzaam zag verschuiven, tot zij met hun verwarring van wisselende groenheid de laatste helkleurige vlekken van huizen en loodsen bedekten.

Het afscheid nemen van mensen gaat trager dan het in bezit nemen van nieuwe domeinen. Het scheen Raoul dat er geen einde kwam aan hun tocht langs de eendere oevers van bomen en altijd maar bomen, laag over 't water gebogen in meditatie van jaren. Tijd is in deze oorden elastisch; een jaar soms kort als een dag, en een uur soms eindeloos lang. Niet met de dagen leef je daar, maar met de snelheid van dromen. Langs onbekende bossen varen de boten, en toch denkt een mens: wanneer kan ik dit dan eerder gezien hebben; deze boom, deze takken, nauwkeurig herken ik ze; stellig, daarginds hangt een zware lianentros, zie maar... de smalle lichtgroene tunnel van deze kreekmond, eens voer ik er door, naar een wit en stil oord waar stellig iets liefs is gebeurd. Wat was het ook weer?

Overal tussen de wanden der bomen omringt ons een weeromgekomen verleden, waarin wij verwonderd en tevens herkendend ons spoeden. En langzamerhand omsluiten herinneringen ons geheel, en is al het nieuwe, met avonturen, gevaren, vrees en verwachting voor altijd buitengesloten. Heet dit niet ouderdom?

Maar achter Agnes die bleek, met gesloten ogen gepeinzen verzamelde, zat naast de verwonderd rondziende Raoul de moeder die in zich het ontkiemende leven droeg. Het kind waarvoor eenmaal herinnering van ouderen weer tot verwachting vervluchtigen zou, zoals deze

vlakke rivier ergens ver bij de zee tot een wolk zou verdampen, groot en fantastisch.

Deze ononderbroken kringloop, bedacht Raoul, dit is het leven van alles en allen. Is dit nog dezelfde rivier, hetzelfde land waarlangs wij eenmaal gekomen zijn? Onze ogen kijken naar andere vlakken, zien alle kleuren veranderd. Josephine schijnt in zichzelf te schouwen, diep in haar lichaam door vuurrode vensters een vleug van de toekomst te zien. Agnes sluit eenzaam zich af, heeft wellicht voor heel haar leven dromen genoeg uit Bel Exil meegenomen. De schone ballingschap... Ballingen waren wij, zijn wij nu eens te meer, helaas. Maar was het ook schoon? Ik ging niet om schoonheid, maar om een geloof dat mij dreef totdat ik niet anders meer kon. Veel is over daarvan, verhard tot een weten; en weten doet afzien van daden. Hier zijn het geloof en de hoop en de liefde, dacht hij bij 't zien van zijn vrouw, wier trekken verstilden, merkbaar van dag tot dag, tegelijk met het groeien van 't kind. En de nacht zag ze weer aan een oever gemeerd; de heerlijke ster-witte tropennacht. Aan de luiken van de tentboot zongen insekten; een lichtworm glom boven Agnes; het stromende water vlood morrelend voorbij. Dan hief in de verte het koor van de dieren der wildernis klagelijk gehuil aan, dat soms bij 't verzwakken als vrouwengescrei klonk.

‘De schimmen van Bel Exil klagen,’ mompelde Agnes nog in haar slaap. Onrustig lag zij te woelen, en veel malen werd zij gewekt door de schreeuw van een papegaai of een dier dat zich verwondde in de binnenste duisternis van het oerwoud.

Des ochtends was zij het eerste buiten, op de voorplecht van de boot. Het water lag nog spiegelglad en in de verte was nog een zweem van koele dauw tussen de bomen te bespeuren. De kruinen leken kantwerk in die

spiegel, en Agnes zag zichzelf daarin, omgeven door het donkerbruin en groen waartussen reeds de eerste vlekken blauw begonnen op te klaren. Terwijl zij zich dieper voorover boog, zag zij om haar hals de amulet van Isidore. Zij ging nu naar de stad een ander leven zonder veel gevaren tegemoet; al de verschrikking, alle boze machten en herinneringen lagen achter haar, zij zou haar oude zelf hervinden. Waarvoor diende nog dit tastbare bewijs dat er een 'vroeger' was geweest?

Alsof zij het niet wilde, maar haar hand onwillekeurig die beweging maakte, trok zij het zakje aan de band over haar hoofd, en liet het in het water vallen, waar zij het zag zinken tussen zilverbellen, in een krans van kringen die steeds groter werden. Wijder zou haar leven worden; de oeverbossen weken reeds, en toen de boten weer vertrokken, zongen reeds helderder en voller de stemmen van de negers. En sonoor klonk ook het spreken van Raoul tot Josephine: 'Welk een kalme, blij morgen. Weet je dat ik niet meer treurig ben?'

Een dagreis ver lag thans de stilte van Bel Exil achter hen. Rumoeriger en blijder werd de wereld. Zij kwamen langs plantages met hun witte huizen die reeds jarenlang daar stonden, en waaromheen bedrijvig gaan van negers was; zij konden het vanuit hun boten zien. Maar nergens werd een groet gebracht aan een der burens. Raoul voelde zelfs nu nog een wrevel in zich wrokken tegen deze mensen die zijn dagen verontrust, de vreedzaamheid van Bel Exil vertroebeld hadden. Geen tijd wou hij verletten om weer in de stad te zijn met Josephine, in een veilig huis omringd door andere huizen, mensen die hem niet vijandig waren en wier leven niet bedreigd werd door verwildering.

Tegen de middag van de dag bereikten zij de houten landingsbruggen van de stad. Daar vond Raoul gelijk hij

had gehoopt, bij een der kooplieden een gastvrij onderkomen, totdat hij zou besloten zijn wat nu verder te doen.

Er bleef ze weinig tijd tot twijfel. Reeds de dag nadat zij in de stad gekomen waren, zeilde langs het fort een schip de stroom op, dat Raoul herkende met een vreugdekreet. De masten en die voorplecht! Het kon geen ander zijn dan de 'Profeet Samuël'. Aan boord zou hij zijn oude wijze vriend, de kapitein aantreffen; deze zou vast goede raad verschaffen. En toen het schip voor anker lag, liet hij zich aanstonds brengen naar de schipper die hem reeds in de verte had herkend en wuifde van zijn dek. Zij gingen naar 't salet waar lang geleden, op zijn tocht hierheen, Raoul zo menig uur had doorgebracht in hoopvol spreken over al het schone werk dat hem te wachten stond. Nu zat hij stiller en iets meer gebogen, zijn gelaat gebruind en op zijn voorhoofd rimpels die de kapitein voordien niet had gezien. En wat hij zei klonk trager, nu de wildernis hem veel bedachtzaamheid geleerd had; voor de kapitein die naar de zee en winden wist te luisteren, klonk ook iets smartelijks daarin door, dat Raoul met al zijn schijn van opgewektheid niet verhelel kon.

De schipper zei: 'Menigmaal heb ik aan u gedacht, heb ik gebeden dat het niet mocht gaan zoals ik het in mijn verbeelding zag. De zee is rein, zij spoelt de boosheid van de mensen die haar oppervlak bevaren schoon. Maar land... Waar zaad van planten kiemt en dieren paren, daar kan niets gedijen wat zich niet ter aarde richt. En hoe wilt ge een schone toekomst zien, wanneer de einders zijn bedekt door donkere bossen die steeds op je dringen? Ach, ik heb het wel vermoed...'

'Toch was dat het ergste niet,' zei Raoul spijtig. 'Maar de mensen...'

'De negers? Daarom zijn het kinderen van Cham.'

‘De blanken zijn nog slechter daar. Met alle kracht verzetten zij zich tegen 't goede dat ik trachtte te doen, en dat misschien tenslotte tóch gelukt zou zijn.’

‘Denkt ge? Hoopt nog iets in u, mijn vriend? Gelukkig. Maar ge meent toch niet dat het dáár nog zal gaan?’

‘t Zal gaan daar waar het kind in vrede en veiligheid kan groeien tot een man.’

‘Luister. Zelfs de zeeman heeft een vaderland... Een plaats waar hij zijn hoofd kan leggen zonder opgejaagd te zijn, een plaats waar het hem niet verdrieten zal te liggen onder groene zoden... Ergens moet ge zijn, waar iets u bindt aan aarde en woning, waar ge niet een vreemdeling zijt die vechten moet voor elke duimbreed gronds waarop hij gaat.’

‘Maar waar kan dat ooit zijn, voor ballingen als wij?’ vroeg Raoul half verdrietig, met een glimlach...

‘Zeker niet in zulke hete apenlanden, waar ge hard en fel en weerbaar moet zijn, zoals alles wat u daar omringt. Uw lichaam en uw ziel behoeven koelte, milde jaargetijden zoals lente en herfst. Voor vrouwen gelijk Josephine en Agnes past de wildernis van tijgerinnen niet. Wanneer ge weer met mij terugging naar Europa...’

Raoul dacht na en sprak gelaten: ‘Mogelijk is dat wel het beste.’

In de stad teruggekeerd beraadde hij met Josephine en Agnes wat te doen. Hij voelde hoe de mensen hem hier met verholten spot begroetten: iemand die het plantersleven opgeeft en weer stadsmens wordt... welk een dwaas! Wat had het nog voor nut om hier de vriendeloosheid en de barre winter te doorstaan, terwijl hij elders wellicht beter werk kon doen? Maar waar? Naar Frankrijk mocht hij niet; in 't lage koopmansland tussen de dijken was het zo eng... Zijn neef Armand was uit Genève weggegaan naar Engeland; hij kon misschien iets voor hen doen

wanneer zij daarheen kwamen. En voor het kind zou dat het beste zijn...

‘Dan moet het zo gebeuren,’ meende Josephine.

‘Mij is het al gelijk waarheen wij gaan,’ antwoordde Agnes. ‘Overal zijn onzichtbare handen die ons vangen, als wij vallen.’

‘Welnu, gaat dan mee,’ besloot de kapitein. ‘Twee weken zijn gauw om, dan vaar ik weer terug; nooit waren passagiers mij liever...’

Toen besloot Raoul het maar te wagen. Zeker was het minder overmoedig dan hierheen te komen als een jonge dromer... En wat kan een zwerver anders doen dan wagen, en genade hopen van het avontuur?

Het schip vertrok een middag, in 't gedaver van de zonneschijn die fel weerkaatste in de kabbeling van het goudgrijs water. Over heel de stad lag het meedogenloze licht verspreid. De oranjebomen aan de waterkant bestoft, de huizen gloeiend wit, de hoge muren van het fort verblindend, en daarachter bossen, bossen... zo was het laatste beeld dat zij vanaf de reling zagen, van de stad die zo veraf zelf een reusachtige plantage leek.

Er werd geen traan meer door de ballingen geweend bij 't laatste afscheid. Zwervers denken bij 't voor-altijd-weggaan enkel aan de toekomst. Eerst wanneer zij aangekomen zijn en rusten, sluipen de herinneringen een voor een te voorschijn en wordt menige heimelijke traan geweend.

Een stijve bries deed de ‘Profeet Samuël’ snel langs de bossen varen, terwijl de rivier zich al meer en meer verwijdde, een zeearm werd, waar nog maar enkele rizoforen spichtig uit het water staken. Vóór de boeg lag zee en avond. Niemand keek nog hoe het land verdonkerde, een zwarte streep werd, smaller, slechts een vlek, een ver vermoeden, nacht... Alleen Agnes stond nog laat op 't achterdek te staren in dit zwart.

In 't salet zat Josephine in de leunstoel van de kapitein te dromen, terwijl Raoul berekende hoe lang de reis kon duren. 't Zou haast winter zijn wanneer ze in Engeland kwamen. Prettige gedachte: winter...

Het leven kreeg spoedig zijn oude vertrouwdheid terug, en wat zijn dan de hevigste jaren toch gauw tot verleden verschrompeld. Het tierig maar vredig gedoe en de vriendschap aan boord, het maakte de ballingen elke dag lichter, en 't was of ze weer alle oude gebeurtenissen herkenden, die bij hun komen het reizen hadden verblijd. En met zoveel meer vreugde hervonden zij de uren die zij in de wildernis reeds voor altijd verloren hadden gewaand. Avondlijke uren rondom de zachtjes zwaaiende lamp in 't salet; nachtelijke uren wanneer Raoul op de brug stond en met de kapitein naar de duizenden sterren keek; uren des daags, als hij naast Josephine op het dek gezeten, de golven bezag en hun eindeloos spel, en dan sprak over later: wat of de jongen worden zou en hoe hij zou heten, en of hij ooit evenals zij zulke verre reizen zou maken...

Josephine lachte hem toe: 'Dat doet hij immers nu reeds.'

Dan zaten zij weer naar de wolken te kijken, waarvan de kleur aan het water een wisselend aanzien gaf: groen als een weide soms, donkerblauw, zwart bijna, en soms weer grijs wanneer 't regenen zou. De weken verloren hun eenderheid, brachten al grotere verscheidenheid van weder en temperatuur. Zij voelden dat langzaam een nieuwe wereld werd binnengegleden.

Een avond, toen allen zich reeds in hun kooien te slapen gelegd hadden, stond op het dek onder 't spikkelig koepeldak van de hemel Raoul in gesprek met de kapitein. Reeds lang lag een vraag op zijn lippen, die hij niet dorst uit te spreken, uit vrees dat het Hinken zou als een

verwijt. En nu eerst, terwijl slechts het ruisen der zee en een prettige donkerte rondom hen was, vond hij de moed om te zeggen: ‘Maar waarom heb je mij toenmaals een man als Willem Das aanbevolen?’

De kapitein haalde zijn schouders op. ‘Een jongeman was ik nog toen hij erheen voer. Ik sprak met hem zoals met u... ook hij ging niet slechts om geld te verdienen, maar om een verdriet te vergeten, noodlottige liefde geloof ik. Na heel veel jaren zag ik hem terug. Ik dacht aan de dingen die wij zo menige avond bespraken... Rijk was hij nog niet geworden; licht was hij dus trouw aan zijn idealen. Ook gij had kort voordien dezelfde dingen gezegd. Hij kon u dus helpen, dacht ik. En wie weet waarom of het faalde...’

‘Eerst had ik een groot vertrouwen in hem. Hij vroeg om de hand van Agnes.’

‘En rebelleerde toen. Evenals hij Holland ging haten. Wie wordt niet weerbarstig en droevig wanneer hij temidden van liefelijke dromen moedwillig gewekt wordt? Toch is het gevaarlijk zo hevig te dromen. Hij heeft ook u doen ontwaken, vóór het te laat was, en mogelijk moet ge hem achteraf toch dankbaar zijn.’

‘Ja, 't is geweest als een droom,’ zei Raoul. ‘Het ligt reeds zo ver achter mij. Het is waar, kapitein, uit een boze droom ben ik nog tijdig ontwaakt.’

‘Maar de dromen vermooien zich, vriend. Elke kust die ik nooit meer bezoek, wordt schoner en schoner wanneer ik des nachts in het duister tuur. Ben ik een maand lang aan wal, dan lokt mij de zee als een geurige vrouw. Zo is het leven; schoonheid wordt alles. Wat achterbleef.’

‘Langzamerhand leer ik afstand doen.’

‘Onze rijkdom is onuitputtelijk.’

Zo eindigde het gesprek over Willem Das, die een be-

ter en menselijker wezen kreeg in Raouls verbeelding. Altijd door spoelde de zee langs het schip en wast zijn wanden schoon; altijd omgolft ons het leven en zuivert het ons, tot de toekomst zo open en effen als avondlijke einders open ligt, niets ons vertrouwen belemmert.

En terwijl Raoul deze dingen bedacht, zat Agnes bij Josephine te breien aan kleertjes voor 't kind, en dacht vaag nog aan Isidore... Vreemd dat zij ooit iets als afschuw gevoeld had voor 't zwart van zijn huid... dat zij nooit...

Resoluut keek zij op en zei: 'Josephine, mag ik altijd voor 't kind blijven zorgen?' En haar zuster antwoordde lachend: 'Natuurlijk, jij wordt toch zijn tweede moeder?' Dankbaar sloot zij haar ogen, blij dat de vreemde betovering om Agnes eindelijk gebroken was.

Nu eens dansend en dan weer onmerkbaar deinend, ging de 'Profeet Samuël' noordwaarts door groeiende herfst naar de Engelse kust. De lucht versomberde en dagenlang hingen er grijze nevels, soms zo dik dat zich de masten in een ondoordringbaar grijs verloren. Reeds zwierden vaalwitte meeuwen de zeilen langs; heel het want was zilverig bepareld, en vochtig hingen vlag en wimpel naar beneden. Pas laat kwam er wat zon, verrafelden de onderste nevels, en nog voordat deze zich weer gesloten hadden, riep de man op uitkijk: 'Land in zicht!' Een verre bleke, half in damp vergane kust lag vóór hen. Door de mistzee moest nog dagenlang gevaren worden, aleer die streep zich opende naar een begin van weiden, en de schipper kon zeggen: 'Morgen zijt gij op uw bestemming, met Gods wil.'

De groene weiden weken weer, er doemde een witte krijtmuur op, bijna één met de nevelbanken die de kust omringden. Zodra het wat lichter werd, dook er een toren of een huizengroep te voorschijn, en de vroege kille

avond had nog niet geheel zijn schemering gesloten, of het schip lag reeds gemeerd aan een morsig-natte kade waar de hoge gevels van de pakhuizen zich in een wezenloze mist verborgen. Na een zeer voorspoedige reis sliepen de ballingen voor het laatst aan boord.

‘Vaarwel dan,’ zei de kapitein toen zij des anderen daags vertrokken. ‘Hier laat ik u achter met geruster hart dan eertijds. Dicht om u zijn vele oude vrienden, deze grond is niet vijandig en hij zal u dierbaar worden. Zullen wij elkaar nog ooit terugzien? In onze herinnering spreken wij elkaar misschien.’

Het was nog vroeg; het schip lag stil en treurig in de nevelige morgen. Verte was er niet, want overal nabij waren nog huizen, kaden, andere schepen zichtbaar door een nevelfloers. Daarachter was een grauw gordijn omlaag gevallen, en de wolken hingen laag.

Raoul zond om een koets, en hielp voorzichtig Josephine instijgen. Agnes zette zich naast haar. Hoe vreemd klonk het plotseling: geratel over keien in de straten waar de huizen aan elkaar geleund geen doorkijk gaven. Welk een warmte en gezelligheid ondanks de koude morgen, dit veilig samenzijn.

Josephine had het gevoel dat zij naar huis ging, al wist zij nog niet waarheen; en ook Raoul had het besef dat iets noodlottigs hen nooit meer kon gebeuren. Agnes speelde met een kettinkje dat zij bij 't afscheidnemen van de kapitein geleregen had. Zij vroeg zich af waarom de oude man daarbij gezegd had: ‘t Is bij wijze van vergiffenis die ik u vraag, mejuffer.’

‘Wat zijn er toch weinig bomen,’ sprak Raoul, toen zij de pleinen over reden. Josephine glimlachte slechts, en luisterde naar het draven in de mist en naar de mensenstemmen die zo dichtbij klonken. Alsof ieder ‘welkom’ riep.

Hoofdstuk XIII

Nadat Raoul zijn neef Armand Legrelle had gevonden, zag hij zich opeens geplaatst temidden van veel landgenoten, uitgeweken zoals hij, die in een havenplaats woonden en werkten op de koopvaardijders en de oorlogsschepen. Hij kreeg de zorg voor hun goederen welke zij gemeenschappelijk gebruikten, en voelde zich reeds spoedig thuis, alsof hij in zijn vaderland teruggekeerd was.

In de dagen omstreeks Kerstmis werd het kind geboren, een blond jongetje zoals hij had verwacht. Ze noemden het Gaston, en voor zijn moeder was het de vervulling van al haar wachten. De hele dag vroeg het haar zorgen, zodat Josephine bedrijvig werd en slechts heel even lachend opkeek wanneer Raoul binnenkwam. En legde zij het kind weer neer, dan was het Agnes die het in haar arm nam, het toesprak met veel lieve naampjes, dwaze liedjes zong tot het begon te kraaien.

Voortaan ging het leven kalm en vredig verder in hun huisje. Eerst werd door Raoul en Josephine terwille van Agnes vermeden te spreken over de jaren in Bel Exil. Doch zij was een paar maal zelf begonnen, toen de lente enkele mooie, teer-blauwe dagen bracht.

‘Soms was het toch nog mooier ginds,’ sprak zij als tot

zichzelve. En dan moest Josephine weer hartelijk lachen. Was 't niet overal genotvol, overal verdrietig, naar gelang je zelf de wereld wilde zien?

‘Neen,’ zei Raoul, ‘het was toch wel beter dan wij zelf wisten. Maar die nieuwe vreemde schoonheid, dat te hevig licht heeft onze blik verblind. Pas nu je 't ziet door schemering van herinneren, besef je dat.’

Van toen af spraken zij ook rustig en met vreugde over de plantage. Agnes dacht niet dikwijls meer aan Isidore of Willem Das; hun beeld was in het winterlicht verbleekt, en soms moest zij zich dwingen te geloven dat zij werkelijkheid geweest waren, en geen gestalten uit een boze, vaak herhaalde droom.

Wat bleef, dat waren niet de woorden en de daden van de mensen, die hun levens allen afgesloten hadden voor elkander, maar het stille onveranderde wezen van de bomen, velden en rivieren. En er steeg uit al die geurig overwaasde beelden der plantage ook een vleugje heimwee naar een zo intense stilte dat het weer begon te fluister-zingen in haar hart.

Hier hoorde je het eeuwig ruisen van de zee, de wind, het naderen van grijze dagen. Nieuwe mensen, nieuwe schepen kwamen steeds en gingen weer. De stilte die Agnes eenmaal kende, kwam nooit meer terug, en 't was nu zoet eraan te denken dat een mens zó stil kon zijn. Daarom ook had zich haar hart, gelijk een bloem die eens de zon gezien heeft, weer toegesloten om nu langzaam, vele jaren door, in stil herdenken te verdorren. Geen der nieuwe vrienden van Raoul die binnenkwamen, stoorde meer haar evenwicht. Wat zij verlangde was alleen van tijd tot tijd iets van die oude stilte in haarzelf te merken. En dan was ook nog Gaston daar... het kindje dat een jongen werd, verstandig en bedachtzaam. Die na urenlang luidruchtig spelen ook opeens heel stil kon zitten

kijken voor het raam, zodat hij haar dan eensklaps aan Cécile deed denken.

Al de hartelijkheid en warmte in haar, door de jaren tot een grote mildheid uitgegroeid, droeg ze op hem over. En zij zag reeds hoe hij groeien zou, gelijkend op haar mannelijk ideaal. Het kind was ook aan haar gehecht, zocht tedere omhelzing bij zijn moeder, maar bij haar de sprookjes en vertellingen waaraan hij prettig bij het raam kon zitten denken. En zijn grootste vreugde was te zitten luisteren tegenover tante Agnes, wanneer zij met haar milder geworden stem verhaalde van West-Indië. Dan zei ze altijd aan het slot: 'Je moet het zelf gaan zien om te begrijpen wat een prachtig groen in duizend soorten, wat een vreemde bomen en zonderlinge dieren 't oerwoud heeft. Er zijn daar zoveel dingen die je niet beschrijven kunt omdat ze wonderen zijn van pracht: die heldere sterrennachten, middagen waarin het licht steil overeind staat, ochtenden zo kalm als nooit een lentedag is.'

'Ach, zeg toch liever nog eens hoe die tijgers uit de bossen kwamen,' vroeg Gaston, omdat de stem van Agnes hem reeds in de stemming bracht waarin je wondere dingen ziet gebeuren, grootse avonturen, vlakbij op de kamerwand.

Hij raakte nooit uitgeput van luisteren en Agnes ook nooit van vertellen moe. Hij sliep soms in zonder dat hij het zelf bemerkte, omdat ook in zijn dromen de plantage het decor was van zijn avonturen. En als tante Agnes zweeg, dan gingen haar gedachten toonloos door met aan haarzelf te vertellen hoe mooi Bel Exil toch was.

Gaston zat toen hij zestien was nog altijd graag naar haar te luisteren. En Raoul spotte weleens vaderlijk: 'Maar jongen, ken je nu die sprookjes nòg niet uit het hoofd?'

‘Het is toch werkelijkheid, papa.’

‘Nu ja.’

Maar Josephine verdedigde haar zoon, en spotte op haar beurt: ‘Alsof je ook niet graag daarover spreekt, Raoul.’

‘Natuurlijk. 't Is ook prachtig. Maar een jongen heeft niets nodig met 't verleden. Hij moet aan de toekomst denken.’

‘Als u dàt bedoelt,’ zei toen Gaston, ‘ik ga er later vast naar toe. Je moet het zelf gezien hebben, zegt tante Agnes. En ik ken er al precies de weg. Daar staat het blokhuis, daar de slavenloods, de suikermolen. Bij de tweede sluis begint het veld waar moeder was, toen dat geweldig onweer uitbrak.’

‘En wat zal je daar dan doen?’ vroeg Raoul lachend.

‘Zorgen dat de negers goed behandeld worden. Op een paard de ringvaart langs rijden, om te kijken of ze goed is schoongemaakt.’

‘Daar zal niet veel van komen, jongen. 't Is voor ons geen land; te heet, te wild, te moeilijk. Ik moest immers ook terug.’

‘Dat is wel zo...’ antwoordde Gaston ontmoedigd.

Maar telkens weer was zijn besluit na het verhaal: ‘Ik ga er vast heen,’ en kwam weer zijn vader hem afschrikken: ‘t Gaat immers niet.’

Agnes wist raad: ‘Wanneer je als zeeman er heen gaat, dan kun je het zien, en je komt weer terug. Want wat zou je er anders alleen beginnen.’

Dat wilde Gaston ook. Zijn jeugd in de havenstad had hem al dikwijls verlangend gemaakt om op zijn beurt met een van de trotse fregatten de zee op te gaan. Maar zijn trouw aan de stille plantage, 't gemeenzaam bezit van zijn vader en moeder en tante, deed hem al die wensen weer telkens terzij schuiven. En nu kon het alles teza-

men. Het doel van zijn reizen zou altijd iets heerlijks zijn: Bel Exil of zijn ouderlijk huis. De uitreis aanlokkelijk door de pracht die hem wachtte, de mooie herinneringen, al wat zijn jeugd had verblijd nu werkelijk te zien, de thuisreis: te komen bij vader en moeder en Agnes; met eigen verhalen. 'Ik ben in het blokhuis geweest en toen...'

Spoedig daarna werd hij leerling aan boord van een brik. Raoul zei: 'Van zee hou je immers geen enkele jongen terug.'

Het duurde lang voordat Gaston kon monsteren op een schip met koers naar de West, maar hij had er nog steeds zijn zin op gezet, en telkens wanneer hij voor enkele dagen naar huis kwam, beloofde hij Agnes: 'Tante, je hebt me toch niet gefopt? Zo gauw als ik kan ga ik kijken.'

'Je zult zien, dat ik niets teveel heb gezegd,' sprak zij. 'Veel zal ik wel vergeten zijn, het moet nog mooier wezen dan ik het mij herinner.'

'En dat is al prachtig, tantetje. Denk je dat de plantage veel groter geworden is?'

'Dat zal zeker wel.'

'Ja, je had er prachtige kansen,' bromde Raoul in zijn baard. En toen eindelijk Gaston scheep zou gaan naar het land van hun dromen, drukte zijn vader hem hartelijker dan ooit aan zijn borst, en zei: 'Kijk er goed rond en doe allen die zich ons herinneren de vriendelijkste groeten. Bedenk dat wij daar veel geleden hebben, maar ook diep gelukkig geweest zijn.'

Agnes sprak: 'Nu komt jouw beurt om te vertellen. Zorg dat je niets vergeet.' Josephine echter: 'Als je maar behouden terugkeert, dat is mij genoeg.'

Gaston vond geen reis zo langzaam als deze. Vol ongeduld liep hij de brug op en neer als hij wacht had, en tijdens zijn uren van rust stond hij dikwijls vooraan bij de boegspriet te turen, alsof die de aankomst verhaasten zou.

Eindelijk was daar de kust, en werd de riviermond gevonden. Zij bereikten spoedig de stad van witte huizen, waar aan wal slechts weinig vertier en opgewektheid heerste. Want kort te voren waren Franse kapers hier gekomen, die het fort veroverd hadden en de halve stad verwoest. Mismoedigheid en wrok drukte nog steeds de inwoners; zij hadden al te grote schatting moeten afstaan aan de dreigende corsaren.

Ook waren in dezelfde tijd veel negers weggevlucht: met duizendtallen woonden ze in de bossen, trokken plunderend op naar sommige plantages, die in brand gestoken werden nadat iedere blanke was vermoord.

Dit waren de verhalen die Gaston te horen kreeg toen hij een kolonist vroeg naar de plaats van Bel Exil.

‘Ik weet het niet,’ sprak deze. ‘Nooit hoorde ik zelfs die naam verluiden. Maar dat zegt niets. Er komen hier zovelen die weer spoedig weggaan, of voorgoed verdwijnen in het binnenland.’ En teleurgesteld bleef Gaston wachten op de man die hem iets kon vertellen over Bel Exil.

Natuurlijk is de naam veranderd, dacht hij. De plantage is er nog, en wanneer ik haar zie, zal ik alles weer onmiddellijk herkennen. Met een scheepsgezel ging hij een tentboot huren en een zestal roeiers die hem bovenwaarts de stroom op zouden brengen, een voor een de plantages langs. ‘Nu ik eenmaal zóver ben gekomen, moet ik wat het kost die plaats ook zien,’ zei hij. ‘Wat zou ik anders thuis moeten vertellen.’

Onveranderlijk liep steeds het brede water tussen hoge bossen; eeuwig is de stroom, de enige die deze wildernis trotseert. Zij voeren langs de nieuwere nederzettingen, gastvrij ontvangen door de planters die graag jonge mensen uit het noorden aan hun tafel zien, omdat zij hen herinneren aan betere dagen, ginds... Maar niemand wist iets af van Bel Exil.

Smaller werd reeds de rivier. De roeiers zeiden dat er nog slechts één plantage was, en dan begon de onbetreden wildernis. Het zou dus vast die laatste zijn.

Zij kwamen er aan toen het reeds donker was, en in de lichte stilte alle gestalten, huizen, bomen anders lijken. ‘Neen, ik herken het niet,’ sprak Gaston tot zijn vriend. ‘Het was toch anders. Maar dat komt misschien omdat het nacht is.’

Op dit late uur zelfs werden zij met hartelijkheid door een oude kolonist begroet ‘Nooit komen reizigers zo ver... weest daarom dubbel welkom. En vertelt mij wat gij hier komt zoeken.’

‘Lach niet,’ antwoordde Gaston, ‘wij zoeken naar herinneringen.’ En hij begon het wedervaren van zijn vader te vertellen. Had deze plantage vroeger niet een ander toebehoord? En was de naam niet Bel Exil?

‘Ach,’ zei de planter, ‘in dit land vergeet je snel, je leeft zo eender alle dagen... Laat eens kijken... Ik woon hier twintig jaar... of langer... in het begin... ja, hogerop moet er nog een plantage geweest zijn. Ik heb een oude neger hier eens er over horen vertellen... ofschoon je nooit kunt weten of ze zulke dingen niet verzinnen.’

De hoop herleefde bij Gaston; hij wilde onmiddellijk de oude neger spreken. Deze, een gebogen man met ingevallen rimpelige wangen en een gelig grullend baardje, wist bescheid. Ja, verderop stond vroeger een plantage waar een jonge man met enkele vrouwen woonde, suikervelden had. Hij scheen bemind te zijn bij al zijn negers, al had de oude man eens, toen hij zijn vroegere meester daarheen geroeid had, ook meegemaakt dat een grote sterke slaaf werd doodgeranseld. Gaston sprong overeind. ‘Dat kan niet! Nee, dat heb ik nooit gehoord. En 't is ook onbestaanbaar.’

‘Zie je wel, ze fantaseren veel,’ zei de planter. ‘Of-

schoon het hier natuurlijk weleens voorkomt.'

'Neen, maar daar kan 't niet geweest zijn,' zei Gaston. 'Maar al het andere komt uit. En ik wil het graag gaan zien.'

Des anderen daags kreeg hij de oude neger mee tot gids. Zij voeren almaar door langs bossen die steeds dichter tot elkander naderden. En onder 't varen zei de neger dat hij ook nog wist, dat later niemand de plantage had bewoond. Want vele weggelopen slaven huisden in naburige bossen, en geen mens had moed om hun geweld zo ver van de bewoonde wereld te trotseren. Wat er met de velden en de woningen geschied was, wist hij niet. De plaats werd in de taal der weggelopen negers aangeduid als 'Misalasi', dat wil zeggen: 'Ik zal eens verloren gaan.' Een huivering van onbehagen bekreep Gaston bij het horen van die naam, die klonk als een vervloeking, onverdiend...

En eindelijk, bij een bocht die niet verschilde van de duizend andere bochten waarmee de rivier zich door de wildernis kronkelde, zei de oude neger: 'Hier is het.'

Dicht struikgewas stond langs de hele oever, en daarachter hoge bomen, volbehangen met lianen, winden die miljoenen paarse bloemen droegen, epifieten die als reuzengrote ananassen op de takken zaten en aan lange stengels orchideeën lieten schitteren in de zon.

'Hier? Het is toch geen plantage hier!' riep Gaston uit. Doch met de grootste stelligheid antwoordde de oude, neger: 'Hier is Misalasi.'

Met hun messen en hun houwens baanden zij zich tussen al de dikke bomen een smalle doortocht die zich achter hen onmiddellijk scheen te sluiten, zo dicht stonden al de heesters op elkaar. Goudkleurige libellen vlogen op; het woud werd donkerder gelijk een oude kerk; slechts spaarzaam viel een zonnestraal tussen de volle kruinen

boven hen. Een papegaai vloog op en flitste vermiljoen en blauw, en opgeschrikt begonnen andere vogels luid te krijzen, want al de slagen van de houwens en de mensenstappen ruisten onbekend.

‘Waar gaan we heen?’ vroeg de scheepsmaat. ‘Hier is immers niets te vinden.’

‘Ik geloof het ook niet,’ zei Gaston.

Maar op hetzelfde ogenblik boog zich de oude neger die vooruitgelopen was, en raapte een grote, dikgeroeste klinkbout op, die in de bruin-vermolmde aarde stak. ‘Van blanke mensen,’ sprak hij, ‘t voorwerp overreikend aan Gaston, die het met verwondering bezag.

En toen zij verder drongen in het woud, scheen er meer openheid te komen, een gedeelte waar geen hoge bomen maar slechts laag gewas stond, en tussen de weggebogen heesters enkele neergestorte balken van een huis, half weggerot en door insecten sponsachtig doorboord, nog zichtbaar waren.

‘Nu zien de masters zelf,’ zei de neger. En bij ‘t nader zoeken vond Gaston ook, waar de loodsen en de magazijnen eens hadden gestaan, nog enkele balken, groen bedekt met zwammen en rondom begroeid, murw van de regens, zodat hij ze met zijn mes doorsteken kon. Ook het einde van de poldervaart dacht hij te zien bij een gerekt moeras dat ver het woud in liep, en waar een hele reeks termietennesten schuimig zich gestapeld had. Het water lag verraderlijk onder een dik tapijt van kroos, en neergestorte takken staken dorrend daaruit op. Hier was ‘t ook koeler; zilverblauwe vlinders wiegelden op lange halmen van pijlgras, en de zoete geur van tonkabonen was vermengd met vochtige reuken van verrotting welke stegen uit het moeras.

‘Onbegrijpelijk,’ mompelde Gaston. ‘Dat dit slechts over is...’

‘Dit kon je dichterbij de stad ook vinden,’ meende de scheepsmaat. Doch Gaston zei spijtig: ‘Liever had ik het nooit gezien. Niet om mezelf... een jongensdroom... dat moet eens uit zijn. Maar de oude mensen zal het veel verdriet doen.’

‘Zeg 't ze dan maar niet.’

Tot antwoord bromde Gaston een schippersvloek, en sloeg met zijn kapmes verwoed in het rond op de heesters en twijgen. Wat gaf het. Aan iedere zijde was dagenlang oerwoud, steeds verder en altijd weer aangroeiend. Enkele jaren nog en deze plek zou niet eens meer terug te vinden zijn.

Vermoeid en mistroostig bleef hij even staan, en onmiddellijk omsloot hem de stilte. Slechts zijn eigen ademen hoorde hij, en ergens op een onzichtbare tak een vogel die riep: ‘Misalasi’ ... de naam van de ondergang.

Op zijn terugtocht volhardde Gaston in zijn moedeloos zwijgen, en dacht aan de stilte van groeiende planten, die het graf van illusies en dromen meedogenloos overwoekeren. Het onvindbare graf van tante Cécile en van andere mensen wier naam hij niet kende. Voorgoed had het oerwoud zijn aarde heroverd.

Ook de wachtenden thuis ging de tijd veel te langzaam voorbij. Het was hun alsof zij Gaston als hun afgezant hadden gezonden naar het oord dat zij eens onbezonnen miskend hadden, nu in hun denken van oudere mensen de dingen harmonischer, dierbaarder waren geworden. Zij stelden zich voor welk een vreugde de jongen zou hebben, wanneer hij weer alles herkende waarover zo vaak was gesproken.

‘Je bent ditmaal werkelijk ongeduldig,’ zei Josephine tegen Raoul.

Agnes verdedigde hem: ‘Een deel van ons hart bleef er

achter, dat is immers zo.' En Raoul zei: 'Ik ben slechts nieuwsgierig te weten wat goeds is ontstaan uit al onze arbeid. Een heerlijk ding is het, de aarde te ontginnen, de groeikracht te dwingen zich dienstbaar te maken aan menselijke nooddrift.'

'Weet je,' sprak Josephine, 'wanneer ik goed nadenk, dan is er maar één ding van daar, dat mij helder en scherp voor de geest staat: het ruisen der bomen, van dichtbij, van ver, alsof het oerwoud een zee was, maar stiller, intenser, een groeiende zee die met traagheid maar stadig de aarde verzwelgt.'

'Ja, die stilte...' zat Agnes te mediteren bij 't raam.

En nadat zij veel dagen zo samen gewacht en gedroomd hadden, keerde Gaston weer terug, met mannelijke gebaren en voller klinkende stem, alsof hij op deze reis iets ontdekt had dat een jongeling plotseling tot man maakt. De hele vaart door had hij erover gepeinsd, wat te zeggen wanneer hij terug zou zijn. Nu zat hij hier bij de vragende blikken van vader en moeder en Agnes..., dierbare mensen wier dromen je toch niet moedwillig vernietigen kon...

'Je denkt dat je in een verhaal precies alle dingen kent,' zei Gaston. 'Maar het is als wanneer je iets droomt, en ontwaakt niet meer weet wat het was, maar alleen dat het ergens bestond... Zo heb ik daar menige plantage gezien, bloeiend, nieuw; zeker was Bel Exil ook daarbij. Maar herkend heb ik het niet; het oog van een zeeman ziet weinig aan wal, en ik hou niet van land.'

'Wat ben je veranderd, mijn jongen,' zei Josephine.

'De wereld verandert, het leven verandert, moedertje. Enkel de zee blijft hetzelfde.'

'Dat je het niet gevonden hebt...' sprak Raoul hoofdschuddend.

Alleen Agnes zei niets, zat heel stil voor zich uit te sta-

ren. Op haar gezicht lag een heimelijke glimlach van vrede. Gaston moest haar aankijken en verwonderde zich, dat hij nu eerst zag dat ze nog mooi was.

‘t Is jammer dat ik zo dom was,’ zei hij.

Agnes echter streekte hem over zijn lokken, en sprak toen heel langzaam, als tot zichzelf: ‘Herinneringen zijn schuwe vogels, ze fladderen van dak tot dak. Maar zodra wij het huis met luidruchtige stemmen bevolken, schrikken zij op en verlaten ons.’

‘Tantetje, tantetje,’ zuchtte Gaston. ‘Wat geeft het verleden.’

Het licht werd ontstoken, sloeg schaduwen over hun handen en schaduwen tegen de wand. De kamer was stil, alleen hoorbaar was soms de stem van Gaston die vertelde over havens vol drukte en vertier. En telkens als zijn stem zweeg, klonk iets van het ruisen der zee tot hen door.

In die korte momenten scheen het Raoul, Josephine en Agnes als zaten ze eenmaal nog binnen in 't blokhuis, als was om hen heen iets gekomen van het zwoel vegeteren der stille plantage. Een gemeenzaam gevoel hield ze omvangen: de ommekeer der jaren die aarzelend terugkomen, klaar en gezuiverd tot weemoedige fantasieën.

Trager komen ze neergestreken in onze herfst, deze vogels verloren in duisternis, in de ondoordringbaarheid van een zeer stille plantage, die somber en dicht overwoekerd is; triest als een mensenhart dat naar de wederkeer smacht van verloren jaren, verloren liefde die voortaan onvindbaar blijft buiten de droom der herinnering.

Notities van de auteur

Nu deze gedurende een halve eeuw telkens herdrukte roman in het kader geplaatst wordt van mijn 'Verzameld Werk', wat niet ongerechtvaardigd schijnt na zijn eerste verschijning in 1931, valt allereerst te vermelden dat ik geleidelijkaan tot het inzicht gekomen ben dat *De stille plantage* in feite de afsluiting vormt van een korte, want slechts vijf- of zesjarige periode van mijn schrijversarbeid. Het kwam aan het eind van een beginperiode, is in zekere zin een afscheid van mijn jongelingsjaren - ik had nauwelijks de tijd gehad om mij in de Europese wereld wat te oriënteren - en daarom bevat het wellicht meer 'synthetische' elementen dan ik mij destijds, bij het schrijven ervan, bewust was. Het was in hoge mate en van begin tot einde 'retrospectief' - een terugblik.

Dat ik dit zelf, achteraf, zo ervaar, heeft niets te maken met het feit dat bedoeld 'afsluitend' karakter - de globale afrekening met een bepaald thema of een aanwijsbare groep van thema's - de meeste lezers wel zal zijn ontgaan. Het is immers de schrijver zelf bij de conceptie en realisatie van het boek óók ontgaan; hetgeen niet verwonderlijk is, aangezien zulke processen zich in hoofdzaak in het onbewuste afspelen, en bovendien niemand enige notie heeft van zijn toekomst. Wisselvallig

genoeg heeft de mijne zich nadien ontwikkeld.

Inzake het ontstaan van *De stille plantage* is mij als herinnering alleen nog het volgende bewust, dat mogelijkwijze relevant kan zijn:

Ik werd geboren en groeide op in een tropisch milieu, waarin ik, met een onderbreking van slechts enkele jaren, tot mijn achttiende bleef wonen, in aanraking kwam met een grote verscheidenheid van inwoners, oorspronkelijk afkomstig uit vier verschillende werelddelen en nog altijd dragers van overduidelijke lichamelijke en culturele kenmerken van hun herkomst. Dit maakte dat ik al van jongsaf geïnteresseerd was in zowel de overdadige natuur als onalledaagse geschiedenis en de veelsoortige ethnologie van mijn geboorteland Suriname.

Het was echter tijdens mijn jeugdjaren en ook als jongeman nooit mijn bedoeling een schrijver van boeken te zijn. Althans niet van boeken die over iets anders zouden handelen dan over muziek. Ik wilde alleen maar componist, en uit dien hoofde ook wel muziekhistoricus zijn. Maar naar het grauwe en kille Nederland vertrokken om mij daar als arme werkstudent een weg te zoeken, werd ik niet alleen overvallen door zulk een menigte van nieuwe indrukken, dat daardoor mijn ‘vaderland in de verte’ in een geheel ander licht kwam te staan dan tevoren, en in een geheel ander perspectief en relatie tot mijn nog pril verleden, maar ikzelf werd ook door ongekende emoties overvallen. Dat wat ik in arren moede de rug had toegekeerd, leek opeens een verloren paradijs. Niet anders dan het menigeen gegaan moet zijn, overal ter wereld en in alle tijden. En tegelijk was daar de behoefte om iets van deze overrompelende gewaarwordingen te veruiterlijken, mijn gedachten en gevoelens aan de enige oprechte vriend in die eerste jaren van vrijwillig ballingschap toe te vertrouwen: aan het simpele velletje wit pa-

pier. Zoals ik dat als jeugdig componist ook aan de smalle notenbalken gewend was te doen, ofschoon deze wèl de emoties, maar niet de verstandelijke ervaringen, de gedachten opnamen en vasthielden, die ze integendeel bruusk afwezen.

Vrouwe Musica, innigste aller minnaressen die zij is, is tevens de meest jaloerse. Het gewone schrijfpapier bleek de vriend die ik evenzeer nodig had; de bewegende pen de meest bevrijdende handeling om voor een wijle te ontkomen aan de (ongetwijfeld wat romantische) verlangens en pijn die zich heimelijk van ‘die schuwe jongen in dat vreemde land’ hadden meester gemaakt. Zo schreef ik dan uit een soort heimwee - want dat moest het wel geweest zijn - eerst de korte novelle *Mijn aap schreit* (en alle personen uit die novelle was *ik*) vervolgens mijn jeugdherinneringen *Zuid-Zuid-West*, al met al twee bescheiden boekjes die in omgekeerde volgorde van hun voltooiing gepubliceerd werden onder aanmoediging van de artistieke vriendenkring ‘De Gemeenschap’ (met eigen tijdschrift en eigen uitgeverij) waarin ik aanvankelijk alleen in mijn hoedanigheid van musicus was opgenomen, terwijl ik mij zelfs daar toch altijd als een vreemde eend in de bijt was blijven voelen. Verplant maar eens een jonge kokospalm in een omhoogschietend berkenbos, en kijk wat er gebeurt! Ik heb dan ook veel verplantingen nodig gehad om er het leven bij te houden en af en toe vrucht te kunnen dragen.

Te vaak moest toen de musicus het veld ruimen voor de auteur; het schrijverschap bleek lonender, ook wat de ‘erkenning’ betrof - allengs begon meer realiteitszin bij mij de romantiek te verdringen - en weldra volgden mijn verhalenbundel *Hart zonder land* en de reisimpressies die samen met enkele van Albert Kuyle onder de titel *Van pij tot burnous* gedrukt werden. Het pseudoniem Al-

bert Helman mat ik mij al van stonde af aan, omdat ik geen verwarring wenste tussen de componist die ik mij *voelde* en de schrijver die ik bezig was te worden.

Als drie-en-twintigjarige begon ik een gezin met de dochter uit een familie van bekende musicaliteit en kunstzin, en onder de indruk van het echt-Hollandse dorp Abcoude, nabij de stad Amsterdam, waar wij een woning tussen de weiden aan de slootrand betrokken, schreef ik de korte roman *Serenitas*, alsook een paar opstellen die een soort literaire geloofsbelijdenis behelsden en onder het opschrift *Wij en de literatuur* verschenen. Al deze boeken waren bij het eigen door 'De Gemeenschap' gestichte uitgeversbedrijfje uitgekomen, en brachten de schrijver weinig op, al genoten ze gedeeltelijk een relatief grote positieve belangstelling, maar helaas gedeeltelijk ook een nogal negatieve, door de verkettering die ze ten deel viel in de achterlijke Roomse kringen waar men 'de jongeren' met groot wantrouwen in het oog hield. Dezelfde lieden incasseren vandaag de kwalijke gevolgen van hun onverdraagzaamheid en clericale stommitieit. Hun klein geloof liet ze, ondanks Multatuli's waarschuwing, de lengte van Gods vinger onderschatten.

Het heimwee naar mijn geboorteland dat ik om zijn koloniale verwaarlozing en benepenheid gezworen had nooit meer te willen terugzien, was ik met dat alles nog niet kwijtgeraakt. Door de afstand bleef ik het idealiseren in mijn gevoel, al wist mijn verstand langzamerhand wel beter.

Naar Buitenveldert onder de rook van Amsterdam verhuisd, nam ik daar kennis van een door de Wereldbibliotheek uitgeschreven roman-prijsvraag, aanlokkelijk voor jonge of nog onbekende schrijvers. Van de beste ingezonden manuscripten zouden er een aantal worden

gepubliceerd door deze toenmaals erg ‘populaire’ uitgeverij, en de allerbeste inzending zou bovendien een grote geldsom als premie ontvangen. Ik weet niet meer hoeveel, maar het leek mij destijds een fortuin. Men behoefde om te beginnen niet méér in te sturen dan een synopsis van het geheel en een eerste hoofdstuk. Wie vervolgens een ‘aanmoediging’ ten antwoord kreeg, kon dan met vertrouwen voortgaan; de schrijver maakte zo een goede kans met zijn voltooide inzending.

Reeds vader van twee kinderen, met al een derde op komst, en geconfronteerd met al de kostwinnerszorgen van een nog nauwelijks zesentwintigjarige zonder vast beroep, leek mij deze prijsvraag een prachtige mogelijkheid om er zowel financieel als literair ‘bovenop’ te komen. Alleen een goed gegeven... Dat geboorteland zat mij dwars, terwijl ik wist dat ik de actuele realiteit ervan niet aan kon. Wellicht kan ik dat ook nu nog niet. Ik had romantisch ervan gedroomd in mijn eerste (ook nog altijd herdrukte) publikatie; ik had er de mythe van verteld rondom ‘Mijn Aap’, die ook ikzelf was; incidentele glimpen ervan weergegeven in een paar verhalen. Het lag enigszins voor de hand dat ik nu maar wegdook in het verleden van dat land, een geschiedenis die ik door mijn studies vrij goed had leren kennen, om daarin nogmaals mijn nostalgie uit te leven. Temeer daar ik als ontheemde mij in omgekeerde richting - zuid-zuid-westelijk - zou kunnen terugverplaatsen daarheen; nu niet alleen in de ruimte, maar ook in de tijd. Met Franse refugie's, die zich na de opheffing van het Edict van Nantes in 1685 naar Suriname begaven, zich daar vestigden tezamen met een groepje Labadisten - ook van Franse oorsprong - en geheel anders dan het akelige stelletje Hollandse en Zeeuwse kolonisten, die het er eeuwenlang als slavenhouders volhielden en door wier nazaten, met al hun arrogantie

en meerderwaardigheidsvertoon, ik min of meer het land uit gepest was...

Deze refugié's en Labadisten uit Wieuwerd - zo zag ik het toen - waren tenminste idealisten, weerloze lieden. Dat zij juist hierdoor van hun onderneming niets terecht konden brengen, niet opgewassen waren tegen de 'plantocratie' en de ellende van een slavenmaatschappij, noch tegen de exuberante tropenwildernis die zij terzelfdertijd trachtten te bemeesteren, vond ik ontroerend en van een diepe tragiek. Het was bijna onafwendbaar dat hun enthousiaste ontginning al binnen één generatie eindigde met een overwoekerde, stille plantage. Juist omdat zij zich zo ver van alle andere conformistische geldmakers terugtrokken.

Dat trof ik zo aan in de geschiedenisboeken die ik raadpleegde. Zaak was niet alleen, die gebeurtenissen zich te laten afspelen om en door een handjevol figuren heen, waarbij het dan meer om die gebeurtenissen en het milieu ging, dan om de personages zelf. Tot hun diepere zieleleven of karakter door te dringen, daartoe was ik - veel te jong - nog niet in staat, en ik verlangde er ook niet naar. Het ging om het land, het heimwee, de herinnering. Zo ontstonden de synopsis en het eerste hoofdstuk van *De stille plantage*, dat dan ook begint met het woord 'herinneringen'.

Maanden verstreken voordat er antwoord kwam op mijn inzending. In de pers werd alleen bekend gemaakt dat er meer dan tweehonderd waren binnengekomen, en dat het nog wel enige tijd zou duren voordat zij alle door de jury bekeken waren. Wie de beoordelaren waren, weet ik niet meer. Nico van Suchtelen moet wel een van hen geweest zijn. Het kon mij toen niet veel schelen, als ik maar... En in mijn ongeduld begon ik door te schrijven, het tweede hoofdstuk, het derde... Als een ingenieur die

aan zijn brug voortbouwt, wanneer hij toch eenmaal zijn tekeningen en berekeningen klaar heeft en ook de eerste pijler al gestort is. Sindsdien heb ik ook niet anders gewerkt dan op deze ingenieursmanier: eerst de inspiratie van de planning en een zorgvuldige voorbereiding; daarna is het een kwestie van ijver, zelfdiscipline en doorzetting.

Eindelijk kwam het lang tegemoetgeziene antwoord, - de dreun, de verbijsterende teleurstelling. En ik die dacht zo'n goede kans te maken, al bij de eerst schifting lag ik eruit en kreeg ik mijn inzending netjes teruggestuurd met een laconiek stenciltje. Ik hoefde niet meer... Er werd, hoewel ik mij er maar half bewust van was, een onbedoelde aanslag gepleegd op mijn koppigheid. Ik was een heel eind gevorderd, had mijn inzending ook al aan een paar schrijvende vrienden laten lezen, die er wel wat in zagen. Mijn afkeer van onaffe dingen moet mij toen reeds beheerst hebben, ik weet het niet meer, maar ging in ieder geval door met werken aan mijn boek over de stille plantage, nog lang niet stil, vol pionierende mensen in de wildernis, die nog niet wisten hoezeer zij zouden mislukken. Het boeide mij zelf...

Op een blad in het album van mijn al wat vergeelde herinneringsbeelden zie ik mijzelf bezig in de woonkamer van ons kleine Buitenveldertse huisje. Staande schrijvend in de bocht van de vleugel, op het zwarte bovenblad van het instrument. Want een eigen werkkamer had ik nog niet. Staande schrijven, dat deed Hooft immers ook, werkend aan zijn *Historiën*, - een gedachte die mij troostte en hielp. Met het kruipende, kraaiende, spelende dochtertje aan mijn voeten en het tweede in de wieg die in de belendende kamer stond.

De stilte die men in sommige boeken kan aantreffen, heeft niets te maken met de stilte of luidruchtigheid van

de buitenwereld waarin zij ontstaan. Een schrijver onttrekt zich aan die buitenwereld, weet zich geheel en al in te kapselen in de binnenwereld van zijn verbeelding. Als de drang groot genoeg is, schrijf je overal. Dat deed ik steeds en doe ik nog altijd.

Aan de ontmoedigende prijsvraag heb ik weinig meer gedacht. Alleen later, lang nadat de bekroonde roman en een aantal 'eervolle vermeldingen' in boekvorm verschenen waren, en ze geen van alle erg interessant bleken of een succes werden - wat natuurlijk niets zegt - maar mijn verworpen boek wél zijn weg vond en bleef vinden - wat mij even natuurlijk wél wat zei - toen heb ik wel de lering uit het geval getrokken, om nooit meer mee te doen aan zo'n prijsvraag en ook geen waarde te hechten aan het oordeel van welke jury dan ook; mij noch verongelijkt te voelen door 'deskundige' miskenning, noch gelukkig of vereerd te zijn door een mogelijke 'bekroning'.

Volgens de mode rond 1930, toen niemand nog het woord 'papierschaarste' kende, verscheen het toch verre van lijvige boek als 'een kloek deel' - de destijds gebruikelijke term - met een forse letter gedrukt op 'opdikkend papier' en in een zware linnen band. Heel mooi. En welke huis- of andere bibliotheek leed toen al aan ruimtegebrek? Aan de herdrukken die niet al te snel, maar niettemin met zekere regelmaat in steeds smallere vorm elkaar opvolgden en toch geleidelijkaan duurder werden, kan men misschien iets van de geschiedenis van 'maatschappij en boeken' aflezen. Maar dan niet zozeer de historie van 'versoering' of inflatie, dan wel de gerichtheid van onze samenleving en van de zich wijzigende functie welke boeken in het algemeen daarin uitoefenen. Hoe schadelijk de uitleenbibliotheken ook mogen zijn voor auteurs en uitgevers, ik kan niet zeggen dat ik veel op ze tegen heb, wanneer hun leiders ook enig begrip tonen

voor hun opvoedende taak naast hun commercieel belang.

Hoe dan ook, het boek had in de beginne zijn weg te vinden in een tijdperk toen er nog 'ruimte' was, ook voor behoorlijk gefundeerde besprekingen in de pers - gunstige zo goed als ongunstige - en voor 'richtingen' die niet tot de algemeen aanvaarde, noch tot de door bepaalde literaire kongsi's voorgestane behoorden. De vriendjespolitiek van 'ik schrijf over jou en jij over mij' of 'ik help jou aan een prijs als jij mij op jouw beurt helpt', was nog lang niet zo evident als vandaag, en er heerste minder botte verkettering en minder schoolmeesterij, denk ik.

Niet erg toegankelijk voor zulk gedoe en van meet af aan steeds min of meer een buitenbeentje in het schrijversgilde gebleven, heb ik de indruk dat het boek door de critici 'met gemengde gevoelens' ontvangen werd; dat het exotische daarin ze wel aansprak, maar sommige tekortkomingen, die ik zelf ook spoedig genoeg heb leren kennen, hun onopgemerkt zijn gebleven. Wat bij mijn weten maar heel zelden werd opgemerkt, is de nauwkeurigheid van de historische achtergrond van *De stille plantage*. Eén reactie van een criticus uit die lang-ververvlogen dagen staat mij nog levendig voor de geest; hij constateerde, dat de naam van het schip waarmee de hoofdpersonen uit het boek naar Suriname vertrokken, inderdaad voorkwam onder de namen van schepen die omstreeks die tijd van Amsterdam naar de West voeren. Het specerijkorreltje voor de fijnproevers - ik hou er nu eenmaal van om daarmee te werken - was zijn gehemelte niet ontgaan. Maar hij was dan ook niet de eerste de beste, maar een groot kenner van alle West-Indische aangelegenheden. Zulk een kritiek was de beste aanmoediging die ik mij wensen kon, temeer omdat de oude geleerde ook eens de leraar

van mijn moeder geweest was bij haar opleiding tot onderwijzeres, en zich dit wel herinnerd zal hebben, naar ik vermoed. Er zitten trouwens wel andere familie-herinneringen goed-gecamoufleerd verweven in het overigens in zijn détails geheel ‘gefantaseerde’ verhaal. Dat de meest ‘zorgzame’ persoon daarin de naam Josephine draagt, was een stille hommage aan de gelijknamige ongetrouwde tante die mij als kind niet alleen zo trouw verzorgde, maar van wier levendige vertelkunst ik ook hoopte iets te hebben overgenomen. Een ietwat duistere ‘Franse’ oriëntatie in mijn koloniale familie zal ook wel van invloed geweest zijn op het thema dat zich aan mij had opgedrongen. In latere jaren voelde ik mij echter nogal wat ‘crest-fallen’ toen ik tot de ontdekking kwam - maar wie heeft het vóór mij ooit ontdekt? - dat de episode met de ‘nobeledelslaaf’ Isidore, die een climax van het verhaal vormt, in menig voor mij nog pijnlijk opzicht overeenkomt met de hoofdinhoud van een achttiende-eeuwse roman van Aphra Behn, *Oroonoko*, die evenals de schrijfster zelf, indertijd veel opzien gebaard heeft en waarnaar verschillende toneelstukken gemaakt werden.* Het gevoel van gedupeerd-zijn dat de lezing van *Oroonoko* bij mij veroorzaakte, was ongetwijfeld onredelijk; zulk een coïnci-

* Aphra Behn (1640-'89) was tijdens de Tweede Engelse oorlog onder de naam ‘Astrea’ als Britse spion ook in Nederland werkzaam en publiceerde later verzen onder hetzelfde pseudoniem. Op haar dertigste jaar begon zij succesvolle toneelstukken te schrijven en leidde voorts, op de wijze van haar nazaat Georges Sand, een vrijgevochten, bohémien-achtig leven waarmee zij haar tijd- en landgenoten niet weinig schandaliseerde. Haar verhaal *Oroonoko, or the Royal Slave* (1668) werd geïnspireerd door haar wederwaardigheden als jong meisje tijdens een kortstondig verblijf in de kolonie Suriname.

dentie had zelfs de beste auteur kunnen overkomen. De elementen van de gewraakte episode, van heel de figuur en het optreden van Isidore, lagen al een paar eeuwen lang voor het grijpen. Dat ik pas de tweede en niet de eerste was die ze opraapte, was nauwelijks verwonderlijk. Maar ofschoon niemand het ooit bemerkte, de mogelijkheid wàs er, dat de een of andere snuggerd er toch achter kwam. Dit was mijn schrijverseer te na. Gevolg was, dat mijn liefde voor het eigen wrochtsel - noem het maar eigenliefde - niet alleen een geduchte knak kreeg, maar zelfs veranderde in een soort van lichte haat, in 'gemengde gevoelens', zoals de ouder van een onvolwaardig kind ze wel moet kennen.

Ik had in mijn literaire onschuld van geen 'voorgangers' afgeweten. Evenmin als van het feit dat ik hiermee het akelige thema van 'miscegenation' op de proppen gebracht had, - een liefdesverhouding tussen blank en zwart. Het leek mij zelf zo begrijpelijk, totdat een bijna tot stand gekomen contract voor een Engelse vertaling er op afsprong vanwege de eventuele gevoeligheden van het Amerikaanse en mogelijk ook Britse lezerspubliek. Om dezelfde reden ging ook een Duitse vertaling niet door in de jaren kort vóór Hitler aan de macht kwam. *De stille plantage* is dan ook tot op heden een slechts in de Nederlandse taal toegankelijk boek gebleven, wat dan toch als lichtzijde mag gelden tegenover al de kwade Hollandse eigenschappen waarmee ik de figuur van Willem Das heb opgescheept. Dat de karakters in het boek niet alleen raciaal maar ook anderszins erg schril en ongenueanceerd òf wit, òf zwart zijn getekend, valt ongetwijfeld te wijten aan de onervarenheid van de jonge auteur. Want bij alle mensen zijn 'engelsheyt en diersheyt' - zij het in zeer verschillende doseringen - doorengemengd in werkelijkheid.

Een floers van droefgeestigheid die door het geheel speelt, en een zeker pessimisme daarin, behoren niet geheel op deze rekening gesteld. Zowel het gegeven als de historische realiteit brachten het met zich mee. Toen men, kort na de oorlog, tot de verfilming van het boek wenste over te gaan, gaf ik daar met genoeg mijn toestemming toe, maar bij het verzoek of ik dan ook wilde zorgen voor een ‘happy ending’ in het draaiboek, moest ik erkennen dat ik daartoe niet bij machte was. ‘Had ik gekund, ik zou het stellig al meteen gedaan hebben,’ zei ik, ‘want ik heb een blij of hoopvol slot zelf ook liever, en ik weet dat de meeste lezers daar evenzo over denken. Maar gaat gerust uw gang, heren producers, mij maakt het niets uit.’ Met de bijgedachte aan de onaantastbaarheid van een boek wanneer dat eenmaal gedrukt is, en aan de gouden bergen die een verfilming mij in de naaste toekomst liet aanschouwen... Helaas moesten de cineasten na verloop van tijd toegeven, dat ook zij er geen kans toe zagen en is de hele zaak de doofpot in gegaan. De gouden bergen hadden zelfs geen schriële muis gebaard.

Kort daarop keerde ik na een afwezigheid van een kwart eeuw naar mijn geboorteland, het land van al te stille plantages, terug en werd na mijn vlucht in het verleden daar zodanig met de navrante werkelijkheid van het heden geconfronteerd, dat ik mij gedwongen zag mij toen niet alleen met talloze niet-literaire werkzaamheden bezig te houden, maar ook een vorm van wroeging kreeg over de ondanks alles toch veel te idyllische voorstelling van die ‘werkelijkheid’ in mijn vroegere schriften. Ik zag veeleer mensen, met al hun hebbelijkheden en eigen karakters, om mij heen, dan de dingen die mij in mijn jeugd jaren zo bekoord hadden. Het nu al te evidente tekort in de karaktertekening en weergave van het dieper menselijke in mijn roman over dat ellendig verwaar-

loosd land, ergerde mij; des te meer omdat dit een zeker succes niet in de weg gestaan had, het werk zelfs op de scholen gelezen werd, examenstof geworden was en een soort van voortijdige ‘klassiek’, op de manier van zelfs de in mijn jeugd zo verfoeide *Camera Obscura*. Juist dáárom schaamde ik mij nog het meest.

Ik wilde mijn vroegere tekortkomingen en fouten ongedaan maken, de ‘Oroonoko’-coïncidentie tevens uitdelgen, en koos daarvoor niet een andere roman die de eerste zou moeten vervangen, maar opzettelijk en bij wijze van uitdaging aan mijzelf, de visie van een nu gerijpte auteur - a wiser and sadder man - op *het in détails identieke gegeven* van het boek dat ik in een kwart eeuw tevoren geschreven had. Zo werd *De laaiende stilte* géén herschrijving van *De stille plantage* zoals menige dommerik beweerd heeft, maar een geheel nieuw weefsel naar een reeds welbekend patroon. Op die manier kon mijn andere visie het best opvallen, niet alleen, maar hoopte ik ook te beantwoorden aan een tweede uitdaging die ik mijzelf gesteld had: de gebeurtenissen ditmaal te zien door de ogen van een vrouw, mijn ‘vrouwelijke’ reacties op het thema tot uiting te brengen. Want dat ook deze, bij alle ‘mannelijke’ in mij bestonden, daarvan was ik mij zo langzamerhand wel bewust geworden. Ik streefde niet naar een nieuw, maar naar een *complementair* beeld, náást het oude, dat dan intact kon blijven! *De laaiende stilte* werd aldus het synchrone dagboek van de ongetrouwde Agnes - voor wie mijn tante Josephine model gestaan had - waarin ik trachtte de mensen minder in zwart-of-wit, en meer in hun fijnere nuanceringen tot hun recht te doen komen. Het synchroon lopen met *De stille plantage* kon het best bereikt worden door een dagboek-vorm te gebruiken; en omdat zulk een dagboek teveel intiems had te bevatten, wat ‘historisch’ feitelijk het

daglicht niet kon zien, *moest* het wel een ‘geheim’ dagboek worden, dat door geen buitenstaander, slechts door een ‘expert’ ontcijferd kon worden.

Merkwaardig genoeg hebben de twee parallelle boeken elkaar nooit in de weg gezeten. Zij spreken op heel verschillende wijze heel verschillende lezers aan, en zijn, geloof ik, inderdaad complementair ten opzichte van elkander. Ze vertellen precies dezelfde gebeurtenissen op totaal verschillende wijze.

Mij verheugt het dat beide nog gelezen worden, en wel door degenen aan wie *De stille plantage* oorspronkelijk werd opgedragen. Ja, *die* persoon leeft nog, leest nog en blijft lezen! De ‘jou’ van mijn opzettelijk nogal cryptisch gestelde ‘opdracht’ was immers de lezer van de toekomst, liefst van de verre toekomst. Zo pretentius was ik wel, en ben ik nog. Schrijf zó dat het ook voor een paar generaties later kan dienen, is altijd mijn streven geweest. Doe niet mee aan de succesvolle modes van vandaag, maar richt je op datgene waarvan je meent dat het algemeen-geldig en algemeen-menselijk blijft. Wees in die zin een pionier, van wie de eigentijdse meelopers alleen het achterste deel zien, en dat is altijd het meest miskende, het minst persoonlijke deel van de mens. En kijk niet om naar anderen, - ze zouden je kunnen inhalen, zoals Juan Ramón Jiménez dat zo ongeveer zei. Vandaar dan ook, dat ik nergens bij behoor, tenzij bij de overgrote, amorfe groep van ‘pogers’ om koplopers te zijn. Een vervelend geval voor de literatuurwetenschappelijke klasseindelaars. Gemakshalve gooien ze het dan maar op je leeftijd, die in feite niets zegt, of we nu in het jaar 1930 of 1980 of 2000 zijn. Tijd, *de* tijd, is onze grootste, onze ergste fictie, want waar *blijft* hij?

Als in Suriname geboren, tropisch georiënteerde en

slechts ‘toevalligerwijs’ in het Nederlands schrijvende auteur ben ik uiteindelijk in een limbo terechtgekomen; in een niemandsland, een zweverig, onbestaanbaar land waarvan de taal alleen maar op alleman's Hollands *lijkt*, blijkbaar, maar in wezen toch niet geheel of al dezelfde taal is. Alhoewel ze door menigeeen verstaan wordt, - even blijkbaar. Daar moet ik het, met een arm vol erg heterogene boeken, maar mee stellen en voortzeulen naar de naderende, nog onbekende eindstreep. Wat rest mij anders dan te speculeren op de volgende, laat ik bescheiden zijn en niet zeggen vijftig, maar op de volgende vijf-en-twintig jaren? Op mijn verstaanbaarheid voor de lezers van thans en voor die in de naaste toekomst, om wie ik het eerste woord, ‘herinneringen’ en het laatste, óók ‘herinneringen’ met al het daartussenliggende in argelozer dagen dan de huidige schreef. Vermoedelijk zullen *zij* wat er aan zinnigs ‘uit de oude doos’ valt op te diepen, harder nodig hebben dan wij ouderen, die het op onze manier ook wel moeilijk gehad hebben, van het heden niet veel terecht brachten, wel enigszins ons best deden, maar niet blind bleven voor de nieuwe euvelen van vandaag en morgen... en overmorgen.

Ik benijd ze niet, de jongeren en nazaten die aan dit alles het hoofd zullen moeten bieden, al heb ik zelf met de eigen portie meer dan genoeg te stellen gehad. Ook voor hen zal echter een boek - van mij of van een ander - troost, of aanleiding tot een kortstondige uitstap naar een ‘andere’ wereld moeten bieden. Ik ken er geen beter, geen werkzamer middel voor dan dit: tezamen met muziek, de beeldende kunsten, de culinaire kunst als men wil, kortom alle ‘kunst’ . Had ik iets beters geweten, ik zou geen pennen versleten en liever iets anders gedaan hebben, want zó prettig is het ook niet gesteld met het twintigste-eeuwse schrijverschap, of je nu tot het Nederland-

se of het Surinaamse of het Hottentotse kunstenaarsgilde behoort. En dat hoe lang nog, hoe kort pas, tot wanneer nog?

Voor mij is het ogenblik aangebroken om voorgoed afscheid te nemen van mijn ‘stille plantage’, de roman die mij al sinds dat verre begin van de jaren dertig als een met karma geladen daad is blijven vergezellen, al heb ik vaak genoeg getracht het te vergeten, niet alleen als ‘werkstuk’ - elk vorige wordt door het volgende achterhaald - maar ook als thema, gegeven en locatie, ook met zijn impliciet probleem: dat van kolonisatie, uitbuiting en onderdrukking van de ‘miskleurige’ rassen door Europeanen. In de jaren van telkens weer opduikend racisme werd ik er menigmaal van buitenaf aan herinnerd, ermee geconfronteerd, terwijl mijn reacties lang niet altijd met instemming werden begroet. In dit opzicht zal *De stille plantage* nog wel geruime tijd een controversieel boek blijven, wat jammer is, want nooit zal van een duurzame wereldvrede iets terechtkomen, zo lang er geen diepe, zowel lichamelijke als geestelijke raciale verbroedering plaats vindt, zolang de ene mens zich op grond van zijn afstamming, geografische herkomst, religie, cultuur of huidskleur superieur acht boven de andere. Het is hiertegen dat dit boek, binnen zijn vereenvoudigde historische omgeving, stelling heeft willen nemen, als om (natuurlijk onwillekeurig) aan te geven hoe eeuwenoud en ingevreten het actuele probleem al is.

Schrijvers zijn er op aangewezen vragen te stellen, ze goed en scherp, zo mogelijk verrassend te stellen. Maar ze zijn noch leiders, noch wijsgeren en maar zelden profeten. Als verwonderde, gewonde of gezonde kinderen stellen zij vragen, maar hebben zelf het antwoord niet. Immers hadden zij het al, zij zouden hun vraag nooit

met volle bewogenheid en in schrille vorm kunnen stellen. Het is ook hun taak niet, zolang zij zich maar als medezoekers onder hun lezers bevinden, liefst in de voorhoede, vanwege hun aangeboren gretigheid, hun ongeduld om de kern, de waarheid van onze vlietende werkelijkheid te achterhalen. Hun boeken en verzen, eenmaal in de tijdsruimte losgelaten door de altijd wat hachelijke publicatiedaad, hebben zich dan volkomen losgemaakt van hun auteur en moeten verder maar 'hun weg tot u' zoeken... en hopelijk vinden. Dat is alles, het zeer weinige, wat in hun vermogen ligt.

De rest, o vrienden en vriendinnen, is eigen inbreng van de lezer, zonder wie geen enkel werk van onze geest of handen levend blijft.

Parijs/Amsterdam 1980 A.H.

Een toespraak tot de man van Oayapok.

Je had het zelf zo gewild, Lou: ‘Bij de crematie geen muziek, geen bloemen en geen redevoeringen vóór of na de opruimingsceremonie.’ Je kent me, ik laat me het woord niet zo gauw ontnemen, en daarom zeg ik hier wat ik toen, met tegenzin, heb moeten inslikken.

Allereerst had ik je willen laten weten dat ik daar stond met een geprangd gemoed, maar dat ik mijn best zou doen dat niet te laten overlopen. En dan, dat de gevoelens die mij beheersten niet alle congruent waren. Daar was allereerst het diepe verdriet om het verlies van een vriend met wie Margrieth en ik 25, respectievelijk 35 jaar heft en leed hadden gedeeld. Wat jou betreft veel lief maar nog meer leed. We hadden elkaar in Washington leren kennen, en het was daar dat de vrouw die jou het liefste is geweest, Lily, is gestorven. Ook toen wilde je een kale crematie. Je had maar vier collega's, waaronder mij, toegelaten, en voor het uiten van medeleven en medelijden bleef ons alleen een gebaar, een handdruk.

Pas jaren daarna durfde je een nieuwe band aan te gaan. Ik heb mezelf vaak verweten dat ik niet de moed heb gehad je te waarschuwen, maar zoals je me later zei: ‘Ik zou toch niet naar je geluisterd hebben.’ Bovendien stond ik zelf op het punt een nog veel jongere vrouw te trouwen; ik

zou dan ook niet erg geloofwaardig zijn geweest. Onze bijstand toen het bij jou misging was van weinig gewicht in de lange en diepe crisis waarin je terecht kwam, een crisis die je creativiteit lang onder druk heeft gezet.

We zijn daarna zeer nabije getuigen geweest van je nieuwe poging om levensgeluk te herwinnen, en helaas ook van het opnieuw mislukken daarvan. Geloof ons, we voelden ons ten diepste onmachtig om iets te doen tegen het tragische beloop van wat eerst zo'n mooie verbintenis leek. Wat we, ik zeg dat in het besef dat je als vrienden de plicht hebt eerlijk tegenover elkaar te zijn, nooit begrepen hebben: dat jij, met al je ervaring en geaccumuleerde levenswijsheid, niet kon zien dat het van haar kant geen kwade wil was, maar onmacht. Zij was ziek en haar wanhopige worsteling om het hoofd boven water te houden zag jij als persoonlijk affront. Daarin heb je ons teleurgesteld. Daardoor ook heb je je laatste jaren zwaarder belast dan nodig was geweest.

We hadden het zo-even over vriendschap: was het eigenlijk wel fair om in het huis van een vriend zo hard-nekkig zijn vrouw het hof te maken? Ik heb altijd geamuseerd toegekeken, vanuit de veilige wetenschap dat je geen schijn van kans maakte, maar toch... Het zij je vergeven. Onze literatuur heeft er een paar prachtige gedichten aan overgehouden, waarvan alleen wij de inspiratiebron kennen.

Dat delen van lief en leed, het heeft onze vriendschap alleen maar bevestigd, en ons verdriet is er des te groter om.

Behalve verdriet is er blijvende dankbaarheid. Voor alles wat je ons geschonken hebt uit het onuitputtelijke reservoir van je kennis en je creativiteit. Een krant schreef in zijn necrologie dat jij je ideaal, dat van de Renaissance-

mens had benaderd. Nee, je hebt het niet benaderd, je was die homo universalis, een van de laatste. De lijst is lang: romancier, dichter, essayist, musicoloog, componist, pianist, wijsgeer, socioloog, antropoloog, wiskundige, minister, diplomaat, bestuurskundige, historicus, kunstkenner en verzamelaar. Ik vergeet ongetwijfeld nog wel wat. Vrijwel geen onderwerp of je kon er over praten. En dan niet als omgevallen boekenkast, maar uit in wijsheid neergeslagen kennis. Je bezoeken in Parijs en Callantsoog waren altijd een feest voor de geest. Je kon ook luisteren; elke dialoog werd gekruid door jouw levendige inbreng. Ongelijk bekennen ging je niet altijd gemakkelijk af, maar je had dan ook vrijwel altijd gelijk.

Margrieth en ik zullen altijd het beeld koesteren van hoe wij als oplettende discipelen aan de voeten van de meester zaten, ingespannen luisterend naar jouw zachte stem, die naarmate je ouder werd steeds minder volume had.

Het is troostend te weten dat je geestelijk erfgoed ons is gebleven. Het zal nog generaties ten voordeel kunnen zijn. Nogmaals dank!

Ons verdriet en onze dankbaarheid versterken alleen maar dat andere gevoel waarmee we hier staan: woede. Woede tegenover de literaten en de hotemetoten van het culturele establishment, die jouw werk nooit op waarde hebben weten te schatten, voorzover ze er al niet geringschattend over deden. Je was immers ‘maar een verteller’, en vertellers zijn tweederangs auteurs. Dat hebben in onze tijd Jan de Hartog, Theun de Vries en Den Doolaard ervaren. Alsof jou en hun verhalen niet doordesemd zijn van de ‘condition humaine’. Alsof Homerus geen verteller was, of Balzac. Ik had hem kunnen vermoorden, die hooggeleerde S., manipuleerder van aller-

lei prijzentouwtjes, die, toen ik eens jou als geschikte kandidaat noemde, vals lachend zei: 'Ja, ja, mijn aap schrijft voort.' Ik heb het je nooit willen vertellen, zo grievend vond ik het. Maar je kunt je nu toch niet een graf omdraaien. Je onderging het gebrek aan waardering stoïcijns, maar ik weet dat het je gestoken heeft. Zo gaat het nu eenmaal in een land zonder cultureel zelfbewustzijn; hoe kun je dan cultuur buiten je eigen omheining op haar juiste waarde schatten? Goed, de Universiteit van Amsterdam heeft je wetenschappelijk werk geëerd met een doctoraat honoris causa. En het Letterkundig Museum heeft toen je 90 werd een kleine tentoonstelling ingericht. Maar in veel andere landen zou je met prijzen overladen zijn, en zou je een officiële uitvaart gekregen hebben. Jouw grote verdienste was ook dat je in je werk de Nederlandse en de Surinaamse culturen met elkaar verbonden hebt. Ik ben er trots op dat ik je in mijn bespreking van de *Kroniek van Eldorado 'de Surinaamse Multatuli'* heb mogen noemen. Dat was je allang, maar dat boek heeft die eretitel onvervreemdbaar gemaakt.

Lou, we weten jou nu verenigd met Tamushi, de Grote Geest. Ons heb je verrijkt en verarmd achtergelaten.

Hoogstens het eigen leven

'Niets als de dood om leven van
te leren' (Boutens, 'Tusschenspelen')

Hoogstens het eigen leven
om sterven van te leren...

Andermans dood lijkt even
het inzicht te vermeren
in hoe men 't zal begeven

nadat ieder verweren
vruchteloos is gebleven.

Maar kon men duizend keren
andermans dood beleven,
men zou slechts één ding leren:
dat eenzaam als in 't leven
men eens ook zal creperen.